

ESZMÉK A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYÁRÓL MEGINDÍTOTT VITÁHOZ.*

I.

Nincs benne semmi kétség: *a proletariátus szervezkedése* egyrészt, másrészt pedig az ösztön, a tudat, a kényszer, foglalozni az *ügynevezett alsóbb néposztályok sorsának, anyagi s erkölcsi színvonalának emelésével világszerte*, az eszmék és törekvések egész csoportja, mely e két mozgatót kíséri: ez az, a mit korunk az új nemzedéknek sajátlagos fejlődését, de talán mondjuk inkább: társadalom-erkölcsi milieujét kitűnőleg dominálja. S így akár milyen elvi premiszákból induljunk ki, tagadhatatlan, hogy mihelyt a társadalmi fejlődés irányait vizsgáljuk s az uralkodó áramlatokról csak tájékozódni is akarunk, legott parancsolólag előttünk áll a *szocializmus* kérdése, azon tágabb értelmében, mely a tömegek szabadulási, azt mondanám megváltási problémáját jelenti; de a mely nem azonosul szűkségképen egyes szocialisztikus rendszerek elfogadása vagy elvetése, propagálása vagy elnyomásának ügyével.

Súlyt kell helyeznem e szóra: *megváltás; die Erlösung*.

Mert az egyik sajátsága korunknak és benne a legkülönbözőbb társadalmi egyedeknek, rétegeknek, hogy a fennálló világrendet, a viszonyok összességét, mint valami súlyosodó nyomást érzi feje, vállalai felett lebegni — s azok is, kikre nézve a kenyérgkérdés többé-kevésbé tűrhetően, sőt kedvezően meg van oldva, egy betöltetlen áhítozás, egy égető szomjúságnak fájdalom-érzéseitől látszanak megrezdülni.

Azt hiszem kimondhatom a szót, bármi romantikus hangzású legyen és így bizonyos öldöklő nevetség veszélyével járó: keresik a megváltást.

* Olvastatott a Társadalomtudományi Társaság f. évi április 12-iki vita-ülésében.

Az a mély hatás, melyet *Schopenhauer* és a *pesszimizmus* mindenrendű válfaja a XIX. század közepétől fogva mind növekedő mérvekben gyakorol a műveltekre, ez állapotra vezető vissza. És leütve mindent, a mi egy túlcsigázott phrasaeologia szappanbuborékai gyanánt röpdés az űrben — az a sajátos művészi hódítás, mely a *Wagner* Richárd nevéhez fűződik, nemzedékünk legbensőbb lelki szenvedéseiből, aspirációiból fakadó — mintegy érzelmi kifejezése e fájó, forrongó, végérhetetlen eszmei áhítózásnak.

Általában korunknak s az utóbbi nemzedéknek jellemvonása, hogy fogékonysága a szellemi hatványok és áramlatok iránt folyton fokozódó s a népszerű ismeretszerzés és terjesztés exakt, pozitivistá tendenciája daczára, ezekben az ideges csoportokban, sőt tömegekben a lelki processzusok, sőt a metafizikai a természettűli eszmetársulások vonzalma nőttön nő.

Nem érti az meg korunkat, ki e vonással nem számol.

A nagy realista kényszer-érdekek mellett ez a fokozott spiritualisálódás mohón felszí minden terméket, minden jelenséget, mely az érzelmi és eszmei érzékhez fordul — a legkalandosabb aberratiók és superstitiók vak befogadásáig.

Akármit mondanak, korunknak — együgyűségből vagy számításból — ócsárlói: az erkölcsi mozzanatok és kritériumok átérzése és mintegy automatikus működése mélyebb, erélyesebb közvetlenséggel funkcionál, mint bármikor a múltban.

És ha azzal, a mit vallási, sőt egyház-szellemi *revivalnak* nevezünk, mint reális tényezővel, sőt valóságos hatalom gyanánt kell számolnunk, úgy tévedés lenne e fejleményt merőben a külső propaganda és mesteri szervezés eredményéül értékelni és félreismerni az organikus *connexust*, mely azt a kor összes szellemi dispositióival egybeköti, egyik nyilvánulásává teszi.

Közismert dolgok ezek, ha úgy tetszik banalitások. S én mégis szükségesnek tartottam őket előrebocsátani, mintegy felidézni ugyanazon lélekzettel, a melylyel a proletariátus szervezését s a gazdasági szocializmus sarkalatos, döntő fordulóit jeleztem.

Mert nagy, tévesztő egyoldalúság lenne a munkás, sőt túlnyomólag a gyári produkció munkásainak kereseti és gazdasági viszonyainak alakulásában, vagyis gyökeres átalakulásuk törekvésében, a szoros értelemben vett szocializmus benső dialectikai fejlődése és külső reális érvényesülésének harezis fázisaiban, mintegy kimerítve látni a modern társadalmi fejlődésnek tartalmát és megjelölve irányának útvonalait.

Hála Istennek, a kérdés így fel sem tehető, a világ nem oly szürke és a társadalom létfolyamata nem oly egyszerű, vagyis néhány gyér számú, elemi motívumnak alkatrészeire redukálható, hogy sem a munkabér, s a termelési érték-megosztás problémáiban kimerítve volna.

S itt még egy megszorítást kell tennünk, még egy rezervációt emelnünk azon férfias, koncentrált fejtegetés ellenében, melyet a szocializmus lényegéről e helyen hallottunk.

S ez a *történelmi materializmus* elméletét illeti, mely formailag egy merőben szemléleti, retrospektív általánosításképpen jelentkezik, — holott valósággal eszmei reflexusaiban, visszahatásában egy *foganatos világnézet* erejével működő. A fontosság, melyet az egész marxista tábor e történet-elméleti kérdésnek méltán tulajdonít, e minőségére vezetendő vissza.

De ha ez a történet-bölcselet a maga rideg kizárólagosságában korunk fejlődési állapota és folyamatára nem alkalmazható, még kevésbé fogadhatjuk el *történelmi valóságát* a múltnak tüneteire, világára alkalmazva. Sem az ókori világ úgynevezett klasszikái állam- és társadalom-alkotásaira ezen uralkodó, mondhatni egyeduralkodó jellegében nem alkalmazható s épen ezen kizárólagos, túlhatalmi mértékelésben rejlik a kérdés lényege, sem a középkori világ tragikus vergődésére reá nem erőltethető. Hogy miért nem, annak kifejtése és nem nehéz bizonyítása e helyütt meg nem kísérelhető, mert messze elterelne közelebbi céloktól. Csak egy megjegyzésre szorítkozunk. Ha a jelzett korszakokat, nem mint merő alaki időhatárokat jelöljük, hanem róluk, mint külön »világok«-ról emlékezünk meg, annak lényegi oka, hogy nagy eltérésekkel, bensőleg differenciált mozgó eszméktől és áramlatoktól indítottak. Bizonyos korszakoknak épen az a saját-sága, hogy ezen »uralkodó eszmék« ellentétben állanak, vagy ellentétesen evolváltnak — mintegy paralogismusokban — az egészséges gazdasági, anyagi fejlődés igényeivel, okszerű peripetiáival, mely utóbbiakat keresztezésükben egyenest összezilálni, paralizálni látszanak, nem hogy »a gazdasági termelés erői és a megosztás közti disszonanciákat« — mint dr. Szabó mondja — megszüntetnék s azt az »összhangot« létesítenék, mely »az új termelési erők teljes érvényesülését megengedi«.

A történelmi tények és bizonyos korszakok sorozati egymásutánja *nem* tanúsítja azt a törvényszerűséget, melyet ily szerves haladásnak ismerhetnénk el, hanem ellenkezőleg

a süllyedés, összezavarás és degenerálás időszakai és fázisai következnek egymásra, melyek súlyosítják és bonyolítják az egészséges gazdasági körfolyásnak helyreállítását és fokozását.

A minthogy nagy tévedés, ideolog önámítás a történelemben a *haladás*, tehát az egészséges fejlődés folytonos processzusát szemlélni. Tényleg, e fejlődés nagy visszaesésekkel és talán a jövőben is beláthatatlan hanyatlási esélyek között megy végbe.

A történelmi materializmus a maga kizárólagosságában tehát sem a múlt felismerésében biztos mértékünk és szövetségünk, sem a jelen és jövő fejlődésében csalhatatlan kalauzunk, irányítónk nem lehet.

És hogy ez nem a mi merőben szubjektív felfogásunknak ellenvetése, mutatja a tény, hogy a szocialista párt- és gondolatiránynak két elsőrendű illetékes képviselője lényegileg szintén ráczáfolt és reagált a történelmi materializmus elmélete ellen. Úgy *Bernstein* kritikája a marxista program vezérelveit illetően — s ő »das wichtigste im Fundament des Marxismus, sozusagen das Grundgesetz das das ganze System durchdringt« gyanánt jelezte — mint *Menger Ant.* »Neue Staatslehre« című nevezetes konstruktív kísérletében, ezen elmélet ellen fordulnak, még pedig nem csupán a történelmi ténszerűség szempontjából, hanem mindketten és Menger kitűnőleg, annak belső fogyatékosága miatt az aktuális társadalom-fejlődési causalitás tekintetében.

És mégis — és mindezek daczára — soha az, a mit *gazdasági determinizmusnak* neveznénk, oly nagy méreteket nem öltött, mint az utolsó emberöltő alatt. Miképen nyilatkozik az és micsodák következményei? Mindenekelőtt abban, hogy a probléma alanyát bizonyos tekintetben megváltoztatta, vagyis az egyénről áthelyezte nemzetközi tömbekre, kollektív létegekre. *Világgazdasági versenyt* teremtven, az akció s a harc részeseiül többé nem az egyének és hivatási csoportok helyi érdekkörei tűnnek elé, hanem egész országok s azonfelül szélesebb területi kiterjedésben egész állami- és társadalmi szövetekezések.

És jól tudják mindnyájan, hogy ez nem abstrakció, hanem az élő valóság, melynek végzetes súlya és hatalma épen abban rejlik, hogy a termelés, de mindenkéfelett az *értékesítés* feltételeire s eredményeire kihat minden irányban, azon primitívebb nemzetgazdaságokra is, melyek a világforgalomtól távol feküdni látszanak s a kulturvilág sajátképeni szocialis termelésében részt nem vesznek, a mely pedig minden időben az ipari nagy-produkttó arányaiban jelentkeznek.

Hiszen drága hazánk, Magyarország gazdasági, sőt jórészt társadalmi válsága, mely előreláthatólag még távolról sem érte el tetőpontját, ez utóbbi összefüggésben találja magyarázatát. De Magyarországot kikapcsolni kívánom e konsiderációkból, több oknál fogva, melynek kifejtése e helyütt szükségtelennek látszik; de már azért is, mert minden relatív haladásai dacára, távol áll attól, hogy a modern társadalom-fejlődés konstitutív, vagy akár csak tipikus hordozói között szerepelne.

És új jelentőséget nyert a Lassalle egy mélyértelmű jellegzetes igéje: die Orphische Kette der Konjunktur, melynek végzetes szinte misztikus képződésére, hatályára mindig visszatér. Az többé nem a magában álló állam- és népegységnek benső esély-láncolatát és irányozhatatlan válságait jelenti. Új tényezők új alakulatokat teremtettek, melyekkel a régibb nemzetgazdaságot legfeljebb mint elméleti, doktrinális lehetőségekkel számolt.

E tényezők között van egy, melylyel nem is számolhatott s a mely teljes nóvum a valóságban, annyira, hogy következményei még nem szűrődtek le, még nem jegecedtek ki az elméletben. S ez a közlekedési eszközök hatályának a múltban nem ismert, a jelenre nézve szinte meglepetésszerű fejleménye. S ezzel a tömeg-termékek megjelenése, piacra vetése, oly távolsági és területi kombinációkban, melyek még 60, de még 40—30 esztendő előtt is csak képzeleti fikciókban, költségekben rajzolódtak. S ez a proceszus még távol van attól, hogy tetőpontját érte volna el.

Mint a fizikában a merő mozgási, rezdülési sebességek, sűrűségek dinamikai erőátváltozásai, fokozási, ébresztési, de körülmények között megsemmisítési hatásokat képesek előidézni és maguk is erőkből kiindulva átalakulnak új önálló erőkké, úgy ez az új forgalmi áramlat s annak fokozódásai vagy megakasztásai a termelés értékcséréje, de magának a produkció összes előfeltételei és végső vonalban e termelés mögött fogatos és egyszersmind önlétért küzdő *emberi erőre* és ennek földi végzetére nézve is a legkülönbözőbb hatásoknak forrásává válik.

Már pedig tudvalevő, hogy a forgalom dominálása, vagyis a termelésnek, a javak piacra vetésének merőben közlekedéspolitikai esélyei, lehetőségeinek biztosítása, maga is hatalmi kérdés, a nemzetközi államrendszerben elfoglalt súlynak a kérdése. Csak a nagy, hatalmas államszervezetek vagy szövetkezők képesek s forgalmi előfeltételeket megszerezni és biztosítani.

És ezzel előáll egy új (vagy helyesebben fokozott) reális kényszerűség a *nagy-államképződések* és kiterjesztések biztosítására és kialakulására.

Pedig a marxista szocializmus csak termelési csoportokat ismervén, desintegrálni s ez apró tömbekre feloldani akarja az államot, vagy mint a dr. Szabó reprodukálásában hangzik »a szocziálista társadalomban . . . az államnak legelőbb ezen hatalmi jellege enyészik el, hogy helyet adjon egy tisztán közigazgatási szervezetnek«, melynek centrális szerve nem lesz egyéb »egy nagy clearing-house-nál, mely a termelt javakat elosztja«.

De mi itt a valóság és mi az iskolai tantétel? A mit *imperializmusnak* neveznek s a nagy-államképződésre hajtó irányzat — csakugyan merőben nagyzási rajongás-e és nem-e egy benső kényszerűség resultánsa? Csakugyan a liberalizmus, Geócze kisasszonynak ez a szerencsétlen elsanyargatott bête noire-ja teremtette azt és eltörölhető-e a termelő községi groupe ok föderációjával szemben, mint azt a különböző szocziálista rendszerek, így a Menger-féle theoremák is követelni és biztos kilátásba helyezni látszanak? . . .

A fentebbiekben egy példával illusztrálni kívántuk, hogy a szocziálista programnak egyes tantételei, mennyire ellentétben állanak korunk társadalmi fejlődésének való, tényszerű alakulataival és legújabb irányjaival.

Ez eszmetársulásban csak jelezni kívánjuk a nagy módosulást, melyet a szocziálista program *a földbirtok és mezőgazdasági üzemnek* formája, berendezése tekintetében szenvedett. Míg azelőtt a földtulajdon államosítása s a közösség javára üzött kollektív-termelés egyik uralkodó programmpontja volt, addig az utóbbi években az *önálló kisüzemek jogosultsága* a mező- és természeti gazdaság terén mindjobban előtérbe lép, valami olyan állapotnak elismerése, mely a Code Civil uralma alatti *Franciaország* tényleges viszonyaihoz igen közel áll. A *David-féle* legújabb (német) tanulmány a földbirtoklás illetén szabályozásáról a szocziálista program határain belül, csak összefoglalása bizonyos tendenciáknak és tételeknek, melyek az utóbbi évek alatt magában e táborban felszínre kerültek. Tartózkodunk minden kritikától, vagy csak mérlegeléstől, mely ez irányban a szocziálista rendszer és követelmények viszonylataiban belső, logikai ész- és jogszerűségét venné vizsgálat alá. Csak a *közeledés* tenyere és mértékére kívántunk utalni a mai »polgári«,

mindenesetre egyéni tulajdon- és termelési rendszer egyik főfontosságú eleme és tárgya tekintetében.

És csakugyan az osztályharcz, a gyáripari munkás proletariátus küzdelme, engesztelhetetlen támadása és tagadása minden ellen, mi a magántulajdon alapján fejlődött, tehát az újkori társadalom és differenciált létfeltételei és osztály-organizmusának fennállása ellen képezné a társadalmi fejlődésnek ellentállhatatlan új irányát?

Hát még így is, ezen merev abszolutizmusban odaállítva bizonyos fokig, el kell fogadnunk e tételt; számolnunk kell vele, mint a szociális mozgalom egyik elemével, tényezőjével. De a fennálló társadalom, mondhatjuk a művelt emberiség soha bele nem fog nyugodni a gondolatba sem, hogy a társastermelés cenzalizációja és az egyén akaratán kívüli szabályozása, továbbá a termelt értékek hasonló központi elosztása címén a materiális és társasélet szabad mozgása elkoboztassék és végső elemzésben megtöressék a mi az emberiség legbecesebb java, mire a legnagyobb szenvedések árán is törekszik: az önálló egyéniség, a személyiség kifejlődésének szabadsága, sőt lehetősége.

Ez az ütköző pont, melyen a két világ — ama képzeleti, eljövendőnek rajzolt és a valóságos, mely emberi eszményeink: *a szabadság* megóvását legalább az emberiség egy részének biztosítja — egyeztetetlensége, szélső ellentéte sarkall.

Ezt az elvi következetességű szocializmus, mely kész megvonni a rendszer benső dialektikájának szélső konzekvenciáit nyíltan elismeri.

Ezt tette az a fejtegetés is, mely a szocializmus Marx-féle koncepczióját taglalta és bizonyítgatta előttünk. Csakhogy ezen ütköző pontra nézve mégis rezervációkkal élt, igen helyes tétéleket formulázott magának a szabadságnak lényegére nézve, de azután kimutatni igyekezett — és mi készségesen elhisszük neki — hogy az új világrend, tehát a proletariátus diktatúrája s a nagyüzemi koncentráció meg fogja teremteni a maga külön szabadsági ideálját egy igen viszonylagos, determinált tartalommal s azon korlátok között mozgót, melyeket »a társadalom kulturfoka, osztály helyzete és vagyoni viszonyai «szabnak.

Ámde az osztályharczból egy nivellált munkás és részesedő-osztálynak kellvén — e tan értelmében — kikerülni s a »vagyoni viszonyok« is, a megélhetőnek bizonyos szabályozott átlagmértékét jelentik, a miből azután végső vonalban, ez állapotok fentartási lehetősége miatt, a gondolat és kulturérzéknek bizonyos tervszerű

irányzása, tehát kényszerű megszorítása, megrendszabályozása könyörtelen szükségszerűséggel be kell, hogy következzen.

Milyenné fejlődnek azon nemzedékek szabadságtudata, a mely ily viszonyok alatt peregetné le a létnek szürke fonalát?...

Ugyan Szabó úr tartózkodott a szocializmus jövő társadalmának, pozitív berendezkedésének rajzától, minden közelebbi részletezésétől — s azt jól tévé.

De minden gondolkodó és író, a ki a szocializmus győzelme alapján berendezett állami, vagy inkább társadalmi rendnek pozitív, intézményes konstrukcióját kísérletté meg, szinte kivétel nélkül bizonyos *kommunistikus* képzetekre és rendezkedési javaslatokra lyukadt ki. Így *Menger* is a fentidézett könyvében, a ki pedig Marxnak érvelésével, bizonyos karakterisztikus alaptételeivel szemben kritikai élű önállóságát markírozta — a maga 2000 főnyi egyforma gazdasági községeiben bizonyos átmeneti elkülönülések után felállítandó a családokra nézve is közös lakó- és étkező-helyiségeivel, közös csoport vagy községi palotákban a közösségnek mindinkább fokozódó kiterjedésével a családi és magánélet összes alapviszonyaira nem a *kommunizmus* és vele az egyéni lét önhatóságának azon rendszeres megszüntetése állapotait idézi-e fel, melyeket az antik világ hasonló társadalmi regényei és ábránd-rendszereiből ismerünk, a platói bölcsek uralkodó osztálya nélkül, de végső elemzésben a mozgási és fejlődési, sőt alkotási szabadság ugyanazon szükségszerű kiküszöbölésével, melyről az emberiség annyi szenvedés, annyi harc s a kedélyi s értelmi öntudatosság elért foka, érzékenysége mellett lesz-e valaha hajlandó, sőt képes lesz-e lemondani? . . .

II.

S azért, ha van egy párt, mely a marxista formula szerinti *osztályharcz* jegyében folytatja munkásságát és létét, harczt üzenve a társadalmi rendnek, a fennálló világnak az egész vonalon, hát azért vastag optikai csalódás lenne a modern társadalmi fejlődés irányítását kizárólag e pártnak, ez egy tábornak tulajdonítani.

Önöknek nem mondok semmi újat, de kénytelen vagyok mégis konstatálni, hogy épen az utóbbi évek fejleményei magában a *szociálista pártban* egy szakadást idéztek elő, melynek ellentéteit a párttaktika, a proletárius ügy szolidaritása érdekében lehetőleg elsimítani, eltakarni igyekeznek, de a mely a dolgok

gyökerét, alapjait érintő s ennél fogva már a legközelebbi fázisokban egész válságos erejével hatni és nyilvánulni hivatott.

S ez a reakció, vagy ha úgy tetszik a kritika, a Marx által kijelölt vezérelvek s ebből folyólag a követendő út s eljárás mikéntje ellen, vagyis szabatosabban: a munkásmozgalom s a polgári társadalom közötti viszonynak és kölcsönhatásainak *revíziója*, végső vonalban pedig az osztályharcz szélsőségei, irtó »kisajátításai« helyébe, oly harcsmódor s oly ezélok kitűzése, melyek a társadalom mai sokoldalú tagolatával bizonyos kooperáló és kölcsönösen alkalmazkodó, adaptáló és komplementáló *evolúciót* hirdetnek.

Bajos és talán szükségtelen dolog lenne e mozgalmat egy névhez fűzni; de annyi kétségtelen, hogy annak irodalmi nyilvánulását, legalább kritikai exponálását *Bernstein* fellépéséhez, irataihoz kapcsolhatjuk.

De itt többé nincs szó pusztán irodalmi akcióról s elméleti polémiákról, (mint p. o. a *Bernstein* és *Kautsky* közötti jelentős vitában), hanem pozitív megoszlások és alakulatokról, melyek átmentek a szocialista akció és pártélet funkcionálásába. Már e táboron belül meg van adva a két iránynak elnevezése: t. i. *a revoluczionárius s a reformista* szocializmus és frakciók ellentéte, vagy ha úgy tetszik, variációja.

A ki csak némileg is követi az *olasz szocializmus* mozgalmait, melyek nemcsak nagyméreteik, de az akciók és ellenakciók szenvedélyessége s így az eszmei mozgatóerők tudatos, pregnáns kifejezése folytán is kiváló és tanulságosak, az láthatja, hogy napról-napra mint fokozódik ez az ellentét, vagyis miképen erősödik párttá, bárha egyelőre kisebbségi csoporttá, az, a mi kezdetben csak egyéni álláspont volt, *a reformista* árnyalat.

Az utolsó olaszországi egyetemes pártgyűlések és kongresszusok, így legutóbb a *bresciai*, mely az ellentét programmatikus formulázásait érlelte az *imolai* s az e napok alatt, betű szerint e sorok leírásakor *Bolognában* ülésező, már tanúságot tesznek az új irányzat terjedéséről az olasz proletariátus valamivel szélesebb rétegeiben, tehát nem csupán az intellektuális vezérelmek között s a félszigetnek, legalább Közép-Olaszországnak különböző regionális területein.

És habár sok évi olaszországi utazásaim és tartózkodásaim egészen más, történeti és művészeti tanulmányok céljai által határozottak, már az olasz történeti probléma folytonossága is önkéntelenül érintkezésbe hoz az új világ mozgalmával.

S így, ha egyszer évek előtt egy impozáns mazzinista pártdemonstráció közepében, véletlenül a Garibaldi-család tagjai mellett találtam magamat a genuai temetőben — és ma már mindez legfeljebb, ha »félmúlt idő«, úgy tavaly vagy harmadéve volt-e, egy szerényméretű, de mégis tisztán populáris éjjeli felvonulásnak voltam tanúja Velenczében, mely *Turati* szocziálista képviselőnek, az új reformista program egyik szóvivőjének rendeztetett. A bolognai kongresszus zárulésán — már a fenti sorok felolvasása után — kitűnt, hogy ez a csoport ugyancsak *Turati* vezérlete alatt, a szavazatok ezreivel, a voltaképi többségi pártot képezi, mindenesetre a legerősebb tömböt 7000-en felüli szavazattal.

Azt hiszem e körben felesleges mind ennek nagy fontosságát hangsúlyoznom, holott külsőleg egy távoli, mert a hatalom birtokából kizárt pártnak apró fraczió-súrlódásairól van szó. De ilyenén felfogás optikai csalódást jelentene. Ha a szocializmus kifejtője e felolvasás-sorozatban ismételve, két helyen reámutatott az uralkodó osztályok, a »liberalizmus« magatartására, esetleges közeledésének döntő fontosságára, a társadalmi átalakulások és széles népi, emberiségi reformok czéltudatos, de egyszersmind békés végrehajtásának lehetősége szempontjából, úgy megfordítva: teljes joggal hangsúlyozhatjuk, miszerint a modern társadalmi evolúció menetében és peripetiáinak lehető normális, kínos reaktív konvulziók nélküli lezajlásában elsőrendű tényező épen magának a munkásosztálynak, az egész proletár-szervezetnek felvilágosodása és mértéktartása lesz, s az a meggondolás, hogy a küzdelem engesztelhetlensége és végletessége, — melyet a marxizmus és rokonrendszerek következetes tökéletes logikusai ajánlanak, — az abszolút elfordulás és tagadás a mai világrend összes többi kultur- és gazdasági tényezői ellenében, a mint hogy végezel nem lehet, úgy kétségessé teszi a közelebbi eredményeket is, a szélesebb nép- és munkásrétegek állapotának fokozatos javulása eszközlését. Mert a békés, normális fokozatos fejlődésében fenyegetett kulturvilágnak összes affirmatív tényezőit egy minden eszközválogatás nélküli reakció, egy nagy ellenható koncentráció végleteire találja hajtani. A mi részben már meg is történt s a szó szorosabb értelmében vett bourgeoisienak politikai pártváltoztatását Franciaországban, erős közeledését a konzervatív klerikális tendenciákhoz magyarázza, s azt a mesés szerencsét, a melylyel az olyan evidens iparlovagi szédelvegek,

mint az úgynevezett »nacionalista« humbug és rokonfajta cryptogam üzelmek felburjánozni és prosperálni bírtak.

III.

Az igazat bevallva: elég szűk mederbe terelődött a társadalmi fejlődés irányainak vizsgálata, mérlegelése, midőn a *liberalizmus és konzervativizmus* jelszavai és pártalakulatai vétetek kiindulási pontul. Ezek is akarva nem akarva a szocializmus kérdéséhez vezettek vissza, mint azon nagy determinánhoz, mely e fejlődés útját meghatározza; holott mi a kérdés illetően feltevése ellen már a kiinduló ponton kifogást emeltünk, mert nem elég átható, nem elég komprehenzív épen a determináló tényezők méltánylásában.

De nagy kő az, a melyet itt megmozgattak, és az alkotó motívumok egész komplexusát, a mely itt valójában fenforog, teljes terjedelmében s intenzitásában felölelni és kimeríteni egy tárgyalásban aligha sikerülend. Meg kell elégednünk, ha néhány töredékkel járulunk a kérdés tisztázásához és szétszórtnan, sporadice egy-egy arasznyi helyet bevilágítva feldereng előttünk: hogyan indultunk, merre jutunk.

Egyáltalában: alkotó princípium-e a *liberalizmus*; panacea, melytől társadalmi bajainknak orvoslását várhatjuk? Ad-e konkrét programot a társadalmi fejlődés üdvös vezetése tekintetében? Avagy egy kiélt elnyűtt rendszer, mely kimerült vagy összeesett, mert sohasem volt jogosult?

Mi az előző felolvasások során egész kategorikus határozottsággal felhangzani hallottuk: »mehet« — nem tudom vajjon úgy-e, mint az a bizonyos útszéli mór, a ki megtette kötelességét vagy mint egy haszontalan Rontó Pál, a ki soha nem ért semmit, s a kit a sarokba állítanak, a hol többé ne merjen mocczanni.

Azt hiszem a látszegt, melyből ezen abstrakció — egy »realisztikus« fogalom, de a scholastica megfordított értelmezésében — felvétele, felmérése megkíséreltetett, nem volt helyesen megválogatva.

A liberalizmus kétségkívül egy történelmi fázis és mint ilyen arra van hivatva, hogy a fejlődés és virágzás bizonyos korszaka és stádiumai után fonnyadni, elernyülni kezdjen és halni térjen. De ez az igen szép és banalitásában oly kényelmes képlet az adott esetben még sem vezet a helyes relációk megállapításához.

A liberalizmus történelmi fázis, mondám; az abszolút monarchia volt szülőanyja, vagy talán csak a bábaasszony, mely a világráhozni segítette. Mi volt az érdek, a jutalom, mely ez operációban vezette?

Az egyéni és kollektív erők fokozatos felszabadítása az ország gazdasági és művelődési állapotainak fellendítése, felvirágoztatása végett, s így magának a monarchia, az államkormány ressourceinak fokozása, a nemzetközi hatalmi súly tekintetéből is. S azután a szellemek, épen a vezető, sőt mondhatni a kormányzó elemek — és közöttük a XVIII. század elejétől fogva nem kis számmal egyháziak — belátása, elméleti majd kormányzati belátása, kiket tisztán humanitárius eszmények inspiráltak és tette sarkaltak. A modern parlamentarizmus és alkotmányosság formalizmusa által túltengőleg befolyásolt történelmi nézet nem mindig képes kellő igazságot szolgáltatni ennek a csöndes, de konstruktív forradalomnak, mely Európaszerte kisebb-nagyobb hatálylyal lejátszódott.

Midőn azután az ancien régimebeli legisták által szerkesztett utasítási cahier-ekből ez eszmék egy európai góczpontra összefoglalást nyertek, majd széles demokratikus intézményekben koncepczióik kidomborodtak, nemcsak rombadöntötték a régi világot, de képeseknek bizonyultak egy új pozitív társadalmi rendet megalapítani. Valójában ebben áll a francia forradalomnak nagy hagyatéka, az a hatalmas alapozás, a mint azt a legnagyobb teremtménye és genieje, Caesar Bonaparte, jogintézményi és kormányzati alkotásaiban konszolidálni és konzerválni tudta.

Ismétlem: *egy társadalmi rend volt ez*, a mely az uralmi célokért vagy célok ellen folytatott minden válságot, a kormányformák és dinasztiai körüli forradalmak sorát győzelmesen túlélni bírta.

Azt mondják, hogy ez az egyénnek felszabadítása volt csupán, de azután egyszersmind kiszolgáltatása a felszabadult társerők s egyéni érdekhatványok játékának, és a »legképebbek« (the fittest) szertelen felülkerekedésének.

Ebben kétségkívül sok igaz van.

De hát próbáljuk »visszacsinálni« s az erők megkötését a középkori intézmények megrögző szabályozása, fokozásai szerint eszközölni; vagy valami új módokon »mancipálni« az egyént!

De azt vetik ellen, hogy az új társadalmi rend a kapitalisztikus produkció, a gyári nagyüzem s a belőlök folyó tömegnyomor által felélesztette, sőt részben súlyosbította

a régi röghöz kötő, rendi társadalomnak bajait. És kérdezik: képe a liberalizmus ezeket orvosolni?

Az az igen szűk koncepeziójú liberalizmus, melyet uralkodó gyanánt állított oda, t. barátom Dr. Gratz G. értekezése, bizonyára nem.

De meg kell telnie szociális tartalommal, mondja ő, s akkor mintegy regenerálva, újból hivatva lehet átvezetni a társadalmat Scylla és Charibdis az anyagi nyomor s a szocialisztikus szolgaság, az egyéni szabadság elveszésének szirtjei között.

Ő egészen véve túlságos skepsissei, pesszimizmussal látszik viseltetni — és mintha a hatvanas évi német, vagy a hetvenes évi osztrák alkotmány-liberális pártok programja és félénk kiczirkalmazott operációja, melyek felett összecsaptak az új áramlatok hullámai, lebegnének szeme előtt. De ezek oly társadalmak, a melyekben a politikai, a társadalmi mozgás szabadságának létfeltételei minden elméleti szószaporítás daczára mindenkor hiányoztak és valóban irányító csak a kormányhatalom, mely a hagyományos szellem s az uralkodó érdekeknek hordozója és vaskezü védnöke.

Ott azonban, hol a társadalmi erők játéka felszabadult, a nagy *latin közállományokban* és részben Angliában, egészen más kép tárul elénk.

És Franciaországban tanúi vagyunk a nagy *transformismnak*, a melylyel a középosztály azon része, mely még nem fordult el a liberális köztársaságtól s az úgynevezett liberalizmustól — elszántan a gazdasági és vagyon-jövedelem-eloszlás korrekcióján, az alsó néprétegek, különösen a munkásosztály anyagi, de művelődési és politikai színvonalának emelésén mélyrevágó, hatalmas reformokkal közremunkálkodik, nem riadva vissza a válságtól, melyben saját kedvezményes helyzetének tényleges kiváltságát egy közeli jövőben belesodorni és kockáztatni találja.

S a hódítás, melylyel a kisebb ipari borurgeoisie-t s az intellektuális körök szellemeit fel az arisztokraczáig *Olaszországban* egyaránt átjárta e szociális tevékenység és kiegyenlítés, a »társadalmi igazság« — mint ott emlegetni szeretik — tudata nem-e hirdetője egy új fordulatnak, melyből a távoleső osztálytényezők összműködése kikelni ígérkezik az engesztelhetetlen osztályharcznak enyhítése és fenyegető katasztrófáinak elhárítása irányában?

Mert Olaszországban, hol a szocializmus, a termelés természetéhez képest túlnyomólag agrárius s a birtokformákat

művelési és bérleti viszonyok és szolgálmányok hagyománya folytán még voltaképen a régi történetiek, latifundiárius alakzatokkal melyek a római császárság korára nyúlnak vissza — Itáliára nézve, ugyancsak mérsékelni kellend magának a társadalom gazdasági érdekkiegyenlítés helyreállása körüli reményeinket. De ne feledjük el, a liberalizmus csak *kinetikai*, mozgási elv és *nem dinamikai* erőrendszer. Csak *készség és diszpozíció a haladásra*; de tartalmát a korszükségek határozzák meg, azok pedig, a dolog természetéhez képest, változók. És bárha korunk s e nemzedék kimerült és belefáradt a változások és folyton kopogtató új igények kergetődő hajszájában — és *innen* ered a *decadens* irodalom, mely az elernyedés és akarati bágyadás beteges szülöttje, nem pedig annak a hétköznapi, vulgáris és naivul bizakodó liberalizmusé, melynek Geócze kisasszony, ezt is odavetítve a nyakára varrta — mégis épen az új viszonyok erőszakos követelődzése folytán *haladni kényszerül és azzal felhangolya tartani az új tünemények recepcziója s asszimilácziója* iránti azon képességet, mely a politikai lélektan terminológiája szerint mégis kitünőleg *liberális diszpozíció*. Akár tetszik nekünk, akár nem — világáramlatok közepében, melyek átcsapnak egyéni kedélydiszpozíciókon és örökölt hajlamokon.

IV.

Könnyű és hálás, mert sokkal mulatságosabb, történeti reminiszccenzenciákkal tarkázható feladat lenne, kimutatni mily semmis, *a tényekkel* mennyire ellenkező, az az állítási sorozat, mert minden bizonyítás hiányzik, mely egy közelebről meg nem határozható konzervativizmusnak, bizonyos kis szereknek — melyeknek némi átmeneti jelentősége lehet egy kisebb méretű és a világforgalomtól elzártnak képzelt agrártársadalomban, de a mely szerek voltaképpen a legkülönbözőbb konyhákból hordattak össze, vagy ha úgy tetszik, »kisajátítottak«, mely ezeknek, mondom, társadalom-mentő hatást tulajdonít — még pedig erős kizárólagossággal.

Az eszmék társadalmi érvényesülésének methodikája szempontjából igen tanulságos volna bírálat alá venni azt az egész sajtószerű »kisajátítási és patentírozási« tant, mely a nagy társadalmi áramlatok világában szóba alig jöhet, de némi szerepet játszhatik olyan milieukben, a melyeket apró személyi és koteria érdekek mozgatnak és dominálnak.

Igen közel feküdnék itt is alkalmazni a szállóigévé vált szót, mert alapjában véve, még formula számba menő értéke sincsen, t. i. »Umwerthung aller Werthe«.

Az az egész scholasztikus feszegetés, a liberális-konzervatív nevek harca, kezdi veszíteni minden reális jelentőségét.

Az észak-amerikai Unió, ez a hatalmas politikai és társadalmi, forrongó, modern organizmus, soha sem ismerte.

És Angliában, hol tanúi voltunk a tory-párt egyesülésének a legszélsőbb angol radikalizmus képviselésével és platform-jával az amerikanizáló Caucusman, a birminghami ipar. radikális Chamberlainnek vezérlete alatt — micsoda ma ott a konzervatív program s hol végződik a liberalizmus?

Kérdés, melyet feltenni is jóformán megszűntek; annyira lényegnélkülivé, ködbeveszővé vált. Tényleg, tanúi vagyunk, miképen tisztán gazdaság-finanziális elvek — protekció vagy free-trade, kezdenek a politikai pártok határozó elvévé válni.

Csak két szempontra kívánok utalni ezen *társadalmi neo-konzervativizmus* aktuális jelentősége és történeti előzményei tekintetében. Ha az imént bizonyos kicsinyléssel nyilatkoztam e programnak ismeretes, segítő, enyhítő és megelőző prophylaktikus rendszabályairól és reform-kísérleteiről, úgy az kétségkívül igazságtalan volt. De elismerem, hogy az bizonyos korlátolt téren és mérték között reális, üdvös eredményeket teremthet.

Ámde épen a tényleges viszonyok között, vagyis azon alakulatban, melyet a mai világfejlődés felmutat, egy új helyzet előtt állunk, mely szinte csak az utolsó évek alatt bontakozott ki egész jelentőségében. S ez a népesedési szaporodás, az ellátást, keresetet és ha lehetséges, megfelelő birtokot kereső ember-tömegek sűrűségének *effektív* fokozása, nem pusztán a gazdaság-populacionisztikai elmélet feltevésében, s e tömegeknek mintegy *ki- és túlnövése* azon patriarchális elhelyezési kereteken és kísérleteken, melyek mellett bizonyos megszabott emberszámot s annak arányosítható progresszióját bizonyos szerény gazdasági átlag nívón, igényeihez mérten diszlokálni és valahogy kielégíteni sikerülhetne.

Tényleg egy *új Malthus-féle* problémának élő realitása előtt állunk, mely még nem találta meg törvényét és formuláját, a melynek tárgyát nem az élelmiszerek mennyiségviszonylata képezi, hanem az *összes* gazdasági létfeltételek megszerzésének, lentartásának esélyei egy máris fenforgó túlnépesedéssel szem-

ben, mely a régi művelési területeken és keretekben kielégítést többé nem találhat. S ezzel szoros kapcsolatban: a *kivándorlás* fogalmának, valóságának teljes átalakulása, a mely még nem rég nagyjában a biztos boldogulást jelentette tengerentúli idegen földeken, a melyek mégis az európai kultur- és éghajlati viszonyokkal rokon milieuvel kínálkoztak — az észak-amerikai államok földjén. De ez a biztos csatorna is immár megtelt és az ellentét az »ember-anyag«, mondhatnók az emberi trágya-tömeg nyomorúsága s a szertelenül túltelített, ragadozó *gazdasági egyén* között, sehol sem alakult ki rikitőbben, mint azon a földön, mely nem régen épen a tömegmunkás egyéni önállósulásának, ígélet-földjének látszott.

Ily körülmények között minden jóakarát és rokonszenveséggel mellett — mi hatékonysága lehet ama korlátolt, szinte stationárius, emberlétszámra szabott rendszabályoknak egy új — ha egyelőre még nem is épen *geometrikus* — népességi arányfejlődés igényeivel szemben? A társadalom fejlődés irányát ezek a háziszeretek fogják-e dominálni? S a fejlődésnek alanya, az ember, de a társas emberek tömege, csakugyan tömöríthető, vagy csak együtt tartható is lesz-e azokban a szorosan megszabott területi csoportokban, a melyekre őket az öröklött állapotok és bizonyos történeti birtok-formák fentartása érdekében elosztani és megrögzíteni már az elméletben is kénytelenülne, az a társadalompolitikai program, mely egy új konzervatív társadalom-mentés igényével lép fel.

Ámde ha ez a pretenzió a *liberalizmus elégtelensége*, szociális *kudarca* és meghaladottsága címén kívánja a maga létjogosultságát établírozni, akkor egy érdekes *történet-hamisítással*, vagy az új generációnak egyik *tipikus amnesziájával*, *kóros feledékenysége* tünetével állunk szemben, melyet elég konstatálni, hogy benső valótlansága kitűnjék.

Ugyan miben is állott a konzervatív pártoknak *szociális* megoldása, állítólagos reform-programmja Európa-szerte, Angliát sem véve ki?

A *konzervációnak* szükkeblűen és hamisul értelmezett jelszava alatt — mert a benső törvényszerűségek felismerésével, ezen lételv egészen más értelmezést kívánna — a maradiságban, az ellentállásban a legszükségesebb változások és haladási akkomodációk ellen s a fennállónak — tel quel — szorongó fentartásában minden áron. Európa egész politikai és parlamenti története, 1792-től az 1850-es évekig, tanúságot tesz ezen

tüneteménynek közismeretes tényszerűségéről. És ha egyes konzervatív államférfiak, Canning és Peel Angliában, Richelieu herceg a restauráció (XVIII. Lajos) alatt, a kor igényeinek engedve, az elodázhatatlan haladásnak egy-egy nagy reformjával azonosították magukat s azt a liberális táborral keresztülvitték, úgy ők és szűkebb személyes párthíveik szemben találták magukat a »konzervatív« tábor zömével és időleges elszakadásuk által és eszméik visszaválthatatlan győzelmei által, kényszerítették amazt a kései lassú csatlakozásra.

S ép oly könnyű volna kimutatni, hogy a széles néprétegek létküzdelmének megkönnyítése, szellemi s anyagi színvonaluk emelése iránti mozgalomban az úgynevezett liberális pártok és tényezők vitték a vezérszerepet. S a nemzetgazdasági rendszerek, melyeket ma a szocializmus s a konzervativizmus egyaránt meghaladottaknak jelez — és részben azok is — mint a *fiziokratáké*, vagy *Ricardo*, a ki egymaga egy iskolát jelent, minden gyakorlati rendszabályt, mely korokban a nép sorsának életviszonyainak enyhítésére, állandó javítására célzott, tartalék nélkül felkaroltak — az úgynevezett konzervatív érdekkörök és pártok időleges sérelme és ellenzése dacára. Ez a közreműködés idővel elégtelenné válhatott vagy az individualizmus és kapitalizmus fékezetlenségével szemben végleg hajótörést szenvedni kellett. De azok a társulási, szövetségi óvszerek és reformkísérletek is, mint a Schulze-Delitzsch-félék, a Raiffeisen-féle kölcsönpénztár-egyletek, a Hirsch-Duncker-féle Gewerkverein stb. stb., melyek a ma konzervatívnek nevezett társadalmi reformintézmények elveit és részben mintáit szolgáltatták, mégis csak a »liberalizmus« jele és ösztönzése alatt keletkeztek. A »home-stead-exemption«-ról *Amerikában* senki sem álmodta, hogy az voltaképpen »conservatív-párti« rendszabály lett volna. (Ilyetén odaállítás bizonyos ó-világi elemeknek sajátos appreturáját dicséri.) *Raiffeisenéket* is ide vélem számíthatni, melyek pedig a »keresztény felebaráti szeretet« (Christliche Nächstenliebe) jelszava alatt szerveztettek. Felteszem ugyanis, hogy a ker. felebaráti szeretet nem képezi egyes pártok monopóliumát, — melynek malasztjából a liberális pártok és rétegek ipso facto kiközösítve volnának.

V.

Ámde jelen felolvasási-ciklus során, konzervativizmus mint a jövő társadalmi programja kapcsában felvetett egy név, egy ügy, mely tüzetesebb hozzászólásra késztetne. Eredetileg

az volt szándékom, hogy egész fejtegetésem súlypontját arra vetem, de immár kifogytam az időből, térből és csak néhány megjegyzésre szorítkozhatom. A *keresztény-szocializmus* felvetésére célzok a szociál-konzervativizmus kapcsolatában, mintegy annak függeléke gyanánt vagy jelentkezési, megvalósulási kategóriájaképen.

Mert bárhol és bárminő kapcsolatban felidézni vagy érinteni halljuk a *kereszténység* nagy nevét, univerzális eszméjét mindig oda kell fordulnunk és vizsgálnunk, mily célzattal, mily belső jogosultsággal történik hivatkozás kultúránk nagy szellemi lételvére, évezredes vezércsillagára? . . .

Tudvalevő, hogy az őskeresztény gyülekezetnek, és főleg Az első egyesülésnek, mely az élő Krisztus körül támadott, majd halála után az apostolok s első tanítványok csoportjában a Jeruzsálemi községben folytatódott, erősen kibélyegzett szegénységi ideáljai mellett a testverriesség által sugalt birtokközösségi színezete volt. Az evangéliumok — Máté, Lukács, János — s az Apostolok Cselekedeteinek erre vonatkozó passzusai képezik értesülésünk kútforrását. A hatály és terjedelem, melyei e helyeknek tulajdonítani szabad, régóta vitás s egészen természet szerű, ha a szociálista tanok történetírói részéről különös feszegetés és értékesítés tárgyává tétettek — így *Kautsky* által, kivel szemben a német (protestáns) theologia ismét reagált. Harnack »megbízhatatlanok«-nak nevezi e jelentéseket; »kommunizmus«-ról a mai értelemben, semmi esetre sem lehet szó. Másrészt a jeruzsálemi községnek közös pénztára, valamint általános elszegényedése, mely utóbbi az antiochiai s egyéb gyűjtésekre és Szent Pálnak jeruzsálemi segély- (u. n. collecta-) útjára vezetett, kétségteleneknek, legalább is igen valószínűeknek látszanak. Célunkra e speciális kérdés eldöntése — rendkívüli érdeke daczára — nem tartozik. Majd más helyen keresni fogom az alkalmat, hogy tanulmányaimat a kereszténység általános szegénységi eszményéről, s annak középkori nyilvánulásairól, főleg Assisii Szent Ferencz életében s a minorita-rend küzdelmeiben, melyek évek óta foglalkoztatnak, egy önálló tüzetes előadásban kifejtsem.

De a fenti kapcsolatban fölmerült a nagyobb kérdés egy modern formulában: t. i. micsoda az evangéliumnak szociális értéke? és mely irányban esik latba?

Legutóbb, hogy egy kompetens szózatot, de egyszersmind közkézen forgó, könnyen hozzáférhető kiadványt említsek:

Harnack: Das Wesen des Christenthums című könyvében újra felvetette a probléma egészét és igen emlékezetes, bár rövid lapokon keresztül fejtegette azt. Nem lehet itt feladatomban ama mélységes nézponokat reprodukálni s összegezni. Azt hiszem határozó tételeire utalok, midőn ideíratom a következőket:

Das Evangelium predigt nicht nur Solidarität und Hilfeleistung — es hat an dieser Predigt seinen wesentlichen Inhalt. In diesem Sinne ist es im Tiefsten sozialistisch, wie es im Tiefsten individualistisch ist, weil es den unendlichen und selbständigen Werth jeder Menschenseele feststellt.

Das Evangelium will eine Gemeinschaft unter den Menschen stiften, so umfassend wie das menschliche Leben und so tief wie die menschliche Not.

Deshalb kann darüber kein Zweifel sein, dass Jesus heute auf Seiten derer stehen würde, die sich kräftig bemühen die schwere Notlage des armen Volkes zu lindern und ihm bessere Bedingungen des Daseins zu schaffen. Der täuschende Satz von dem freien Spielraum der Kräfte, dem »Leben und leben lassen« — Leben und sterben lassen, Messe es besser — läuft dem Evangelium stracks entgegen.* Und nicht als unseren Knechten sollen wir den Armen helfen, sondern als unseren *Brüdern* . . . Ja, fast scheint es, als habe Jesus eine Verbindung unter den Menschen für möglich gehalten, in der der Beichthum als Privatbesitz im strengen Sinne nicht existiert. . .

Tehát elég messzemenő tételek a berlini egyetem czelebritásától, a Geh. Oberkirchenrath, vagy hasonló egyházi tituláriustól, a ki egyébként minden társadalmi akciótól távol tartja magát.

Midőn jelzi azon különbözéseket, melyek az evangélium és Krisztus társadalmi és gazdasági álláspontja és részvétele iránt felmerültek — szinte curiosum gyanánt, közönyösen veti oda: Ja es giebt nicht wenige unter uns, die ihn für einen »Konservativen, wie sie selbst sind, halten: er habe als »gottgesetzt« alles respektiert, was an sozialen Unterschieden und Ordnungen damals vorhanden war. (A pointírozó idézőjelek nem tőlem valók, hanem Harnacktól.)

* V. ö. *Erhard* Alb. Der Katholizismus u. das zwanzigste Jahrhundert. 2ß5. 1. „. . . während doch die Ideen denen der Sozialismus seine eigentliche Kraft verdankt aus dem Schatz des Christenthums entnommen sind, weil sie nur hier zu finden waren.“

Egy könyv, melyről a magyar olvasó sokat hallott — a napilapok újdonság-rovatából, mert hiszen ki foglalkozik ilyen dolgokkal Magyarországon, daczára annak, hogy újabb időkben annyira szokássá vált egyházpolitikai jelszavakkal dobálódzni — t. i. abbé *Loisy*-nak az Indexre került könyvecskéje »L'Evangile et l'Église, mely *alakilag* nem egyéb mint egy polémia és rektifikáció a katholicizmus védelme és helyreállítása érdekében, a Harnack könyve ellen, midőn a fentebbi tételekre utal, csaknem szó szerint reprodukálja az utóbb említett helyet »du Christ comme un »Conservateur«, respectueux de la hiérarchie et des fortunes acquises« ... S az egész kontextusból világosan kitetszőleg e pontra nézve egyetért a Harnack derűlten kicsinyelő közönyével. És Harnack ellen egyáltalában csak két jellemzetes pontban fordul. Ugyanis Harnack az igehirdetők, tehát a papoknak teljes birtoktalansága, sőt kolduló alamizsnából való fentartása iránti értelmezését az evangéliumnak, »francziskánus félreértésnek« nevezte; Loisy azt mondja erre: hagyjon békét a francziskánusoknak. Ne cherchez pas querelle aux Franciscains, sous prétexte que Jésus, en ordonnant aux Apôtres de vivre de l'Evangile ne les a pas autorisés à mendier. (p. 63—64.)

És midőn Harnack a középkori egyháznak s állapotoknak bizonyos viszonylagos dicsérete után, azt állítja, hogy az egyház észrevétlenül az ama korban nyert maximákkal s érdekekkel azonosította magát — *Loisy* nyugodtan szembeveti, hogy a katolikus egyház csak annyiban hozzákötött a középkori tudomány és politikai formákhoz, »a mennyiben nem tetszik neki belőlük kibontakoznit (autant que s'il ne lui plait pas de s'en dégager). De hát mi következik a mondottakból, ezen idézetekből?

S én szándékosan szólaltattam meg távoli és auktoritativ tanúkat.

Mindenekelőtt az, hogy mi is hasonló egykedvűséggel mehetünk el azon tréfák mellett, melyek az evangéliumot, de arról itt kevésbé szoktak beszélni, hanem a kereszténységet, vagy akár az egyházat is azonosítani akarják valami párttal, de pláne a kötött birtokformák, a »modern konzervativizmus« céljaival. Elvégre: mi köze ezeknek a szegény galilaeai zsidók önfeláldozó rajongásának és eschatologikus, földöntúli várakozásainak, a kelet-albingai junkerek változhatatlan állapotú fentartásához, vagy a törzsöröklés, az »Anerbenrecht« keresztülhajtásához, mely bizonyos szerényméretű birtokállománynak és

jólétnek fentartását teszi lehetőre egy paraszt-majoresco javára, de vagy földönfutóvá, vagy a szomszédos úri birtok »olcsó munkaerejével — mindenképen proletárrá — a túlélő ifjabbakat? . . .

És midőn a boldogult Fr. Xav. Kraus és Loisy és Ehrhardt, a würzburgi theologusok s az amerikanisták, az etnikai és haladásra képesítő katholicizmus összes modern képviselőinek nemes csoportja, a megváltást sürgeti a középkori világfelfogással való azonosítás és nyugtázó szolidaritás alól s a katholicizmusnak összekapcsolása szükségét hirdeti az új-kor áramlataival és vívmányainak őszinte elfogadását: nem egy hallgatólagos tiltakozást formulálnak-e az egyháznak azon tervszerű uralmi célzatú beavatkozása ellen a világi és gazdasági rend és egyensúly helyreállításának küzdelmeiben, mindennekfelett pedig az egyház, — annak, a mit ők az általuk kárhozhatólag: »politikai egyháznak« neveznek — identifikációja ellen, egy elmúlt kornak és petrifikált érdekeinek lejárt világával.

Az egyház nem egy koré, mondják ők — és semmiféle politikai párté.

»A liberalizmus lényegéből hiányzik . . . a keresztény szeretet« — olvassuk szó szerint a már fentidézett fejtegetésben a konzervativizmus és keresztény-szocializmus ajánlásokéban.

De hát igaz-e ez? Liberalizmus és keresztény szeretet valóban ellentétek-e, a melyek egymást kizárják?

Ha e tétel igaz lenne, akkor korunk legpozitívabb kereszténységű, sőt egyházas államférfia, t. i. W. E. Gladstone, nem volt keresztény.

Avagy csak a tory Gladstone volt az, akkor, midőn Canninggel szemben a katolikus emancipáció ellen szavazott? És nem a szinte radikális államférfiú, ki élete alkonyán minden felszabadító mozgalomnak rajongó híve, végrehajtója volt?

Avagy az angol katolikusok (laikusok) szellemi feje, Lord Acton, nem volt keresztény, mert a liberális programot annak őszinte, széles értelmezésében, határozott politikai hitvallásul proklamálta?

De hát mindezen tények s okoskodások daczára nem volt-e és nem létezik-e most is a keresztény-szocializmus; és mi annak jogosultsága és hatálya a társadalmi fejlődés irányában?

Szabadjon erre részben egy jelentéktelen reminiscenciával válaszolnom.

Soha nem fog bennem elmosódni annak a mély emóciónak az emléke, melyet a *Lujo Brentano* jórészt beszámoló tanulmányának olvasásakor — közvetlenül annak megjelenése után lehetett — éreztem, a keresztény-szociálista mozgalom történetéről Angliában.

Mennyi hév az ínségesek s elnyomottak gazdasági s erkölcsi felemelése iránt, mily önfeláldozó odaadása szegénysorsú anglikán papoknak és gazdag világiaknak, kik szerény állásaikat, megélhetésüket veszélyeztették, odavetették vagy jelentékeny vagyonukat áldozták fel azért, hogy a szocializmus termelési és elosztási reform kísérleteit a tömegeknél egyesíthessék a kereszténység szellem-erkölcsi javainak megóvásával, terjesztésével! Mily tartaléknélküli, őszinte közremunkálkodás a legkülönbözőbb irányzatú és hitvallású tényezőkkel e tágértelmezésű evangélium kereszténység és a társadalmi reformok megvalósításáért!

Csak a *Charles Kingsley*, e kiváló pap, szociál-reformer és író életét kell olvasnunk, hogy megértsük azt a fennszármaló pathoszt, mely e mozgalmat áthatotta . . .

De a termelési társulatokból, a melyeket létesített, ma talán egy sem áll fenn, s az egész mozgalom ma már jóformán a történelemé.

Hogy történt ez? mi ennek az oka?

De mielőtt arra reátérnénk, még egy megjegyzést kell közbevetnem.

A *katholikus egyházi* alapon szervezett, úgynevezett keresztény-szociálista mozgalom sokkal szerencsésebb, szívósabb existenciáról és mindenképen sikeresebb, szélesebb terjeszkedésről tesz tanúságot.

Nem akarhatok e helyütt annak vizsgálatába bocsátkozni, hogy e mozgalomból mennyi esik az *egyház* népies propagandája s *uralmi fentartásának* javára és mennyi belőle a pártatlan társadalmi reformszükséglet betöltése s ez utóbbinak tiszta nyeresége. Holott ezen a ponton alig lehet átsiklani, mert hiszen az egész mozgalom erkölcsi és gazdasági értéke, hogy ne mondjam jóhíszemúsége ezen benső célzatok mivolta körül forog és nem az etiquette, a czégér körül. Azonban annyi tény, hogy az egész mozgalom mindig igen szoros *egyház-politikai* korlátok között mozog és feltűnő, hogy a mint egyes hajtásai e korlátokon túlterjeszkedni hajlandók és keresztény jellegük fentartása mellett bensőbb, őszintébb érintkezésbe lépni a szociális

reform határozottabb, utógondolat nélküli tényezőivel, legott megállj-t hallunk kiáltani és letűnni látjuk őket a cselekvés színteréről. A francia, még inkább a legújabb belga keresztényszocialista mozgalom kísérése mutatja e jelenséget. De talán a legjellemzőbb, a mi az utóbbi egy-két év folyamán Olaszországban történt.

Ott is chablonszerűleg működik a keresztény-szocialista szervezet, az ismeretes módok s a szinte Európa-szerte ismétlődő típusoknak vezetése alatt.

Azonban az utóbbi években új, messzebbmenő árnyalatok keletkeztek s a keresztény demokrácia címén, egy *Murri* nevezetű papnak szellemi vezetése alatt külön sajtó-organummal egy csoport támadt, mely az új Olaszország, a modern világ radikálisabb törekvései iránt bizonyos várokonoságot — mely kölcsönös lehetett — kezdett tanúsítani. De Don Romolo Murri letűnt és lapja és egész pártja feloszolni kényszerült, a legmagasabb egyházi parancs folytán ...

A modern társadalmi fejlődés iránya, jövője csakugyan ezen helyenkint győzelmes és prosperáló, de egyház-politikailag (hogy ne mondjam hatóságilag) regulázott klerikális pártkeretek vezetése alatt menne végbe és konszolidálódnék? ...

E tél folyamán, alig néhány hónapja, Berlinben egy kongresszus ülésezett, melyet a német munkás-szervezetnek szövetségi (Gewerkschaften) állandó bizottsága hívott egybe. Az ipari házimunka (Heimarbeit, mely egészen más, mint a háziipar: Haus-Industrie) állapota és munkásai életviszonyainak megvizsgálása, esetleg javítása képezte célját. Az első kongresszus volt ez e nemben; benne a munkásszocialista-szövetségi elem mellett, a polgári érdeklődők és szakemberek önzetlen közreműködése nyilvánult. Itt azután kiderült, hogy ezen egész házimunka és emberanyaga tarthatatlanul nyomorúságos viszonyok között dolgozik és tengődik, melyhez képest *a gyári üzem* határozottan haladást jelent, a minek konstatálása s érlelése képezte egyelőre a kongresszus végső eredményét.

Ez állapotok rajzának benyomása alatt mondta *Sombart* Werner tanár: Es ist ein Elend so mächtig, dass es jeden Empfindenden durch seine blosse, Feststellung aufregt...

S e ponton, e kitörésnél térhetünk vissza a keresztényszocializmus kérdéséhez.

A miről itt szó van, azok nagy, hatalmas emberi szenvedések és pozitív gazdasági bajok. Tenni vagy nem tenni?

Szeretni égő, cselekvő szeretettel, avagy bármi módon és kifogással elmenni ezek mellett — ez itt a kérdés. Van-e itt szükség metafizikai, transzcendentális kategóriákra? S egyházi, végső vonalban felekezeti tömörülések hivatottaké határozni az orvoslás felett?

Senki sem vonhatja kétségbe az egyház jogát és kötelességét a társadalmi nyomor enyhítése munkájában közreműködni. Ott a keresztény jótékonyosság nagy tere, a közvetlen segélynyújtás, de mindenekfelett a lelki vigasztalás és felemelés, mely az egyház nagy szakramentális intézményének legnemesebb feladata és kiapadhatatlan hatalmának forrása. Azonban az egyház, legbensőbb lényegéhez képest, nem gazdasági intézmény és nem hatalmi szervezet, hivatva a társadalom anyagi, gazdasági sérelmei és egyenetlenségei között helyreállítani a gazdasági egyensúlyt. Átvezetni a nagyiparnak ezen éhező, nyomorgó házimunkásait a gyári üzem és államilag ellenőrzött munkáüzem állapotára, az nem lehet az egyház feladata.

Az egyházat a gazdasági élet regulatora és intézője tisztében installálni annyit jelentene, mint kiforgatni az egyházat lényéből és idegen funkciók teljesítése által denaturálni annak spirituális természetét.

A középkori egyháznak ez volt tragédiája — benső meghasonlása, bűne és bűnhődése és nehéz, válságos megtisztulása, katharsisa.

Ez ellenmondáson tört meg az angol keresztény-szocializmus («Christian Socialist» volt hírlapjának címe) önfeláldozó nagylelkű szárnyalása. Ez ellentétek benső, erkölcsi áthidalatlansága kölcsönzi a kontinentális katolikus keresztény-szocialista alakításoknak azt a sajátságos kétlaki, hibrid jelleget.

Mert a modern társadalom nem háríthatja át saját felelőssége súlyát és munkateljesítése kötelességeit bármi más és legyen bár vallás-erkölcsi kívülálló tényezőnek gondozása s irányítása alá.

Nem előjogokról és hatalmi pozíciókról, hanem nehéz erkölcsi kötelességekről van itt szó, a melyből ki kell venni részünket mindnyájunknak, de első sorban a hatalmasoknak, a kapitalista produkció *mindenrendű* kegyeltjeinek, az ingó és ingatlan tőkének egyaránt. S a társadalmi ethika legelső követelménye, hogy a fennálló gazdasági és magántulajdoni rendnek bajai, áldozatai ugyanazon talajon nyerjenek orvoslást, a melyből fakadtak s azon tényezők közvetlen közreműködésével, kik e renden belül állnak és hatnak.

Az erkölcsi közérzet és felelősségtudat mélyedése, terjedése ezen emberöltő alatt reménységgel enged mindnyájunkat eltelni, hogy e közreműködés nem lesz eredménytelen...

S ezzel bevégzem ezen elmélkedést, a nélkül, hogy konkludálnék.

Mert az anyagi erők és a világforgalmi áramlatok végzetes sodrának közepette, mely szem ismeri fel biztonsággal a kényeszerű előhaladásnak útjait? és van-e más biztatónk egy sejtelmes, határozatlan reménynél, hogy a kötelesség-teljesítés jutalma gyanánt talán meg leszünk kímélve a siralmas hajótöréstől, melyen a mai emberiség és műveltségnek legdrágább kincsei ismét összezúzódni találnak, mint egykoron, a nyugat-római civilizáció felbomlása és bukásánál s a barbárok felülkerekedésekor.

Lánczy Gyula.

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYÁNAK FIZIKÁJA.*

I.

A Társadalomtudományi Társaság által taglalásra kitűzött négy tárgy a liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus és anarchizmus egy közös célpont megállapítására irányul, úgy a mint közös címökben eleve is meghatározottat, t. i. a társadalmi fejlődés irányáról óhajtunk bizonyos tisztultabb fogalmakat nyerni.

A társadalmi fejlődés iránya olyan dolog, a miről a leg-egyszerűbb embertől a filozófia magaslatáig kalandozó bölcsészig mindenkinek vannak valamelyes gondolatai. A mikor az egyszerű paraszt ember azt mondja: majd így lesz, majd úgy lesz, ugyanazon természetű dolgot műveli, mint a midőn a filozófus a bölcsészet ködös felhői közül az emberiség veséjébe akar látni.

Az eszméknek az útvesztőjéből kell kibonyolódunk. A Társadalomtudományi Társaság is azért alakult, mert szüksége érződött annak, hogy gondolkodásunk az eszmélkedések világából elvonassék és számára pozitívebb talajt építsünk.

Így a feladatunk a kérdéssel szemben tulajdonképen abból áll, hogy azt a dolgot, a mit a »társadalom fejlődésének iránya« jelent, az eszmék köréből kivonva, az ő fizikai természetében határozzuk meg.

A társadalmi fejlődés irányáról fizikailag legelőször is azt határozhatjuk meg, hogy az: egy folyamat.

Egy folyamat, a mely kezdődik a kultúra legkezdetleges nyilvánulásánál: folyamat, a melynek során mind magasabbrendű kultúrák állottak elő, és a melynek rendjébe tartozik az a civilizáció is, bármily fejlett legyen a korábbiakhoz képest, a melyben élünk.

* Fölszólalás helyett, a Társadalomtudományi Társaságban most folyó vitához.

Erről a folyamatról azt határozhatjuk meg fizikailag, hogy ez nem egy sima folytonosságú folyamat, nem olyan mechanikai értelmű növekvés, mint pl. a hogy a folyó mind nagyobb és nagyobb lesz. Hanem hogy ez a folyamat szakaszokra van osztva. Egy-egy kultúra életének a szakaszára. Kultúrákra, a melyek keletkeznek, a melyeknek meg van a maguk élettartama, átlagos középszámítással 2—3 évezredre nyúló, azután elmúlnak, letűnnek, meghalnak. Az a civilizáció, a melyben mi élünk, az életnek szintén ebbe a rendjébe tartozik, ez is keletkezett, ennek is meg van a maga élettartama, és ez is elmúlik, meghal és utána új civilizáció keletkezik.

Mögöttünk az elmúlt civilizációknak egész sora. Hogy a mi mai civilizációnknak más lenne a sorsa, az egészen önkényes feltevés.

A kezdetleges kultúrákban bár az életnek ugyanazon jelenségét találjuk, mint a kezdetleges fiziológiai szervezetek életében, hogy oszlás útján mind megismétlik, megújítják az ő életfolyamatukat és alig módosulva ősi alakjuk számtalanszor ismétlődik, mint a hogy ezt a vad népek csoportjai, az ő kultúra ezen folytonos továbboszlás útján fennmaradt típusai mutatják. A halál ezen kezdetleges organizmusoknál csak accidentaliter, külső behatások folytán jelentkezik. Azonban ép úgy, a hogy amaz egyszerű fiziológiai tények során elkövetkeznek ama magasabb szervezetek, a melyek már nem egyszerű oszlás útján keletkeznek, hanem az anyatest elhalásának a folyamatával, úgy elkövetkeztek a kultúrákban is azok, a melyek a kultúra életét nem egyszerű oszlás útján tartják fenn tovább, hanem önmaguk elhalásával párhuzamosan áll elő egy belőlük származott új kultúra.

A mint a történelmileg áttekinthető ókori kultúrák mind ilyenek.

Ez a történetírásból áttekinthető időszak ugyan vajmi, rövid. És erről az időszakról is, tudjuk, hogy a történelem jóformán csak a királyok és népek csatáit jegyezte fel és a folyamatok felől legkevesebb a tájékoztatás. Mégis egész világos nyomai vannak azon kríziseknek, a melyek egy-egy kultúra elhalásával és egy újnak a keletkezésével jártak. így például egész világosan meghatározható, hogy az assyr civilizáció a Kr. e. húsz-huszonkettedik században egy egész új civilizációvá vált, és Zoroaszter tulajdonképen egy új kulturkorszakot jelent. Max Müller a szanszkrit nyelvemlékekből állapítja meg, hogy a

Rigvédák előtti időszak egy más kulturvilág volt, mint az az után következő. Egyiptom legrégebb történelmének a kutatói is arra az eredményre jutnak, hogy ott is több egymásra következő más-más kulturvilág során keletkezett az az egyiptomi kultúra, a mely a történetírás elejekor élt. A bibliából kimutatható volt, hogy a Mózes előtti zsidókorszak egy egész más kultúra volt, és hogy Mózes az ő negyven évig való barangolásával egy új kultúra keletkezésének a krízisén vitte népét keresztül. A mit azonban így a távol évezredek homálya főd, azt a maga éles körvonalaiban látjuk a keresztény kultúra kialakulásánál, azt a mélységes szakadást, a mely a két kulturvilágot egymástól elválasztja.

Hogy tényleg ilyen elválasztó időpontnak kell beállni mindenkoron, azt megállapíthatjuk abból is, hogy soha nem találunk két különböző kultúrát egyidőben ugyanazon a területen. Vagy egyik, vagy másik él ott, vagy egy előző vagy egy új, de kettő egyszerre sohasem. Csöndes, sima átmenet egyik kulturvilágból a másikba nem is lehet, mert vagy az egyiknek az élete fojtja még vissza a keletkezőt, vagy a keletkezett új semmisíti meg a régit, de kétféle kultúrélet soha és sehol sincs, sem egyazon egyén soha két kultúrába nem tartozott. Ennek legvilágosabb kifejezője a vallás. Minden kulturszakasznak, minden egyes kultúra élettartamának meg van a maga vallása. Egy kultúrában kétféle vallás soha sincs. És tudjuk, hogy egy új és egy régi vallás között mindenkor mily éles, az egész kultúréletre mily mélyreható a szakadás. Még akkor is, a midőn kettő között oly közvetlen közeli az összefüggés, mint a zsidó és a keresztény vallás között, hogy t. i. az utóbbi majd hogy nem egészen amaz vette által. Látjuk az egész keresztény kultúra lefolyása alatt, hogy daczára ezen közvetlen majdnem azonosságának, minő állandó a szakadás a kettő közt. Sőt még a midőn valami csekély felekezeti eltérések támadnak magában a kereszténységben is, akkor is mily mélységes válságok keletkeznek a kultúra életében.

Ezekből meghatározható az, hogy a társadalmi fejlődés folyamatában ezredvekre nyúló időszakonként oly pillanatok következnek el a teremtés sorrendjében, a melyekben két kultúra egymástól külön válik, a régi elmúlik, elhal és egy új kezdí meg ismét néhány évezredre terjedő élete folyamát.

A társadalmi fejlődés irányának meghatározására nézve ez az egyedüli fizikai fixpont. Tudnunk kell, hogy ilyen elkövet-

kezik azon civilizációra nézve is, a melyben élünk: a keresztény civilizációra.

II.

A fejlődési folyamatban állandóan találkozunk a liberalizmus és a konzervativizmus párhuzamos jelenségével. Mindenkor meg van e kettő, de mindenkor változott alakban.

Az egyik mindenkor a meglevő állapotot módosítani akaró törekvés, a másik a meglevőt fenntartani iparkodó törekvés. A két jelenség folyton párhuzamosan halad egymás mellett és e kettőnek az egymáshoz való viselkedése a fejlődésnek akut tünete, és a folyamatnak mindig csak egy-egy arasznyi kis részét tünteti fel, egy-egy nemzedéknek a folyamatban való életműködését.

Nemzedékről-nemzedékre változik úgy a liberalizmus, mint a konzervativizmus. Sőt a két jelenség párhuzamos voltánál fogva, a mi azelőtt liberalizmus volt, egy későbbi nemzedékben már konzervativizmust jelenthet.

A kultúrára nézve, a társadalmi fejlődés irányára nézve mindkettőnek csak pillanatnyi, időszaki jelentősége van. Egészen más egyik időben, egészen más másik időben. Sőt lehet egészen ellentétes is.

A kereszténység keletkezésének idejében liberalizmus volt minden, a mi a caesari kulturvilággal ellentétes volt. Liberalizmus volt a »földi javaktól« való elfordulás. Liberalizmus volt minden meggazdagodásra irányuló egyéni tevékenység megvetése. Liberalizmus volt a munkától való tartózkodás, mert »a mint a madarak az erdőben«, úgy az emberek se törjék magukat a holnapért. Gazdasági folyamatok fokozása, serkentése helyett ez a liberalizmus az askézis felé hajtotta az embereket. És nemcsak a szegényeket, rabszolgákat, hanem tudjuk, hogy Róma intelligenciájában is minő titkos gyökereket vert a kereszténység. A caesari világgal szemben azok a gazdasági elvek képezték a liberalizmust, a melyeknek a kereszténység a kifejezője. Tökéletes ellentéte a liberalizmus újkori alakjaiknak, a melyek mind az egyéneknek a gazdasági folyamatokban való érvényesülésére irányulnak. Szabadság, jogok egyenlősége, mind a meggazdagodás lehetősége a kiterjesztésének jelszavai.

Vagy a mikor a keresztény középkor arra a fokra jutott, hogy sem a várúrnak, sem a jobbágnak nem volt már mit ennie és

a mikor az emberiség legrémségesebb brutalitásai között eszmék már nem is támadtak: akkor az első minnesänger a liberalizmus halvány hirdetője. A minnesänger, a trobadur, a kit csak mint naív költői alakot méltányol az irodalomtörténet, pedig mélységes szociológiai, politikai és gazdasági jelentősége van. Mert mialatt a kereszténység ebben a kulturpathologiai korszakban a teremtő élet minden törekvését atrophizálta, úgy a kulturproduktivitás, mint az egyéni fizikai élet minden nyilvánulásában; a midőn a nőt is csak mint a földi gonoszság megtestesülését tekintette, a ki az isten világában »a sátán teremtése« és a kinek az élete, a nemi élete, a teremtő szerelme »a bűnök forrása« volt; a midőn így az embert teremtő fizikai élet századokon keresztül ezen nyomás alatt annyira elsenyvedt, mint a hogy azt a közvetlenül a középkor után való képek még mutatják, a melyeken a női szépség az elkorcsosulás, a vérszegénység és a raehitikus hajlamosság nyilvánvaló körképét mutatja; a midőn az általános testi elsenyvedés olyan epidemikus idegbetegségekben nyilvánul meg, hogy csapatostul járnak a vitustánczot és egyéb idegbetegségek járványosan lépnek fel; — a midőn a nemzedékek is úgy elsatnyulnak, mint azt az ijesztő külsőjű pánczélok hitvány testi méretei bizonyítják és a hogy a középkori típust ábrázoló képek a férfiaknak is nyilvánvaló testi elcsenevedettségét mutatják: ekkor a lehető legnagyobb horderejű dolog volt a minnesänger első félénk dala a szerelemről, az első kultusz a »sátán teremtménye« a »bűnök bűne« a nő iránt. A minnesänger az első kifejezője annak az éledő ösztönnek, a mely a középkor legsötétebb brutalitásából újra a civilizáció felé fordította az emberi lélek mozgását és hogy új erősebb, munkaképesebb, egészségesebb nemzedékek támadtak: ennek az erőnek ők a szociális megmozdítói. A minnesänger csak külső irodalmi formája szerint költői alak. De kétségtelenül amaz idők teljes eszméi, értelmi elsenyvedtsége közt benne ép úgy a liberalizmus akkori lelkét kell látnunk, mint a hogy bármely világot megmozdító eszmének az első szószólóiban a liberalizmus hőseit látjuk.

Vagy a midőn a liberalizmus fürgetege következett el, a francia forradalom: Robespierre, Danton, Marat és a Terreur többi rettenetesei, nem a legteljesebb liberalizmus nevében nyaktilózták-e ezrével az embereket? Miféle liberalizmus vállalna ma azzal közösséget? Majd ebben a világban azután ép úgy liberalizmus lett Bonaparte konzul felé hajolni s a szabadság

nagyhangú frázisaiba való kapaszkodás elavult konzervatívság.

Íme a liberalizmus és a konzervativizmus legszélsőbb változásainak néhány képe, amelyek arra vallanak, hogy mindkettő csak változékony tünemény. Mindkettő csak múltó frázist jelent a nagy folyamatban.

A liberalizmus és konzervativizmusnak mint állandó párhuzamos jelenségnek a megnyilvánulása kétségtelenül a legtermészetesebb dolog a társadalmi fejlődés folyamatában.

Azonban íme e kettő mellett jelentkezik még a szocializmus és az anarchizmus.

Ennek a kettőnek olyan állandó jelenséggént való megnyilvánulását már nem találjuk. Némiképen hasonló jelenséget vélnek sokan a kereszténység kezdő időszakában felfedezni, mint a szocializmus, de bizony azt csak nagyon fölületes meghatározással lehetne ugyanolyannak tekinteni. Mindössze annyi hasonlósága van, hogy tényleg a kereszténység is olyan szakadásfélét hordozott magában a régi kulturvilággal szemben. De a kereszténység kezdő szakán túl azután sehogy sem lehet a szociáldemokráciát jelenséggépen fölfedezni egész a legutolsó századig. A parasztlázadások csak a jobbágy helyzetén akartak javítani. A francia forradalom a születési előjogok ellenében tört ki. De a szociáldemokrácia, mint a termelést végző egyéneknek az egész régi keresztény civilizációra kiterjedő egységes természetű harcza a cezarizmus, a militarizmus, a kapitalizmus, sőt maga a kereszténység ellen, tehát a fennálló civilizáció szervi életműködésének egésze ellen és a társadalomnak egy teljesen más, új rendbe való alakítására irányuló törekvésével — tehát nem mint amaz egyéb mozgalmak, amelyek csak a hatalomnak egy másféle elosztására irányultak — a szociáldemokrácia egészen más természetű és új keletű irányzat. A szociáldemokráciát sehogy sem lehet semmi esetre sem mint állandó jelenséget úgy végigkísérni a társadalom fejlődése folyamán, mint a hogy a liberalizmust vagy konzervativizmust állandó párhuzamos működésben látjuk.

Így ez a jelenség minden esetre más rendbe tartozik és semminek sem párhuzamos jelensége a folyó civilizáció fejlődésében. Hasonlóképpen az anarchizmus. Anarchia felé való hajlás is bár mindenkoron volt, a társadalmi rend nyomása alól való szabadulásnak az anarchia is egyik jelensége, de ez is egészen más természetű dolog, mint az az anarchizmus, a melyről poli-

tikai és szociológiai értelemben beszélünk. Amaz anarchia csak egyéni kitörés számba esik, még akkor is, ha többen szövetkeznek egy-egy bandába. Emez anarchizmus azonban egy társadalmi törekvésnek a jelensége, bizonyos eszményi törekvés a módosítás irányában. Amaz az egyéni érdekek zabolázatlan kitörése; emez az egyéni érdekek teljes alárendelése bizonyos társadalmi érdekeknek. A kereszténység kezdő korszakában voltak az anarchiának némileg hasonló jelenségei. De azóta egész a legújabb kor szocialisztikus anarchizmusáig ezzel azonos természetű jelenséget nem tudunk követni.

Tehát ez a jelenség, az anarchizmus sem tartozik a folyó civilizációhoz a rendjébe.

Hova tartozik akkor?

Erre feleletet nem is lehetne adni, legalább a fizikai természetének meghatározása szándékával nem, ha nem volna meg a társadalmi fejlődés irányának ama fizikai fixpontja, a melyet meghatároztunk. T. i. hogy a társadalmi fejlődésben, évezredek során, egy-egy oly időpont következik be, a mikor egy civilizáció elmúlik, elhal és egy új kultúrétel keletkezik.

A mint azonban ezen fizikai fixpontról indulunk ki, akkor nyomban meg van a fizikai alap ahhoz is, hogy ebben a két jelenségben, a szociáldemokráciában és az anarchizmusban, a melyeknek jelenségeit a folyó civilizációba visszanyúlva nem tudjuk fellelni: ezekben már fizikai pozitivitással lássuk egy következő, új kulturkorszak, egy más keletkezendő civilizációhoz, idenyúló, jelentkező, kezdő életnyilvánulását.

Sőt a mint ama fizikai fixpont szolgáltatja a jelenségnek a nyitját, nyomban rendkívül fontos további meghatározhatóságok is adódnak kezünk ügyére.

Ugyanis, miután a szociáldemokrácia és az anarchizmus is bizonyos viszonyosságot, bizonyos párhuzamosságot tüntetnek fel egymásközött: nyomban indítatva vagyunk kutatni, hogy mivel a régi folyamatban a konzervativizmus és a liberalizmus az, a mi párhuzamos jelenségként szerepel, vájjon a szociáldemokrácia és az anarchizmus közt is nem ugyanazon párhuzamosság folytatódik-e által egy új kulturvilágba? Mert hiszen ennek a párhuzamosságnak természetszerűleg folytatódnia kell.

És ezen az úton csakugyan rendkívül nagyjelentőségű dolognak a megvilágításához jutunk.

Ugyanis a mai szociáldemokráciának tényleg az a természete ismerhető fel, hogy az a régi kulturvilágot akarja mintegy

átfejleszteni. Bár egy új társadalmi rendet akar megvalósítani, de félreismerhetlenül a régi kereteből akarja kinöveszteni. Egész törekvése ámbár új államrend felé irányul, mégis a jelenleginek a tovább módosítását célozza.

Ennek ellenében pedig az anarchizmus, igaz, hogy egyelőre határozott program nélkül, hogy mi következze azután, de a régi rendnek a destrukciójára, megszűnésére, halálára törekszik.

E kettőt egymással szembehelyezve kitűnik, hogy a szociáldemokrácia az anarchizmussal szemben konzervatív természetet hord magában. T. i. azzal, hogy átfejleszteni, módosítani akarja a maga törekvései szerint a *jelenlegi* rendet, abban a réginek egy bizonyos konzerválása foglaltatik. Természetesen a mai szemüvegünkön keresztül, a mikor a szociáldemokrácia »államfelforgató« politika, kissé meglepőnek tűnik fel, ha benne konzervatív tendenciákat állapítunk meg. Mégis anarchizmussal szemben bizonyára észre kell venni a különbséget, a mi abban van, hogy a szociáldemokrácia nem a mai társadalmi életnek egyenesen a megsemmisítésére tör, hanem *ugyanazt* akarja úgy továbbfejleszteni, hogy abból az új állam kifermálódjék.

A kettő között kétségtelenül a szociáldemokrácia a konzervatív természetű és az anarchizmus a liberális, abban az értelemben, hogy egy — legalább a folyamat szerint — előbbre haladottabb fázist akar megvalósítani, ha oly módokon is, a miket a mi liberalizmusunk nem követne, oly fázist — a régi világ elmúltát — a melyet a szociáldemokrácia csak átmeneti politika útján akar elérni.

Ezen meghatározással azonban egy igen nagy horderejű dolognak a megállapításához jutottunk. Ugyanis: íme a társadalmi fejlődésnek egy oly időpontjában élünk, a melyet már két kulturvilágnak a konzervativizmusa és liberalizmusa közrefog. Tehát akut jelenségekkel van már közrefogva azon pillanata a társadalmi fejlődés folyamatának, a melyben egy régi civilizáció kimúlik és egy új keletkezik.

Ez rendkívül fontos időnk meghatározása szempontjából.

Ehhez azután rendkívül fontos adat és a megállapított fizikai fixpont segítségével egészen érthetővé válik, hogy miért esik ki napjainkban szerepéből, jelentőségéből, hova tűnik el: a liberalizmus?

A fizikai fixpont az fixpont. Odáig terjed egy kultúra élete. A két párhuzamos jelenség, a konzervativizmus és a liberaliz-

mus közül a liberalizmus jár elől, ez ér hamarabb a fixpont-hoz. Elérve a fixpontot a régi kulturfolyamat tovább nem haladhat, útját állja egy új kulturfolyamat új rendű jelensége.

Úgy, a mint útját állja a liberalizmus továbbhaladásának a szocializmus. A liberalizmus működését már ez viszi a fejlődési folyamatban tovább. És a liberalizmus így kiesik.

És most a konzervativizmus — a liberalizmus kiesvén — a szocializmussal kerül szembe.

A szocializmussal, a mely az egész keresztény, caesari, militaris és tőkés kulturvilág egységes nemzetközi átalakulását célozza, egy új világ alakulását.

És ezzel szemben a konzervativizmus most már nem csak egy arasznyi folyamatbeli fázissal áll szemben, mint azelőtt a hogy a liberalizmussal szemben volt, hanem szembe került két egész kulturvilág.

És így megérthető, hogy miért vesz épen ma oly óriási arányokat a konzervativizmus. Miért veti fel még egyszer egységes erejét a keresztény konzervativizmus jelszavával a nemzetközi szocialista áramlattal szemben, miért a Caesarhoz való nemzeti hűség ideáljával áll szembe a hazátlan proletárokkal, miért a hadsereg idealizálása a nacionalista jelszavak alatt, a munka nemzetközi hadserege ellen, miért a töke állami szuro-nyos védelme a munkások ellen.

Az időmeghatározásra fontos, hogy íme a liberalizmus már kiesett.

Azonban természetes, hogy a másik két parallel jelenségben is, a szociáldemokrácia és az anarchiában is egy eltolódás áll be, illetőleg a mai szociáldemokrácia is csak múltó jelenségnek tekinthető.

Keletkezése a régi kulturvilág utolsó liberalizmusával esik össze. Kialakulása azzal esik egy időszakba. A mint most azon eltolódás állott be az egyik párhuzamban azzal, hogy a liberalizmus leszorult és a konzervativizmus haladt egy szakasszal előbbre: úgy a másik párhuzamban, a szocialisztikusban is nyilvánvalóan eltolódásnak kell beállania.

És pedig ha egyszer a szociáldemokráciát az utóbbi párhuzamosságban a konzervatív természetűnek ismerhetjük fel az anarchizmussal szemben, úgy kétségtelenül a szociáldemokrácia eltolódása abban az irányban várható, a melyet az anarchizmus képvisel ma.

Nem következik ugyan ebből, hogy a szociáldemokrácia átalakul anarhizmussá, mindössze: hogy a mai szociáldemo-

krácia helyett egy olyan új szocializmus fog előállni, a mely az anarchizmus ama lényegét már magába foglalja, hogy nem átmenetet, továbbfejlesztést akar a mai állapotokból, hanem a régi kultúrolet végreles megszűnésétől várja az új társadalmi alakulást.

Így a folyamatnak azon folyása a fizikai fixpont irányában, hogy immár a liberalizmus kiesven és csak a keresztény czezarisztikus konzervativizmus áll szemben az új kultúrvilág paralleljével: azon következményt hozza magával, hogy a szocializmus is immár a liberalizmus kiestével a keresztény czezarisztikus világgal szemben a maga végreles ellentétével kerül össze és teljesen kialakul a fizikai fixpont körül egy leélt és egy keletkező új kultúra élethalál kérdése.

A liberalizmus eltűnésének a jelentősége a régi világra nézve végzetes jelentőségű.

Ezzel párhuzamos jelenségként a szociáldemokráciának egy új fázisa várható, a melyből a jelenlegi állapotoknak a továbbfejlesztése, törekvése, szocialisztikus irányban már kiesik.

És ezekkel a fizikai fixpont közvetlen küszöbén vagyunk. Huszonöt év átlag egy-egy olyan időszakai fázis tartama. Annyi, a mennyi egy nemzedék energiakifejtésére esik. Ilyen időszakonként öltenek a politikai eszmék új alakot. Liberalizmus és konzervativizmus is. Egy forduló múltán itt kell lenni előttünk, a már közrefogva közeledő fixpontnak.

Ezeket lehet a társadalmi fejlődés irányának fizikai folyamatából fizikailag irányképen meghatározni.

A mint a liberalizmusról, konzervativizmusról, szociáldemokráciáról, anarchizmusról a Társadalomtudományi Társulatban nem azért mondtak el monográfiákat az illető szaktudósok, hogy egyik vagy másiknak lelkes híveket toborzanak; úgy ama fizikai fixpontot is mindenféle egyéni hajlandóságoktól közömbösen kell odaállítani. Hogy lelkesedünk-e érte, az mindegy, haragudni reá meg épen hiába való volna. Lelkesedni és haragudni, ezt hagyjuk a politikára, a hol most — keresik a liberalizmust. Nekünk nincs más dolgunk, mint meglátni, hogy már hiába keresik. A keresztény caesari konzervativizmus ellen már csak egy ellenzék életképes, a szocializmus. Akár szocialisták vagyunk, akár nem. Az egyetemek legközelebbi ifjúsági áramlata kétségtelenül az lesz. Mihelyt a szociáldemokrácia új fázisába lépett.

Írány csak az, a mi a fizikai folyamat irányja. Az eszmék a maguk változandóságában csak időszakai tünemények.

Méray.

BOSZNIA KÁLLAY HALÁLA KORÁBAN.

A delegációk februári ülészakuk folyamán szokás szerint rövidesen végeztek az elébük terjesztett bosnyák költségvetéssel. Az osztrák delegációban ugyan Bianchini horvát képviselő nagy beszédben támadta a bosnyák kormányzatot, de szavai igen kevés visszhangra leltek az osztrák delegátusok körében. A magyar delegáció egészen észrevétel nélkül siklott át az összes Boszniát érintő ügyek felett, hisz Szilágyi, a ki néhány évvel ezelőtt egy hasonló esetben dörgedelmes hangon követelte a Boszniát ismerő delegátusoktól, hogy legalább a forma kedvéért szólaljanak fel és intézzenek kérdéseket a miniszterhez, nincs többé az élők között. Hogy a delegáció előtt ezúttal Burián báró személyében új miniszter állt, ki eddigi rövid működése alatt alig ért rá a bosnyák kérdésekben tájékozódni, igen alkalmas ürügy volt arra, hogy a delegátusok mindenfelé a kényelmesebb szempontot válaszzák és hallgassanak. Pedig Bosznia fejlődése, mely az utóbbi években korántsem volt minden részében kielégítő, Kállay halálával kétségtelenül új stádiumba lépett és alig volt valaha alkalmasabb időpont, az eddigi bosnyák kormányzás egyes hibáit szellőztetni, kiküszöbölésük iránt javaslatot tenni, mint épen most.

Bosznia eddig a róla énekelt dicshimnuszok túltengése miatt, szenvedett. Egyes kritikai hangokat leszámítva, mindenből, mit a lapok Boszniáról írtak, azt a benyomást kellett nyerni, hogy Bosznia a világ legboldogabb és legmegelégedettebb országai közé tartozik. Politikailag még pár év előtt az egész tartományban teljes nyugalom uralkodott, melyet könnyen lehetett a csendes megelégedettség kifolyásaként feltüntetni. Gazdaságilag Bosznia tüneményes haladást látszott mutatni,

hisz egymásután honosítottak ott meg oly ipari vállalatok, melyek igen fejlett ipari államoknak is becsületükre válnának. A felekezeti és nemzetiségi kérdések terén Bosznia dicséretes kivételnek tűnt fel a délszláv országok sorában, mert a legközelebb elmúlt évekig mitsem lehetett hallani az oly sűrűlődésokról, a milyenek pl. Zágrábban a horvátok és szerbek közt napirenden vannak. A ki kirándulást tett Boszniába, a mire az országot ritka természeti szépségei, néprajzi érdekessége és az a kényelem, melyet az utazó legalább a nagyobb városokban mindenütt feltalál, fölötte alkalmassá teszik, az bizonyosan talált elég alkalmat arra, hogy megbámulja a pompás, sima utakat, a merész vasutakat, a modern iskolákat, kórházakat, börtönöket stb., a melyeket az osztrák-magyar régime úgyszólván a semmiből teremtett meg. És általános szokássá vált, a bosnyák állapotokat minden tekintetben az eredményes gyarmatosítási politika mintaképeül feltüntetni, mely Ausztria Magyarországnak s kivált a bosnyák politika régi vezetőjének, Kállay Béni közös pénzügyminiszternek becsületére válik. Ebben a felfogásban kétségtelenül sok volt az igazság, de nem tartalmazta a teljes igazságot.

Néhány év óta ugyanis — mondhatni talán 1896 óta — különböző jelenségek merültek fel arra nézve, hogy Boszniában sem minden arany, a mi fénylik. Egy csoport elégtelen bosnyák egyszerre csak megjelent Budapesten, hol akkor épen a delegációk ülészek és emlékiratok formájában különféle panaszokkal álltak elő. Akkor még el lehetett hinni, hogy teljesen lokális természetű elégtelenségről van szó, mely tágabb körbe ki nem hatott. De a malkontensek köre nőttön-nőtt. Előbb csak a szerbek mozogtak, később a mohamedánok követték őket, végül pedig a katolikus horvátok is beszéltettek magukról. Előbb csak felekezeti dolgok miatt hallatszottak panaszok, később a kormány gazdasági politikáját kezdték kritizálni és végül igen aggasztó politikai mozzanatok is jutottak felszínre. Kállay kormányának vége felé már nem lehetett tagadni, hogy az ellenzéki szellem a közigazgatás majdnem minden ágában erővel érvényesülni kezd és hogy mily általános volt ez a mozgalom, azt legjobban bizonyítja egy felelősségteljes állásban levő bosnyák kormányzati hivatalnok nyilatkozata, ki tavaly húsvétkor, tehát három hónappal Kállay halála előtt, azon kérdésemre, hogy nagy-e az elégtelenség száma Boszniában, azt válaszolta: »Szigorúan véve, nálunk

voltaképen mindenki elégtelen«. Tényleg Boszniában sok minderről van és volt nézeteltérés, csak egy pontban egyezők a vélemények, még pedig abban, hogy a helyzet hat-hét év óta határozottan rosszabbodott.

Az osztrák-magyar okkupáció érdemei.

Azért senkinek sem juthat eszébe, tagadásba venni azt, hogy Ausztria-Magyarország Boszniában nagy munkát végzett. Az okkupáció előtt az ország ama vele szomszédos török tartományokhoz volt hasonló, a melyekben még ma is egyik véres villongás a másikat követi. A ki a bosnyák okkupáció eredményét igazán meg akarja ismerni, annak voltaképen nem Bécs vagy Budapest felől, egy művelt országból, kell odamennie, hanem Macedóniából vagy Albániából, — csak akkor fog szemébe tűnni, mily haladást tett az az elhanyagolt török provincia, melyet most Ausztria-Magyarország kormányoz, 25 év óta. A török uralom korában a lakosságnak szorongatása és elnyomatása a mohamedán elem részéről már-már elviselhetetlenné vált, személybiztonságról s vagyonsbiztonságról szó sem lehetett, a közigazgatás pedig rosszabb nem is lehetett volna. Az akkori elnyomottak számtalan kérvénye s emlékirata, a melyekkel az európai kancelláriákat megostromolták, ezeket az állapotokat — habár némileg túlozva, — igen meghatározó színekben festi. Az osztrák-magyar hadseregnek Boszniába való bevonulásakor mindenki megkönnyebbülten lélegzett fel. Mikor Ausztria-Magyarország a kormányzást átvette, egy nagy nehézséggel kellett megküzdenie. Oda kellett hatnia, hogy nemcsak az addig elnyomottaknak hozzon megkönnyebbülést, de hogy egyúttal kibékítse újból a mohamedán elnyomókat is, kik az országban a birtokos elemet képviselték és a dolgok rendjének megváltozásával természetesen nem voltak megelégedve. Más balkánállamokban, melyek a török járom alól felszabadultak, a mohamedán elem tömegesen kivándorolt, a nélkül, hogy ezzel valaki törődött volna, sőt az új államok élén álló államférfiak általában szívesen látták a török emigrációt, mert ezzel saját fajuk uralma erősödött meg. Ausztria-Magyarországnak, mely azt a feladatot vállalta magára, hogy Bosznia népeinek egyenjogúságot adjon, nem volt szabad ugyanazon hibába esnie és az egyik elem kizárólagos uralma helyébe a másik elem kizárólagos uralmát léptetnie, neki igyekeznie

kellott a mohamedánokat visszatartani és ez teljes mértékben sikerült is. Azóta a viszonyok lényegesen megváltoztak, de akkor a benszülött bosnyákok között is alig akadt fönn valaki azon, hogy a kormány politikája egyoldalúan kedvez a mohamedánoknak. A bosnyák nép jólelkű, méltányos gondolkodású és nem-mohamedánok is gyakran beismerték, hogy a kormánynak igaza van, ha a mohamedánokat előnyben részesíti. »Eddig uraink voltak, elég nehéz nekik, ha nem azok többé, legalább nem szabad ezt velük éreztetni« — ily vélemények hangzottak mindenfelől. És még ma is a törökök, Bosznia százados urai előtti tisztelet oly mélyen gyökerezik a bosnyák szerbek lelkében, hogy sok közülük önkéntelenül is feláll és meghajtja magát, ha régi urainak valamely ivadéka lép szobájába. A mohamedánoknak nem volt oly könnyű az új állapotokba beilleszkedni. Az okkupáció kezdetén nehezen ment fejükbe, hogy ezentúl ők sem lesznek nagyobb urak, mint azok a megvetett gyaurok, kikre addig csak megvetéssel tekintettek le. Egy magasrangú katonatisztől hallottam, hogy abban az időben néhány mohamedán jött hozzá panaszkodni a szerbek magatartása miatt. »De hát mit tesznek tulajdonképen?« — kérdi a tiszt. »Uram, — volt a felelet, énekelnek az utcákon, nem térnek ki, ha szembejönnek velünk és úgy viselkednek, mintha közülünk valók volnának.« Nagy fáradságba került az embereket meggyőzni arról, hogy az egyenjogúság ezen állapotába bele kell törődniök. De az osztrák-magyar politika elérte célját, a mohamedánok kibékültek az új állapotokkal és lojális, államfenntartó elemmé váltak.

Az osztrák-magyar politika egy további érdeme volt a közbiztonságnak helyreállítása az egész országban. Czivilizált országokból bevándorolt kereskedők mesélik, hogy Boszniában biztosabban érzik magukat, mint hazájukban, mert Boszniában nyugodtan alusznak nyitott ajtóknál, a mit otthon nem igen mernének megtenni. Igaz, hogy lopások régebben sem igen fordultak elő Boszniában — hisz érdekes, hogy a bosnyákok nyelvében teljesen hiányzik a lopásnak megfelelő szó, szótárunk csak az »erőszakos elvétel« kifejezését ismeri — de annál több volt ott a rablás és gyilkosság. Azóta ez megszűnt és a rablóbandákat mindenütt kiirtották. A közutak kiépítése terén a legnehezebb viszonyok között nagy dolgokat valósított meg a kormány. A mi pedig a közigazgatást illeti, a kormány és közegei kétségkívül sokat dolgoztak, bármiként gondolkodjunk

is a teljesített munka egyes hibáiról. A kormány megjavította a régi tizeden alapuló adórendszert különféle ellenőrzési intézkedések behozatala által, czélszerű módon szervezte a bíraskodást, mintaszerű berendezésű iskolákat alapított, szaporította a munkások foglalkoztatására való alkalmat és gazdaságilag is nevelte a népet. A lakosok többségének lomha, indolens természeténél a kormány minden intézkedése szinte végnélküli nehézségekbe ütközött és gyakran úgy tetszett, mintha a hatóságok teljesen eredménytelen sisifusi munkát végeznének. Szívós kitartással mégis sikerült lassú haladást kikényszeríteni. Mindez Kállay bosnyák politikájának elévülhetlen érdeme. De kétségtelen az is, hogy számos hiba és ballépés is történt a kormány részéről és ezekre vezethető vissza az a fokozódó elégtelenség, mely Kállay életének utolsó éveiben Boszniában észlelhető volt.

Bosznia mint „minta-állam.”

Kállay bosnyák politikájának alaptévedése az volt, hogy Boszniát nem valami gyarmatfélének tekintette, mely idővel a monarchiától való gazdasági függőség állapotában megerősödhetett és bizonyos önállóságra juthatott volna, de minden átmenet nélkül, haladéktalanul modern mintaállammá akarta tenni. Kállay nem elégedett meg azzal, hogy lépésről-lépésre, fokról fokra fejleszse ki az országban föllelhető fejlődésképes elemeket, de egy csapással szerette volna Boszniát modern kulturállammá átalakítani. A Kállay *előtti* generáció Boszniában még írni és olvasni sem tudott, a Kállay *alatti* generáció részére rögtön gimnáziumokat és magasabb kereskedelmi tanintézeteket alapítottak, számos fiatal embert pedig ösztöndíjjal küldtek ki külföldi egyetemekre. A Kállay *előtti* generáció a római időkből eredő faekével szántott, a Kállay *alatt* felnőtt generációtól megkövetelték, hogy a gazdálkodást egyszerre oly módon űzze, mint a hogy ezt például a gazdasági műveltség igen magas fokán álló porosz paraszt teszi. Ha akadt vidék, hol valami életképes háziipar létezett, Kállay az illető vidéken azonnal gyárat alapított, hogy a termelést nagy dimenziókban, kivitelre lehessen űzni. Mindezek az intézkedések a papíron elég jól festenek, a gyakorlati tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy ezen az úton valamely országot okszerűen előbbre vinni mégsem lehet. A magasabb fokú modern iskolák, melyeket Kállay

alapított, csak az elégedetlen proletariátus szaporodását vonták maguk után, mert azok a fiatal emberek, kik legnagyobb részben a kormány pénzén képeztettek ki, nem mindnyájan találhattak képzettségüknek megfelelő foglalkozást a meglehetősen primitív bosnyák életben. A mezőgazdasági mintaintézetek, a melyekben azt tanították, hogyan kell valamely gazdaságot a modern tudomány vívmányai szerint berendezni, teljesen eredménytelenek maradtak és a parasztok gyakran a mezőgazdasági mintaintézetek közvetlen közelében használják a faekét, mely alig 5—6 centiméternyire hatol be a földbe. A nagy ipari vállalkozásoknak viszont nincs az országban tulajdonképeni gyökerük és a hol a háziipart akarták velük pótolni, sikerült ugyan háziipart elpusztítani, de a nagy vállalkozások maguk azért megfelelő piac hiányában még sem voltak életképesek és egymásután tönkrementek. Ez csak kevés példa azon alaphiba illusztrálására, melyet Kállay bosnyák politikájában elkövetett. Elfelejtette, hogy nemcsak a természetben, de az egyes országok kulturális és gazdasági fejlődésében sincsen ugrás és hogy egy félig barbár országot ép oly kevésbé lehet máról holnapra kulturállammá átvarázsolni, a mint nem lehet a csecsemőt 24 óra alatt férfivá növeszteni. Bosznia mai kulturális és gazdasági berendezései az országon úgy állanak, mint egy túlbő köpeny, a melybe az országnak még bele kell nőnie. Idővel talán bele fog nőni, és akkor azután hálásan fogják ünnepelni Kállay Béni emlékezetét. De ez mitsem változtat azon, hogy helyesebb politika lett volna, a ruhát mindenkor a testhez alkalmazni és a test fejlődésével fokonyként nagyítani. Ily politika mellett az ország normálisabban fejlődött volna és az általános elégyületlenség kevésbé tört volna ki. De az osztrák politikának mindig hibája volt, hogy a házépítést — a tetőnél kezdte meg — és Kállay e tekintetben teljesen osztrák volt.

Politikai hátramaradottság.

Kállaynak az imént vázolt gazdasági és kultúrpolitikájával összefüggésben áll egy a bosnyák kormányzás terén elkövetett további hiba is, mely szintén igen lényegesen hozzájárult az elégyületlenség növeléséhez. A természetes fejlődés ugyanis megkívánta volna, hogy a bosnyák nép kulturális, gazdasági és politikai téren egyszerre, lépésről-lépésre haladjon előre. Ez

azon eszmények szempontjából, melyek megvalósítására Kállay törekedett, teljesen lehetetlen volt. Ha Kállay Boszniában oly gazdasági és kulturális berendezéseket akart megteremteni, a melyek iránt a bosnyák népben szükségszerűleg hiányzott a kellő érzés, e politikát természetesen nem is tehetta függővé a néptől. Kétségtől igaz, a mit egy magas állású bosnyák hivatalnok mondott: »Ha mindig megkérdeztük volna a népet, mindabból, mit Boszniában tettünk, igen kevés jött volna létre«. De az is igaz, hogy e kevésnek a népben szilárdabb gyökere lett volna. Azt a keveset megértették volna, míg ma a bosnyák népben megvan a hajlandóság, mindent elítélni, mit a kormány tesz. Hogy Boszniát úgy, a mint ez szeme előtt lebegett, mintáállammá tehesse, Kállay kénytelen volt a bosnyák népet lehetőleg visszaszorítani. Így a nép politikai műveltsége kiáltó diszharmóniában áll azzal, a mit az országért kulturális és gazdasági téren tettek. De ezt a diszharmóniát nem lehet sokáig fenntartani. Azok a bosnyákok, kiket Ausztria-Magyarország az okkupáció korában Boszniában talált, nem tudtak sem írni, sem olvasni és hozzászórtak az abszolutizmushoz. A mai bosnyákok azonban naponta elolvassák szerb újságait, olvasnak tán egy-egy bécsi vagy budapesti lapot is, elolvassák benne, miként bánnak a parlamentekben még a miniszterekkel is és ezért nem viseltetnek többé a régi respektussal kerületi előjáróik iránt sem. De olvasnak a lapokban arról is, hogy a balkán népek, melyek Boszniával egyidejűleg szabadultak fel, mint pl. Bolgárország, teljesen önállóan kormányozzák magukat és azt tehetik, a mi nekik tetszik, míg a bosnyákok — igaz, hogy saját érdekükben — szigorú gyámság alatt állnak. Ez szükségszerűleg fölkelte a népben a reprezentatív intézmények utáni vágyat, annál inkább, mivel a nép ügyis erős hajlandóságot mutat ezekre. Hisz a szerbeknek előszeretete az iránt, hogy az őket illető ügyekről közösen tanácskozzanak, egyenesen közmondásos. Jellemző erre egy finom iróniájú bosnyák legenda. Mikor isten megteremtette a világot — így szól a legenda — maga köré gyűjtötte az összes népeket és felszólította őket, hogy adják elő kívánságaikat. A népek ezt meg is tették. Az egyik fegyvereket kért, a másik ekét, a harmadik könyveket s így tovább. Végül a szerbekre került a sor. És mikor az isten tőlük is megkérdezte, hogy mi a különös óhajításuk, a szerbek zavarodottan egymásra néztek és végül az egyik közülük így szólalt meg: »Uram, hadd tanácskozzunk egy kissé«.

Természetes, hogy egy nép, mely ilyen hajlamokat mutat, szükségét érzi annak, hogy képviseleti alapon szervezett intézményekben vagy egyébként befolyást gyakorolhasson saját sorsára. De ez a bosnyákoknak nem áll módjukban. A sajtó nem szabad, a gyülekezési és egyesületi szabadságot a lehető legliberálisabb módon kezelik, reprezentatív intézmények úgyszólván nincsenek. A nép politikai fölnevelésében a kezdet kezdetén tartunk. Igaz, hogy a kerületi előljárónak két a népből választott férfi segédkezik a közigazgatás vezetésében, de ezek csak votum consultatiummal bírnak és a kerületi előljárónak nem kell tanácsaikat tekintetbe venni, ha ezt nem akarja. Kállay néhány évvel ezelőtt a delegációknak bejelentette elhatározását, hogy minden járásban képviseleti testületet fog létrehozni a magyar törvényhatósági bizottságok mintájára és ígérete akkor egész Boszniában igen jó hatást tett. Fájdalom az ígéret ígéret maradt, nyilván azért, mert Kállay ép kormányzásának utolsó éveiben, a növekvő elégületlenség láttára, félt az ilyen újítástól. A kedvező időpontot, mikor egy ily reformot önkényes engedménynek tartottak volna, elmulasztotta és ennek következtében sajátságos circulus vitiosus állt elő. Az elégületlenség nőtt, mert nem léteztek képviseleti intézmények és képviseleti intézményeket nem lehetett létesíteni, mert a nép elégületlen volt.

A bosnyák ellenzék radikálisabb szárnya különben ma odáig megy, hogy nem is óhajtja a járási képviseleti bizottságok létrehozatalát, mivel ezek, a mint hiszik, úgysis csak arra szorítkoznának, hogy a kormánynak tömjént szórjanak. Ezek az elemek egyenesen országgyűlést követelnek Bosznia és Hercegovina számára és ezen követelésüket azzal indokolják, hogy ha a bolgár nép elég érett volt az önkormányzatra, ezt a bosnyák néptől sem lehet megtagadni, annál kevésbbé, mivel Bosznia önkormányzatát osztrák-magyar aegis alatt akarja folytatni. Hogy ennek ideje elérkezett-e már, arról lehet vitatkozni, az azonban bizonyos, hogy a kormány súlyos hibát követett el, a mikor a gazdasági és kulturális téren egy hosszú átmeneti stádiumot egyszerűen át akart ugrani, míg politikai téren a népet egy lépéssel sem vitte előbbre. A szerb és mohamedán mozgalom, mely a figyelmet az utóbbi években oly gyakran terelte Boszniára, félreismerhetetlenül a népnek reprezentatív intézmények utáni vágyakozására vezethető vissza, szemben a 25 év óta uralkodó

abszolutisztikus rendszerrel. Ezen vágyat elfojtani, mint azt a bosnyák kormány megpróbálta, igen rövidlátó, ha nem teljesen vak politika.

A hivatalnokok és a nép.

Természetes, hogy ily politika mellett Boszniában a hivatalnoki kar és a nép között nem fejlődhetett ki az a benső viszony, mely szükséges volna, hogy az osztrák-magyar regime Boszniában teljesen megszilárduljon. Az osztrák bürokrácia Boszniába átplántálódott minden előnyével és minden hibájával. A közigazgatási apparátus, mely Boszniában berendeztetett, a világ legtökéletesebb hivatalnoki szervezeteihez tartozik, de nem áll semmi szervi összefüggésben a néppel, csak külsőleg van a népre ráfektetve. Ausztria-Magyarország Boszniában ugyanazokat a hibákat követi el, melyeket Ausztria annak idején Lombardiában és Veneciában, vagy az ötvenes és hatvanas években Magyarországon elkövetett. Magyarországon is a közigazgatási apparátus a Bach-korszakban jobban funkcionált mint valaha, talán jobban mint 1867 után, a közutak kiépítése terén az akkori kormány többet tett, mint a mennyihez Magyarország hozzá volt szokva, de azért mégis mindenkinek fáj az az idegen regime, mely a néppel sehogy sem tudott összeforni, az első légfuvalom pedig elsöpörte az egész rendszert. Boszniában ugyanazokat a hibákat találjuk és félő, hogy a következmények is ugyanazok lesznek. Boszniában is a mai közigazgatás sokkal tökéletesebb, mint volt a törökök korában. De a török uralom a bosnyákok szelleméhez közelebb feküdt, a nép megértette hibáit is és elnézéssel volt irántuk, az osztrák bürokrácia ellenben idegen neki, nem képes megérteni azt a kolosszális apparátust és a vele járó sok irkafirkát, nincs érzéke előnyei iránt és végül az egészet a pokol fenekére kívánja. Ezzel korántsem áll ellentétben az, a mit a bosnyák magasabb hivatalnokok oly gyakran mondanak, hogy t. i. az alájuk rendelt német és lengyel hivatalnokok a néppel való érintkezésben sokkal nagyobb bizalomnak örvendenek, mint azok a hivatalnokok, kik a bennszülöttek sorából kerülnek ki. A különbség a hivatalnoki felfogás és a nép felfogása közt ugyanis oly lényeges, hogy minden bosnyákot, ki hivatalt vállal, eo ipso renegátnak néznek s a renegátokat mindenkor és mindenütt jobban gyűlölték még az idegeneknél is. Ez Magyar-

országon sem volt másként a Bach-korszak alatt. Mily egész másképen gyarmatosít az orosz, ki a Kaukázusban vagy Ázsiában úgyszólván asszimilálódik a bennszülöttekkel, és mily másképen gyarmatosít az angol, ki telepítvényeibe egy hivatalnokot ültet bele és azután hagyja, hogy a bennszülöttek tegyenek, a mit jónak látnak! Az osztrák ezen példák egyikét sem követte, hanem a vezetése alá jutott népet akarta a maga képére átformálni, ez pedig a gyakorlatban lehetetlenség. Nem olvadt össze Bosznia lakóival, sőt ezeket alacsonyabb rendű lényeknek tekinti és én magam is beszéltem magas méltóságokban levő emberekkel, kik a bosnyákról soha sem beszéltek a nélkül, hogy egyúttal valamely, az állatok országából vett epitetont nem alkalmaztak volna. De nem követte az angol rendszert sem, nem elégedett meg azzal, hogy az állam fensőbb-ségét elismertesse, különben pedig szabad folyást engedjen a dolgoknak, hanem ellenkezőleg, oly hivatalnokok hálójával vontá be az egész országot, kik a mindennapi élet legapróbb részleteibe is beütik orrukat és ez által nyomasztóvá teszik az egész regime-t. Ehhez járul ama további hiba, hogy a hivatalnokok inkább politizáltak, mint adminisztráltak, sőt volt idő, mikor azokat tekintették a legjobb hivatalnokoknak, kik a legjobb politikai ügynököknek mutatkoztak. Pedig azt a bizalmatlanságot, mely ma a nép és a hivatalnokok közt fönnáll, könnyen el lehetett volna kerülni. Eleinte oly szépen indult minden. De hová tűntek el azok a szép bálok, melyek az okkupáció első idejében Sarajevóban folytak le, azok a bálok, melyeken mohamedánok, szerbek, spanyol zsidók és »európaiak« tarka keverékben együtt mulattak! Ha ma végignéz valaki egy sarajevói bált, legföljebb a tisztek feleségeit és hivatalnokok lányait látja ott valczerezni. A bennszülöttek teljesen visszavonultak, a hivatalnokok pedig apró koteriákba oszolnak. Húséges mása Ausztria egész politikai és társadalmi züllöttségének.

Spiczli-rendszer.

Mivel a hivatalnokoknak nincs gyökerük a népben és kellő bizalomban nem részesülnek, az osztrák bürokrácia Boszniában is azon módon iparkodik magát informálni, melyhez annak idején Magyarországon s Olaszországban is folya-modott, t. i. kiterjed spiczli-rendszert honosított meg. Alig van Boszniában oly félig-meddig önálló hivatalnok, ki saját kémjeivel

nem rendelkeznek és a nép ez által annyira meg van félemlítve, hogy az utcán vagy nyilvános helyeken alig mer közérdekű, dolgokról beszélni. Azok az egyéniségek, melyekre a kormány gyanakszik, folytonos házkutatásoknak vannak kitéve a mire könnyen lehet ürügyet találni. Ily ürügyként szerepel rendszerint az a gyanú, hogy az illető valamilyen szerb lapot tart, a melytől elvonták a postai szállítás jogát, a mi a bosnyák kormány felfogása szerint azonos jelentőségű az illető újság eltiltásával. A kit a számtalan spiczli valamelyike gyanús-nak jelöl meg, azt vagy vizsgálat alá vonják, vagy ha erre elegendő támpont nincs, közigazgatási úton zaklatják, a meny-nyire lehet. Egyszer, ha tán valami erdőkihágást követ el, szabadságbüntetésre ítélik, másszor, ha valamely szemétdombot nem a megfelelő helyen helyezett el, pénzbüntetéssel sújtják s így megy ez tovább a végtelenségig.

A spiczli-rendszernek azonban mindig és mindenütt az volt a hibája, hogy a spiczli, csakhogy a maga használhatóságát és nélkülözhetetlenségét bebizonyítsa, kénytelen, vét-ségeket keresni, és ha nem talál, ilyeket esetleg költeni is. Így van ez Boszniában is. Ha például valamely lapban egy a kormányra nézve kellemetlen cikk jelenik meg, ezt az egyik vagy másik spiczli bizonynyal felhasználja arra, hogy valamely polgárt, ki tán a kerületi előljárónak különben is kellemetlen, a cikk szerzőségével vádolja. A cikket tán Újvidéken vagy Zágrábban írta valamely újságíró, ki a szóban forgó eseményt esetleg a kávéházban egy átutazó bosnyáktól hallotta, s mégis e cikk miatt egyik vagy másik ártatlan ember, ki a politikai elégtelenség gyanúja alatt áll, esetleg napokig a hatóságok zaklatásának tárgya. Elképzelhető, hogy a lakók folytonos ellenőrzése és kikémlelése oly egyének részé-ről, kikről senki sem sejti, hogy a kormány szolgálatában állnak, nem nagyon járul hozzá a népnek a fennálló rendszer iránti rokonszenve növeléséhez. Gyöngé kárpótlás ezért, ha néha a hatóságok és spiczlieik oly kaczagtató tévedéseket követnek el, melyek időről-időre az egész országban hangos derültséget keltenek. Csak néhány ily esetet akarok felemlíteni.

Néhány évvel ezelőtt egy igen intelligens szerb nemzeti-ségű bosnyák polgárt a központi kormány egy hivatalnoka addig dolgozott meg, míg végre hajlandónak mutatkozott spiczli-szolgálatokat teljesíteni. Az illető hivatalnok boldog volt. Azt hitte, hogy új aquisitíója révén a legnagyobb titkoknak fog

nyomára jönni. Ily becses személyiséggel természetesen keztyűs kézzel kellett bánni. Magától értetődik, hogy a fiatal ember, a mikor az illető hivatalnoktól 900 forintnyi kölcsönt kért, ezt rögtön megkapta, és miután ezt az összeget visszahozta, nagyobb kölcsönöket is minden nehézség nélkül tudott magának kieszközölni. Egy napon azonban szomorú arccal jelent meg a kormány épületében. Elmondta, hogy igen kedvező alkalom kínálkoznék arra, hogy magát egy berlini vállalat képviselőjeként függetlenítsen, hogy azonban nincs elég pénze a megkövetelt 15,000 forintnyi óvadék letételére. A hivatalnok, ki emberétől oly sokat remélt, fejét rázta: »Tizenötezer forint, az sok pénz, de majd összehozzuk valahogy«. S a szerencsétlen ember elindult, összeszedte megtakarított filléreit, kivette a bankból feleségének és gyermekeinek apró betéteit és végül együtt volt a pénz. A fiatal ember átvette és az átvételt egy czédulán elismerte. »Igazolom, hogy X. úrtól 15,000 koronát kaptam«. Ennyit írt a czédulára. Azután elment Berlinbe. Röviddel azután röpiratot tett közzé a bosnyák kormány ellen. Vissza természetesen soha sem jött többé. Erre az a tisztviselő, ki őt eddig oly melegen pártfogolta, a hetedik mennyországból pottyant le. Megpróbálta bírói úton visszaszerezni a 15,000 forintot, de a kezében levő nyugta azt a feltevést sem zárta ki, hogy a pénzt elajándékozta s elutasították.

Egy másik alkalommal egy hivatalnoknak, ki karriert akart csinálni, az a zseniális ötlete támadt, hogy maga fog valami árulást elkövetni, a melynek följelentését a kormány neki fogja érdemül betudni. Különböző, kezeügyébe került titkos rendeletekből röpiratot állított össze Kállay rendszerre ellen. A röpiratot Lipcsében kinyomatta és azután Bécsbe, a közös pénzügyminiszternek levelet írt. Kiváló összeköttetései útján — ez állt levelében, — sikerült megtudnia, hogy Kállay ellen támadás készül, egyúttal azonban azon nézetének adott kifejezést, hogy a támadást meg lehet hiúsítani, ha a kormány neki egy Lipcsébe való utazásra pénzt és szabadságot adna. A kormány természetesen lépre ment, az illető hivatalnok megtette szép útját Lipcsébe és a röpirat tényleg nem jelent meg. Ez az első siker azonban fölbátorította az illető hivatalnokot arra, hogy ötletét tovább is kiaknázza. A röpiratból száz példányt mégis kinyomatott, azután elküldte a példányokat Triesztbe és egy hivatalnok társa által tudomására juttatta a kormánynak, hogy Triesztben veszedelmes tartalmú röpiratokat tartanak. Termé-

szetesen azonnal elküldték őt is kellő pénzüsszeggel Triesztbe s ott ő feladatának magától értetődőleg oly fényesen megfelelt, hogy pár nap múlva már mind a száz példányt, mely egy ottani barátjánál volt letéve, elküldhette Bécsbe a kormány czímére. Tiszta véletlen volt, hogy ez a manipuláció később napfényre került.

E kis történetkéek Boszniában szájról-szájra járnak s mindenütt hitelt találnak. Eléggé ismerik a spiczli-rendszert s minden rosszat elhisznek róla. Ha hozzátesszük még azt, hogy Boszniában a kabinet noir egy neme is létezik, mely a gyanús magánleveleket felbontja, tényleg nem tudja az ember, mit *ne* figyeljen el erről a rendszerről.

A felekezeti kérdések.

A felekezeti kérdések terén is az utóbbi évek folyamán sok kielégítetlen vágy és óhaj merült fel a bosnyák lakosság körében. A kormány felekezeti politikája a szerbek iránti bizalmatlanságból indult ki. Kállay egész életében azon nézetten volt, hogy a szerbek politikailag megbízhatatlanok, hogy Szerbia és Montenegro felé gravitálnak, egy nagy-szerb birodalom eszméjével vannak telítve és csak lesik az alkalmat, hogy a Bosznia határain kívül lakó szerbekkel egyesüljenek. Ezért Kállay egész politikája a szerbek ellen irányult, pedig a szerb lakosság — (573,000 lélek — relatív többséggel bír az országban az 548,000 lelket számláló mohamedán és a 334,000 lelket kitevő római katolikus horvát lakossággal szemben. Kállay Bosznia megtarthatásának egyik főfeltételét a horvát elem megerősítésében és gyarapításában látta, hisz a horvátok lojális, dinasztikus érzelmeikkel mindig kitűntek a többiek között, mivel pedig ezek abszolút kisebbségben vannak, kénytelen volt elejétől fogva, a horvátok mellett a mohamedánokra is támaszkodni, oda igyekeztvén, hogy a mohamedánoknak természeti törvény erejével lejátszódó fogyása mindig ellensúlyoztassék a horvátoknak számszerű terjedésével, mindaddig míg a horvátok a domináló szerepet magukhoz nem ragadják. A szerbeket ez a politika mélyen sértette és az utolsó években meglehetősen sikerrel megfordították Kállay politikáját, a mennyiben sikerült nekik a mohamedánok egy részét is megnyerni egy a kormány felekezeti politikája ellen irányzott akció támogatására. Nagy-részben megkönnyítette ezt Stadler sarajevói érsek, ki mint

nagy horvát fanatikus ismeretes, ki azonban sokkal nagyobb mértékben fanatikus katolikus és a ki szerencsétlen térítési kísérleteivel a mohamedán lakosság körében nagy elkeseredést keltett.

Nem akarunk mélyebben belemenni a Boszniában oly nagy szerepet játszó felekezeti kérdések taglalásába, mert mindez vagy érhetetlen maradna, vagy túl messze vezetne bennünket, itt csak egy káros visszahatásra akarunk reámutatni, melyet Kállaynak az imént vázolt felekezeti és nemzetiségi politikája, (a kettő a délszláv országokban majdnem azonos fogalom) járt. A bosnyák lakosság körében ugyanis épen a szerb nép képezi az életrevalóbb elemet, a mohamedánok már vallásuknál fogva konzervatívok, haladás-ellenesek. A mit apáiktól átvettek, ahhoz szívósan ragaszkodnak, a mit apáik nem ismertek, arról ők sem akarnak tudni. A Boszniába behatolt kultúrának ők csak hibáit, kinövéseit vették át — a korcsmákat, nyilvános házakat stb. — de előnyeit nem. Többet költenek, mint régebben, életszükségleteik szaporodnak, igényeik növekednek, de mivel földjeiket úgy munkálják meg, mint régente, a földek nem jövedelmeznek többet és azok, kik régen gazdagoknak tekintették magukat, most hirtelen szegényeknek érzik magukat. A hitelügynek Boszniában való kifejlesztése szintén romboló hatással volt. A bosnyák megtanulta, hogy a pénzügyektől egyideig jelzálogi betáblázásra annyi pénzt tud szerezni, a mennyire szüksége van, de mikor ennek a könnyű pénzszerzésnek forrásai ki voltak merítve, mikor nemcsak új kölcsönt nem kapott, de a régi kölcsönöket kellett törlesztenie, mikor látta, hogy a hitel igénybevétele őt tönkretette, akkor romlásáért nem önmagát, hanem egyedül a civilizációt okozta. Csak egy példát hozunk fel erre is. Élt Trawnik mellett egy igen jóra való török földbirtokos, Achmed bég. A kormány őt mindig legmegbízhatóbb hívei közé sorozta. Ekkor adósságokat kértett fölvenni birtokára. Egyideig minden rendben volt. De hitele végre is kimerült és eljött az idő, a mikor fizetnie kellett. Nem tette, bepereltette magát és végül végrehajtást rendeltek el ellene. Ép akkor Banjalukában tartózkodott és ezt a szomorú hírt is ott tudatták vele. És mi volt első dolga? Hazatáviratozott, hogy gyermekeit azonnal ki kell venni a kormány fennhatósága alatti iskolákból és Konstantinápolyba, török iskolákba kell küldeni. Az ő szemében a bukását a kormány, azaz — a mit Boszniában ezzel egyjelentőségűnek veszték — a modern civilizáció okozta.

Így megy tönkre a mohamedán elem és ezzel megdől Kállay politikájának egy főoszlopa, melyet az ő tervei szerint fenn kellett volna tartani mindaddig, míg a horvát, katolikus elem Boszniában meg nem erősödik.

Ha Kállay idejében valaki bátorságot vett magának, hogy megkritizálja az egyoldalú mohamedánbarát politikát, az rendszeren azt a választ kapta, hogy más politikát lehetetlen folytatni, mert a szerbek megbízhatatlan, irredentista elemet képeznek. Hát ez nagyrészt kétségkívül igaz. Nem mintha a szerbek most rögtön Szerbia vagy Montenegro alattvalói óhajtanának lenni — hisz e két állam egyikében sincsenek olyan viszonyok, melyeket a bosnyákok megirigyelhetnének — de az az álom, hogy szerb hegemonia alatt valamikor egy Boszniát is magába foglaló nagy délszláv állam fog létrejönni, nagy mértékben ingerli őket. Ezen azonban a szerbellenes politika vajmi keveset fog változtathatni, sőt azzal, hogy reakciót szül, csak súlyosbítja a bajt. De még ha célhoz vezetne is, még akkor is lényegtelen volna a különbség, mert feltéve, hogy sikerül a horvát elemet Boszniában megerősíteni, akkor is csak az lesz elérve, hogy nem a szerbek, de a horvátok fognak délszláv álmokat szőni. Nem kell oda se szerbbarát, se szerbellenes politika, — *igazságos* politikát kell űzni.

Gazdasági politika.

A gazdasági téren Kállay politikájának szintén meg vannak a maga árnyoldalai. Legkevesebb szemrehányást azonban éppen abban a pontban érdemel, mely rendszerint leginkább szokta támadás tárgyát képezni, t. i. az agrárkérdés terén. Igaz, hogy Bosznia okkupációja alkalmával gróf Andrassy Gyula Bosznia megszállását főleg azzal is indokolta, hogy ezt az agrárkérdést Boszniában meg kell valahogyan oldani és igaz az is, hogy ez az ígért megoldás, mely állítólag az okkupáció egyik főczélját képezte, mindezideig elmaradt, de kételkednünk kell abban, hogy ennek a kérdésnek azonnali gyökeres megoldása Boszniára nézve üdvös lett volna.

Az agrárkérdés abban a sajátságos viszonyban gyökerezik, melyben a bosnyák földbirtokosok — a bégek — a parasztokhoz — kmetekhez — állnak. Ez az ősrégi viszony abból áll, hogy a kmet örökbérletképen használja a földet, a föld jövedelmének körülbelül egyharmadát, az u. n. tretinát, azon-

ban köteles a földesúrnak átszolgáltatni. Ez a tretina a különböző vidékeken különbözően magas. Herczegovinának szőlőtermelő vidékein esetleg csak a termés egynegyedét, vagy egyötödét teszi ki, de vannak községek, hol a termésnek majdnem felére rúg. E szerint tehát nem mindenütt egyenlően nyomasztó hatású. Pénzben meg lehet váltani, de rendszerint terményekben egyenlítik ki. Teljesen igaz, hogy egészen eltekintve attól, hogy a termés megbecsülésénél, a tretina kivetésénél sok visszasság fordulhat elő, maga az örökbérleti rendszer is sok hátránnyal jár, mert a röghöz kötöttség egy nemét állapítja meg, mindamellet azonban súlyos érvek szólnak a mellett, hogy a földbirtok megváltása egyszerre, kötelező országos intézkedéssel ne vitessék keresztül. A megváltási összeget ugyanis kétféleképpen lehetne a jelenlegi földbirtokosoknak kezéhez juttatni, készpénz alakjában, vagy kötvényekben. Ha készpénz alakjában kapják meg, akkor a mostani birtokosok elpazarolják azt, úgy hogy rövidesen nyoma sem marad a pénznek, vagy a legjobb esetben kivándorolnak vele Törökországba. Ha pedig kötvényeket akarna az állam nekik adni, ezeknek nem 4, de legalább is 12 százalékot kellene fizetniök, hogy tulajdonosait kamatjaikból jelenlegi életviszonyaiknak megfelelőleg megéljenek. A megváltás azért magától is halad előre. A hol valamely birtok eladásra kerül, ott a keneteknek elővételi joguk van reá, s ezen az úton, önkénytes megváltás útját, már sok nagybirtok daraboltatott fel apró parasztbirtokká. 50 év alatt így az agrárkérdés magától meg fog szűnni.

Súlyosabb és terhesebb a népre nézve a hasonló alapokon nyugvó adórendszer, a mely abban áll, hogy a bosnyák paraszt jövedelmének egytizedét (dessetina) fizeti be az adópénztárba. Ha Kállay alatt e rendszer hibái szóba kerültek, ő mindig azt válaszolta: »dehogy, a tizedrendszer a legideálisabb adórendszer, mert a legruganyosabb. Ha nem termett semmi, nem is kell adót fizetni, kinek kevés termett, az keveset fizet, a kinek sok, az sokat«. Ha ez valójában úgy volna, nehezen értenők meg miért siettek az egész világon mindenütt a tizedrendszer eltörlésével. Bármily szépen fest a rendszer papíron, súlyos inkonvenienckiák is tapadnak hozzá. A legszembe-tűnőbb az, hogy a termés megbecslése igen sokszor önkényes lesz és még akkor is, ha igazságos, könnyen az önkényesség látszatát kelti annál inkább, mivel a becselő fizetését az általa felbecsült összegek arányában kapja meg. Ezenfelül magához

a rendszerhez sok századnak véres emléke tapad, mely azt gyűlöletessé teszi. A bosnyák népdalok sokat regélnek a dessetaroknak, az adóbecslőknek tetteiről, kik a parasztot vagyonának utolsó romjaitól megfosztották és kik házával, földjével, feleségével, leányaival úgy jártak el, mintha mindez sajátjuk lett volna, melylyel kényük-kedvük szerint rendelkezhetnek. Hiába hozza be a kormány a leghatékonyabb ellenőrzési intézkedéseknél, ezeknek a régi emlékeknek lélektani hatása sokkal nagyobb, semhogy a paraszt még ma is állandóan azt nem hinné, hogy őt kizsákmányolják. De ezektől az inponderabilitástól eltekintve is súlyos érvek hozhatók fel a bosnyák adórendszer ellen, kivált, mióta az adót nem terményekben, de pénzben kell befizetni. A kinek a becslő száz oka árpát ír fel, annál annyi árpát valószínűleg igazán látott. De ez az árpa nincs kellőleg megtisztítva — azt a bosnyák paraszt nem is érti — és valójában az árpa nem több benne mint 70 oka. Mégis a száz oka egytizedének megfelelő összeget kell pénzben befizetnie, az adó tehát voltaképen nem 10, de majdnem 15 százalékos lesz. És a bosnyákoknak még az a vigasztalásuk sincs, hogy az adókat, ha ezek igazán terhesek, egyszerűen nem fizetik be, mint pl. a Boszniával szomszédos határőrvidék néhány vidékén, hol csak néhány évvel ezelőtt is jelentékeny adóhátralékokat kellett egyszerűen leírni. A bosnyák ugyanis az összes bosnyák hivatalnokok egybehangzó ítélete szerint egyenesen mintaszerű adófizető és az összes adóknak 96 százaléka befolyik, sőt vannak vidékek, hol az adóbefizetések a kivetések 99 százalékát elérik. Az adórendszer az előadottaknál fogva Boszniában igen nagy mértékben szorul javításokra. A kormány elismerésre méltó buzgalommal igyekezett e téren is tenni valamit, és azok az intézkedések, melyekkel a dessetarok fizetésének egy részét visszatartják netán beérkező panaszok elintézéséig, valamint azok, melyekkel bizonyos számú ellenőröket küldenek községről-községre a panaszok átvétele céljából, sok tekintetben hatékonyaknak is bizonyultak, de a míg maga az alapelv, az adónak a tizedrendszerre való fektetése, változást nem szenved, az adók mindig panasz tárgyát fogják képezni.

Nagyon kevés jó mondható Kállay gazdasági politikájának egyéb vonatkozásairól. A mezőgazdasági intézmények, melyekkel, a bosnyák hivatalnok oly sokszor dicsekszik, nem tartoznak azon intézmények közé, melyekre Boszniának igazán szüksége van. A kormánynak vándortanítókat kellett volna alkalmazni,

kiktől a nép az okszerű gazdálkodás legkezdetlegesebb alapelveit, az ekékkel való bánást, a tejkezelést stb. sajátíthatta volna el, de azok a költséges iskolák, hol a népet kioktatják abban, miként kell szénát préselni és műtrágyát használni, teljesen feleslegesek. Ezek Potemkin-féle falvak, a mint hogy ilyen Kállay legtöbb ipari vállalkozása is.

Csak röviden akarjuk ezeket is érinteni. Annak idején Kállay cukorgyárat alapított és a parasztokat, kik a legkezdetlegesebb eszközökkel művelik meg földjüket, a hatóságok egyenesen kényszerítették arra, hogy cukorrépat termeljenek. De a föld Boszniában sovány, a répatermelés teljesen kiszija erejét és néhány évtized múlva szakértők állítása szerint a ma cukorrépával beültetett területen semmi sem fog teremni. Állított Kállay börgyárat is, mely lassankint megsemmisítette a háziipart s aztán csődbe jutott. Egy Travnikon alapított keztyűgyár hasonló sorsra jutott, piac hiányában kénytelen volt liquidálni. A zeniczai papírgyár csak szubvencziókkal tartható fel, melyeket a gyár kedvező szállítási szerződések és a nyersanyag jutányos átengedése formájában kap. A gyárnak ezen szerződések révén, a melyek érdekében a kormány gyakran magáno soknál is latba veti befolyását, valóságos monopóliuma van Boszniában és ennek a monopóliumnak következménye, hogy a papír, mint mondják, Boszniában az államnak még egyszer annyiba kerül, mintha külföldről hoznák be. A kétes ipari vállalkozások sorában fel kell említeni a jajczai villanyossági gyárat és a bosnyák faértékesítő részvénytársaságot is. Ez utóbbi vállalat, melynek a lipcsei és casseli bankbukások előidézésében oly nagyrésze volt, aránylag ép bőrrel menekült meg a német krach következményeitől, de a bosnyák országos kormány hírnevét mégis erősen megviselte az a körülmény, hogy a faértékesítő részvénytársaság, melynek vezetőségében kormányhivatalnokok is helyet foglaltak, hamis mérlegek felállítása által hozzájárult a casseli társaságok hamis fényének fenntartásához. E pár példából könnyen meg lehet ítélni a Kállay-féle iparpolitika igaz értékét, bár az igazságnak megfelelőleg el kell ismerni, hogy vannak a Kállay-féle ipari alkotásoknak egészséges hajtásai is, így pl. a vasipar, melynek nagy jövője van.

A mit a cukoripar megalapításánál láttunk, hogy t. i. a kormány egy pillanatnyi eredmény érdekében egy egész vidék gazdasági jövőjét tette tönkre, azt még sokkal nagyobb mértékben látjuk abban a könnyelmű gazdálkodásban, melyet

a kormány Bosznia fatermékeivel folytatott. A ki csak turista-módjára utazta keresztül Boszniát, annak is okvetlenül feltűnt hogy minden tehervonat, melylyel találkozik, fát, fát és mindig csak fát szállít ki. Szakemberek mondják, hogy a kormánynak fával való gazdálkodását enyhén jellemzi az, a ki csak lelki-ismeretlennek mondja. Mihelyt a kormánynak pénzre volt szüksége, erdőt adott el és ez után szerezte meg magának azokat a nagy összegeket, melyekre titkos alapjai számára szüksége volt. Az 1891-ben közzétett zárszámadások például, (az egyedüliek, melyeknek adatai részben nyilvánosságra jutottak), azt mutatják, hogy a bosnyák erdők jövedelme a jelzett évben 1.676,445 koronával volt nagyobb, mint az előirányzat, mely 566,400 koronára rúgott, tehát az erdőkből négyszer annyi folyt be, mint a mennyire számítottak. Az ily gazdálkodás korrekt nem lehet, pedig sokan vannak Boszniában, nemcsak az ellenzék sorában, a kik azt állítják, hogy még ezek a számok is megközelíthetőleg sem mutatják ki azt az összeget, mely az erdők jövedelméből tényleg befolyik a bosnyák állampénztárba. A történelem már ismer egy népet, mely az erdők devaitaczióját ugyanoly mértékben űzte — a velencei népet — és a Karszt kopár sziklái szomorú monumentumai egykori gazdálkodásuknak. Ha Ausztria-Magyarország e téren az eddigi módon halad tovább, Boszniában hasonló emléket fog magának emelni.

Burián politikája.

Igyekeztünk a fentiekben nagy vonásokban képet adni Bosznia közállapotaitól, a mint azokat Kállay kormányának utolsó hónapjaiban találtuk. Azóta új ember lépett Kállay örökébe. Nem lehet még ítéletet formálnunk arról, hogy az új aera, mely különben akkor jár el leghelyesebben, ha a Kállay-korszak alkotási láza után inkább szabadjára hagyja az ország fejlődését, feladata magaslatán fog e állni. Bosznia új vezetőjének, Burián bárónak, eddig még ideje sem volt, programját megállapítani. De abból a beszédből, melyet Burián báró februárban a magyar delegáció négyes albizottságában Bosznia ügyeiről tartott, kitűnik, hogy minden elismerés mellett, melylyel Burián nagy elődje politikájának méltán adózik, nem huny szemet ezen politika egyik-másik hibája előtt sem. Megmutatta ezt már akkor, a mikor a szerb egyházi autonómia kérdésében a kormány álláspontjának merevségét

enyhítette és ezáltal lehetővé tette ezen, a szerb nép jellemét és hajlandóságait tekintve nem minden veszély nélküli kérdés megoldását. Az adókérdés rendezését kilátásba helyezte olyformán, hogy az adók az utolsó évek eredményeinek megfelelőleg bizonyos időtartamra pausálösszegekben fognak megállapíttatni, mi átmenetet képezhet egy progresszív alapra fektetett igazságos, egységes földadórendszer behozatalán. Ép így eltér Burián báró elődjének iparpártolási politikájától is. Kétségtelenül helyes fejtegetései, a melyek szerint egy államnak sem szabad egy különben nem életképes ipart mesterségesen életre kelteni és fenntartani, hogy nem szabad megakadályozni azon iparágaknak elhalását, melyekre nézve a gazdasági előfeltételek Boszniában hiányoznak, lényegesen elütnek attól a politikától, melyet Kállay követett, sőt e politikának elítélését képezik. Az az aera tehát, melyet Burián báró kormányralépése nyit meg, új szellemet is látszik behozni a bosnyák közigazgatásba. A fényes eredmények hajhászásának politikája helyébe komoly, bár talán keveset mutató munkának kell lépnie. Eddig külső, látszólagos sikerekért gyakran áldoztak fel valóságos érdekeket. Most az az államférfin fog Boszniában leginkább feladatának magaslatán állni, ki elég önmegtágadással bír arra, hogy a reábízott ország valóságos érdekeiért fölláldozza a külső sikereket. Hogy Burián báró ily államférfiúnak fog-e mutatkozni, arra a feleletet csak jövő működése fogja megadni.

Dr. Gratz Gusztáv.

A MODERN GONDOLKODÁSBÓL.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Az egyéni diszpozíció

Eddig az első tényezőben, a filozofálás lényegében emberekről volt szó, kik egy korszak népességének csak igen kis töredékét teszik; többé-kevésbbé a korszak társadalmi osztályainak legértelmesebb tagjai, a kik egyszóval egy oly magasabb és bonyolultabb lelki munkára, mint a filozofálás képesek. Azonban ne felejtjük, hogy egy korszak gondolkodásában ép úgy része van a legutolsó kötőrőnek, mint a legélesebb megfigyelésű tudósoknak s hogy tehát azoknak az eszméknek, melyek egy korszak gondolkodását irányítani akarják, ép úgy utat kell törniök ahhoz, mint emehhez. Ezek szerint számolnia kell mindkettőnek, illetve az egész korszak emberiségének gondolatvilágával, e gondolatvilág terjedelmével, minőségével, egyszóval individuális diszpozíciójával annak az egyénnek, a kivel a filozófiát megérteni akarja.

Így a második tényező tárgyalásánál az egész emberiségre, annak minden rétegére ki kell terjeszkednünk s így vizsgálunk azt a fontos tényezőt és a filozófia terjedésének gyakran fontos akadályát, mit individuális diszpozíciónak nevezünk.

Párhuzam a mű- vészet és a filo- zófia látásmódja között

A művész feladata, hogy érzéseit, hangulatait oly módon fejezze ki, hogy azokat az érzéseket és hangulatokat, az olvasó, a néző vagy a hallgató

utána érezhesse. Ez a resonantia ép úgy hiányozni fog, ha a művész nem tud helyesen kifejezni valamit, mint a midőn az észlelő lelke nem tud megfelelő érzéseket vagy hangulatokat létrehozni. Ha nem is tökéletes, de bizonyos analógiát találunk a filozófiára vonatkozólag is. A bölcselőnek feladata, hogy

gondolatait oly módon fejezze ki, hogy azokat a tanítvány appercepcziálhassa. Wundt appercepczió elmélete itt igen világos és megfelelő magyarázatot nyújt, nemcsak a filozófia hatásmódjára nézve, de egyúttal a filozófus és a művész hatásmódjának különbségére vonatkozólag is. A művész lelkében különböző és még tudományosan nem is ismert pszihikai erők létrehozhatnak érzéseket, melyeket az illető művész a szerint, hogy tehetsége milyen természetű, legjobb ereje szerint szóban, képen vagy hangban kifejez. A műélvező lelkébe azonban nem maga a művész lelkében létrejött érzés megy át, hanem csak oly ható erők, melyek képesek az illető lélekben ugyanazt az érzést létrehozni, mely a művész lelkében született. Így tehát mintegy újraszületik a művész hangulata.

A bölcselő lelkében szintén igen bonyolult s javarészt ismeretlen pszihikai funkciók révén gondolatok keletkeznek, melyek bizonyos képzet csoportozatok asszociációjaként egy már lefolyt pszihikai folyamat eredményei és kifejezői. E gondolatok vagy eszmék készen igyekeznek a tanítvány lelkére hatni. Nem bomolhatnak szét arra a sok ezer komponens erőre, melyek a képzeteket, ezeknek asszociációját s végül e képzetcsoporthozatokat asszociációját létrehozták, nem hullanak széjjel, hogy a tanítvány lelkében újra felépüljenek: hanem készen, a maguk egészükben hatolnak a tanítvány lelkébe, hogy ott appercepczió révén meggyökerezzenek; vagyis a tanítvány képzetcsoporthozataival lépjenek oly asszociációba, mint a milyen őket a filozófus lelkében létrehozta. Önként következik, hogy ez a folyamat első sorban a befogadó lélek természetétől függ: vajjon vannak-e ebben a lélekben oly képzetcsoporthozatok, s ha vannak, oly viszonyban állanak-e egymással, hogy az appercepczió létesülhessen. Az emberi pszihe minden rekeszével számolnia kell a beható gondolatnak, mert mindazok a tényezők, mit a lélektanban képzeteknek, fogalmaknak, érzeteknek, érzéseknek, ösztönöknek, szenvedélyeknek, akaratnak és öntudatnak nevezünk, mind befolyásuk van, az appercepczióra. Világos, hogy e tényezők minősége, egymáshoz való viszonya annyiféle, a hány ember van s ha már most szem előtt tartjuk, hogy maga a filozófiai tan mily kis mértékben alkalmazkodhatik a befogadó individuum egyéni diszpozícióihoz, s mily sokféle egyénre kell hatnia, természetes lesz az a nehézkes haladás, az az évtizedekig tartó küzdelem, az a lassú terjeszkedés, mely bármely filozófiai tan természetes haladására jellemző, különösen szembetűnő ez azoknál

a filozófiáknál, melyeket moderneknek nevezünk a szónak fent meghatározott jelentésében.

Az emberi lélek átalakulása A modern filozófiának lényege hozza magával azt, hogy új. Nemcsak új gondolatokat hoz létre régi, általánosan ismert képzetek és érzetek új asszociációja révén, de új képzetek és új érzetek új asszociációjából teremt új gondolatokat. Ezek az új képzetek és új érzetek az átalakult világ átalakult tárgyai révén keletkeznek egy felvételükre diszponált lélek belsejében. Természetesen ez a lélek is egy bizonyos mértékben átalakult, azonban korántsem vagyunk azon a nézeten, hogy itt magasabb fejlődési fokon álló lelkekről beszéljünk. Az emberi lélek is az általános természeti törvényeknek hódol s átalakul az idők folyamán, azonban korántsem olyan mértékben, illetőleg olyan gyorsan, mint a külső világ képe. A mikro- és makrokozmosz átalakulása közt nem mernénk matematikai arányt felállítani, azonban annyit körülbelül mondhatunk, hogy ha az emberi lélek átalakulását számokban kifejezzük, úgy e szám köbértéke körülbelül megfelel az emberi lelket körülvevő társadalmi világ átalakulásának. Látható, hogy az emberi léleknek története egy számtani sor, ellenben a társadalomé ehhez viszonyítva körülbelül egy mértani sor, hol a *quotiens* nem hatvány, hanem köb.

Azonban az emberiség minden tagjának lelke nem egyformán és nem egyszerre alakul át. Ezer és ezer körülménytől, diszpozíciótól, külső viszonyoktól, neveléstől függ az átalakulás iránya és foka. Vannak lelkek, kik korábban alakulnak át abba az irányba, melyet a természet alakulása megszab, míg mások sokkal lassabban, nem is mindig megfelelő irányban teszik ezt. Azok lesznek, kiknek lelke megérzi és megérti a korszakváltozást, új képzeteket és új érzeteket képesek az új tárgyakról és viszonyokról felvenni: új gondolataik, új filozófiájuk keletkezik; emezek lesznek a maradiak, minden új ellenségei, kiknek lelkük képtelen még befogadni ama új képzeteket és érzeteket, melyek egy új gondolkodás apperzepciójához szükségesek.

Kérdés tehát, milyen úton és módon hathatnak a modern gondolkodás felvételére, alkalmas organizmusok e gondolkodás felvételére kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmas organizmusokra; röviden: milyen úton terjedhet a modern filozófia.

A gondolkodás mechanizmusa A darwinizmus népszerűbbé tétele és félre-magyarázása, továbbá felületes pszichológiai és fiziológiai magyarázatoknak elterjedése óta általában divatban

van magasabb fejlődési fokon és alacsonyabb fejlődési fokon álló emberi fajról beszélni. E fejlődési fok mértékét az illető faj kultúrájában keresik. Ugyanezt az osztályozást szeretnék az egyes osztályok közt intelligenciája alapján megtenni azok, a kik Darwinnál is darwinistábbak szeretnének lenni. Sőt még az individuumok közt is megteszik a fejlődési különbséget, Nietzsche nyomán »Übermenschekről« beszélve. Ezek a felosztások, megengedjük, relatíve helyesek lehetnek, természet-tudományi szempontból véve azonban abszolúte nem állják meg helyüket.

Még talán egyes emberfajok közt beszélhetünk fejlődési, illetőleg átalakulási különbségekről, de egyes osztályok, sőt individuumok közt soha. Kulturális szempontból lehet az osztályok vagy individuumok közt óriási különbség, de a fajfejlődés szempontjából ez alig jöhet tekintetbe, miután nem tovább fejlődött egyénnek, vagy osztálynak különbségéről van szó egy kevésbé fejlődöttel szemben, hanem egy más irányban átalakult organizmus viszonyáról, vagy egy irányban jobban, más irányban kevésbé átalakult individuumok viszonyáról egy ellenkező vagy kisebb mértékben átalakult organizmushoz. Szerintünk sokkal közelebb áll az igazsághoz — bár talán túloz is — Lombroso »Genie und Irrsinn« című munkájában, mint azok, kik »Übermenscheket«, magasabb fejlődési fokon álló egyéneket szeretnek látni valamely működési területen kiváló emberekből.

Ezek után önként következik, hogy mi nem tartjuk oly áthághatatlan akadálnak egy filozófus tanításának megértését egy egyszerű lelkületű emberrel, pl. egy kézművessel vagy földművessel, mint a milyen akadály volna, ha a filozófusról feltételeznék, hogy organizmusa fejlettebb, mint a földművesé. Ebben az esetben ugyanis be kellene várni az időt, míg a tanítvány organizmusa is eléri a tanító organizmusának fejlődési fokát s tudjuk, hogy a természetben minden észrevehető, u. n. fejlődési folyamat, mily lassan folyik, mily hosszú időn keresztül tart. A míg pedig a két organizmus megfelelő fokon nem áll, nem is képes az egyik kifejezni azt, a mit a másik kifejezni tud, mert itt nem olyanokról volna szó, kik két különböző nyelvet beszélnek s ezért nem érthetik meg egymást, hanem olyanokról, kik közül az egyiknek hiányzik a nyelve s ezért, míg nyelve nem nő, beszélni egyáltalában nem tud.

E fenti hasonlat egyszersmind megvilágítja a mi álláspontunkat is. Mi olyanokról beszélünk, kik bár két különböző nyelvet beszélnek, de e beszéd létrehozására szolgáló organizmus meg van mind a két egyénnél s ez az organizmus néhány elenyésző különbségtől eltekintve egyforma. Az egyik tudja tehát kifejezni azt, a mit a másik beszél, csak organizmusát kell megfelelő működésre szorítani. A gondolkodásra vonatkozólag nincs okunk mást állítani, mint a beszédre (értvén itt a beszédnek mechanikai részét). A gondolkodásnak is meg van a maga organizmusa s eddigi tudományos ismereteink nem tudták kideríteni, hogy ez organizmus akár anatómiai, akár szövettani, akár kémiai elemei a gondolkodás különbözőségének foka szerint lényegesen megváltoztak volna. Állítják, hogy az agyvelő súlya, a szürke állomány nagysága, egyes fiziológikus centrumok fejlettsége összefüggésben áll az egész intelligenciájával és tehetségeivel. Ez tudományosan bebizonyított tény. Azt azonban, hogy egy nagy gondolkodónak agyveleje más alakú gyrusokat, más forma dűczokat (anatómiait), más forma dűczsejteket vagy bármely különleges szövettani sejtelemet, esetleg kémiai elemet tartalmazott volna, mint az egyszerű vagy buta köznapi emberé, mindeddig senkinek sem sikerült kimutatni. A természet-tudományoknak, illetve a fiziológiának talán egy területe sincs, hol még annyi felderíteni való folyamat és struktúra volna, mint a pszichológiában; egy területétől a fiziológiának sem várunk oly nagy haladást a jövőben, mint ép a fiziológiától. Azonban mindezek daczára semmi sem nyújt kilátást arra nézve, hogy még a távoli jövőben is a magasabb szellemi tevékenységet igénylő gondolkodásnak speciális és e gondolkodást nélkülöző egyéneknél nem található anatómiai vagy szövettani alakelemet kimutathassa.

Az elemi alkotórészek Sokkal valószínűbb, hogy ez adott — és a különböző individuumok mindenikében jelenlevő — alkatelemek funkciójának kvantitatív vagy kvalitatív különbsége adja meg az egyes szellemek produkcióképeségének különbségét. Sem erőnk, sem terünk nincs itt arra, hogy e funkció mineműségének kutatásába és a róla jelenleg fennálló hipotézisek bírálatába bocsátkozzunk. Tárgyunkra vonatkozólag azonban annyit megjegyezzünk, hogy ez a funkció akár kémiai-fizikai, akár elektromos, akár még ismeretlen erő révén létrejövő fiziológikus folyamat is legyen, tekintettel az idegrendszernek igen bonyolult szövetanára,

még azonos alkatelemek mellett is rendkívül változatos lehet s e működés eredményét (de korántsem lefolyását) jelző lélektani fogalmak: a képzetek, érzetek és asszociációk lehető legnagyobb számú variációja léphet fel.

A gondolkodás az elemi alkotórészek variációja Variációról szólunk itt és nem permutációról, miután nem vesznek részt minden esetben és mindenütt a funkcióban az összes alkatelemek, hanem változatos számú és változatos összetételű csoportokban.

Egy bizonyos individuumnak, pl. *A*-nak asszociációi számát az ismétléssel alkotható variáció képlete fejezi ki. $A \dots V_n^{ir} = n^r$ Ebben az képletben *n* az összes működésre képes alkatelemek (képzetek, érzetek) száma, *r* = pedig csak a variációban szereplő alkatelemeké. Ismétléssel alkotható variációról azért szólunk, mert bármely alkatelem tetszésszerű ismétlődése fordulhat elő (fogalmak keletkezése, emlékezés).

Más individuumot, pl. *B*-t tekintve, gondolkodásának algebrai képlete, mondjuk: $V_n^{is} = n^s \cdot B$ esetében tehát ugyanannyi az összes működésre képes alkatelemek száma, azonban a variációban más mennyiség, *s* szerepel.

Végül *C* képlete $V_m^{it} = m^t$, hol az összes alkatelemek száma, valamint a variációban szereplő alkatelemek száma is különbözik úgy *A*, mint *B* képletének mennyiségeitől.

Tehát

$$\begin{array}{l} A \dots V_n^{ir} = n^r \\ B \dots V_n^{is} = n^s \\ C \dots V_m^{it} = m^t \end{array}$$

A gondolkodási variációknak különfélesége

$$V_n^{ir} = n^r$$

$$V_n^{is} = n^s$$

$$V_m^{it} = m^t$$

Ha most e képleteket reális esetre alkalmazzuk, könnyen szembeállíthatjuk különböző individuumok gondolkodási különbségének okát, hogy a tapasztalat nyomán ezeknek az okoknak természetét vizsgálhassuk. Tegyük fel, hogy *A* egy külső tünemény felett gondolkodik. E külső tünemény hat *A* idegrendszerére a szokott fiziológiai úton; e hatás végkiszülékeken, idegpályákon, vezetéseken a központba jut, itt a megfelelő centrumokhoz érkezik s a tulajdonképeni pszichológus folyamatot megindítja, vagyis képzeteket, érzeteket stb. teremt. E képzetek vagy érzetek létrehozásához szükséges egy bizonyos számú *szövegtani alkotó elem* jelenléte. *A*-nak van *n* számú ily alkotó eleme, ezek közül a külső hatás igénybe vesz *r*-t s ez az *r* alkotó elem útján létrejött képzet- és érzetcsoport asszociálódik egymással.

Ugyanaz a hatás *B-nél* is *s* ugyanazon utat követi is. *B* nek is *n* számú elemi alkotórésze van, azonban a hatás nem *r*, hanem *s* számú, ily elemet hoz működésbe. Ennek következtében, bár ugyanazon elemi alkotórészek szerepelnek, de más mennyiségben: a létrejövő képzetek és érzetek asszociációja is lényegesen változik.

C esetében végül *m* szánni elemi alkotórész lévén jelen *s* feltéve, hogy *m* kisebb *w-nél*, ugyanazon hatás, mely *A-nál* is, *B-nél* is megfelelő folyamatot váltott ki, itt nem talál megfelelő számú alkotó elemre, melyek kellő számú képzeteket és érzeteket teremtsenek *s* így *e* hiányos számú alkotó elemnek egy részével, *t*-vel működve fejtheti csak ki hatását.

Ha most visszatérünk kiindulási pontunkhoz, a modern gondolkodásnak különböző individuumokra gyakorolt hatásához, a fentebbiek alapján arra a következtetésre jövünk, hogy minden filozófiának háromféle individualitással kell számolnia. Az elsőben azok foglaltatnak, kiknek pszichológiai diszpozíciójuk és gondolkodásmódjuk egyenlő a filozófuséval ($n = n$, $r = r$). A második kategóriába sorozzuk azokat, kiknek pszichológiai diszpozíciójuk ugyan megegyezik a filozófuséval ($n = n$), de gondolkodásmódjuk eltérő ($r = s$). Végül a harmadik kategóriához számítjuk azokat, kiknek egyrészt nincsen meg a kellő pszichológiai diszpozíciójuk, másrészt gondolkodásmódjuk is eltérő ($n = m$, $r = t$). Az első és második osztályban általában fejlettebb intelligenciájú és többnyire egészséges lelkű egyének vannak, a harmadikban vagy kevésbé fejlett intelligenciájú vagy többé-kevésbé pathologikus lelkületű egyéneket sorozunk

v_n^r, v_n^s kategóriák: A variációk különbözőségének okai

De mi az oka, melyek feltételei e különböző gondolkodásmódnak, mely azonos tényezők elemi mellett is oly gyakran előfordul? Mi magyarázza meg, hogy ugyanaz a hatás egyik esetben az asszociációnak ilyen, másik esetben olyan útját követi. Mi adja okát az elemi tényezők különböző számának és ha ez a különbség megvan, mely úton jöhet hasonló gondolatfűzés, avagy mi módon hathat egy nagyobb számú elemi tényező révén keletkezett gondolat egy kisebb számú elemi tényezővel bíró lélekre?

Az asszociációs pályahálózatok fejlettsége

Mindezek a kérdések önként következnek a megelőzőkből *s* sajnos, biztos és alapos feleletet adni reájuk nem tudunk mindaddig, míg a pszichológiai folyamatoknak biztos fiziológikus természetét nem

ismerjük. Hogy miért követi az ugyanazon külső behatás révén keletkezett lélektani folyamat egyik lélekben ezt, a másik azt az asszociációs pályahálózatot, annak végső okát mindaddig nem adhatjuk, míg egyszer magukat az elemi tényezőket, az asszociációs pályákat, e pályákon működő erőket biztosan, fiziologicze nem ismerjük. Mindaddig csak hipotézisekkel s e hipotézisekre támaszkodó általános lélektani magyarázatokkal dolgozhatunk. így arra a kérdésre, hogy mi okozza a különböző gondolkodásmódot ugyanolyan pszichológiai diszpozíció mellett, felelhetjük, hogy a különböző irányban kifejlődött asszociációs pályák. Tapasztalatból tudjuk ugyanis, hogy minél többet veszünk valamely asszociációs pályahálózatot igénybe, annál könnyebben folyik le azon a pszichológiai folyamat, annál kisebb ott az ellentállás, már pedig a fiziológikus erők a legkisebb ellentállás irányában hatnak leggyorsabban. Ezek az asszociációs pályahálózatok pedig vagy öröklött diszpozíciók révén vagy bizonyos irányú és minőségű szellemi foglalkozások és lelki emóciók következtében fejlődnek ki jobban egyik vagy másik irányban.

Az öröklött diszpozíciók.
Atavisztikus és közvetlenül öröklött diszpozíciók

Az öröklött diszpozíciók közt is megkülönböztethetünk atavisztikus öröklött diszpozíciókat, melyek az ősök hosszú során át öröklődtek s mint ösztönök jutnak az utódra, és közvetlenül öröklött diszpozíciókat, melyek a szülőkről vagy nagyszülőkről, esetleg hozzátartozóikról, mint hajlamok, tehetségek szállnak a fiúra vagy unokára. Az atavisztikus diszpozícióknak egy nagy része csaknem minden lélekben megtalálható és többnyire erősebb vagy gyengébb mértékben az illető életének egész folyamán észlelhető. Ilyen diszpozíció vezet pl. egy felsőbb, megismerhetetlen hatalom hívésére, társas érintkezésre, bizonyos esztétikai és társadalmi szabályok felállítására, stb. (Azokat az ösztönöket itt nem veszem tekintetbe, melyeknek létrejöttéhez első sorban érzékszerveink vannak hatással, s így a felsorolt példákban inkább a pszichológiai funkció lép előtérbe.) Ily atavisztikus diszpozíciók szabják meg, ha nem is kizárólag, de jó részben a néptörzsek és népfajok jellegét. Természetes, hogy e diszpozíciók nyilvánulása különböző mértékű lehet s minél erősebben jelentkezik valamely egyén lelkében, annál erősebben fog annak gondolkodása ez öröklés útján kijelölt asszociációs pályák felé terelődni. Öröklés útján ugyanis az elődök által könnyen átjárhatókká tett asszociációs pályák

szolgáltatják a diszpozíciót ahhoz, hogy az utód gondolkodása ugyanabba az irányba jusson, a melyekben az elődé volt.

Szerzett diszpozíciók Ugyanez az eset a közvetlen öröklés útján nyert diszpozíciókra vonatkozólag is; csak hogy míg az atavisztikus diszpozíció az idők folyamán, különböző kereszteződések révén intenzitásából igen sokat veszített s így hatása is bizonytalan erősségű, addig a közvetlenül örökölt diszpozíciónak pregnáns jellege van s túlnyomó szereppel bír egy gondolkodás irányításában.

Azonban nemcsak öröklés útján szerepelhetnek diszpozíciók, hanem egy individuum életén belül is fejlődhetnek oly diszpozíciók, melyek a gondolkodás menetére befolyást gyakorolnak. A szellemi funkció, mely a csecsemő első appercepcziójánál kezdődik s az aggastyán utolsó tiszta érzésénél végződik, asszociációknak és appercepczióknak szakadatlan sorozata. Minél jobban veszünk egy asszociációs pályahálózatot igénybe, annál könnyebb annak vezetőképessége, annál könnyebben apperczipiál s minél jobban asszociálódott valamely irányban egy appercepczió, annál tovább marad meg s annál nehezebben távolítható el onnan. Itt is nagy szerepe van az örökölt diszpozícióknak, mert azok az asszociációs pályahálózatok legelőször könnyen átjárhatók, a melyeket már az elődök is igen tetemesen igénybe vettek s így, mintegy előkészítve hagyták az utódokra. Ebben az irányban kifejlődött pályák — ha az illető individuum életében csakugyan még kellő mértékben igénybe vétetnek — határozott irányú jelleget adnak egy gondolkodásnak s beszélünk bizonyos irányokban kifejlett tehetségekről.

E tehetségek által megjelölt asszociációs pályahálózatokon kívül, ha nem is oly mélyreható bélyeget nyom a gondolkodásra, az, a mit köznapi kifejezéssel megszokásnak nevezünk, s a mi tulajdonképen a külső körülmények, vagy az illető individuum egyéb fiziológikus feltételei által megszabott irányban kifejlődött asszociációs pályák összessége. Minél gyakrabban vétetnek e pályák igénybe, annál gyökeresebbé válik a megszokás, s ép ez okból magyarázható az öregkor konzervatizmusa is, mely csupán az élet folyamán egy irányban többször használt asszociációs pályák könnyű ellentállásában találja magyarázatát, miután tudjuk, hogy aggkorban a fiziológiai erők vesztek hatásképességükből s így annál inkább kell a legkisebb ellentállás irányát keresniök.

**Megszüntethető és-
meg nem szün-
tethető különbségi
okok**

Ezek mellett a főbb, úgyszólván általános okok mellett ezer és ezer indoka van az asszociációs pályák különböző irányban való kifejlődésének.

A legcsekélyebb eltérés a fiziológikus viszonyokban, vagy a külső körülményekben, különböző irányban hathat az asszociációs pályák kifejlődésére. Más lesz ugyanannak az individuumnak gondolkodásmódja jó és rossz sorsban, sőt más ebéd előtt, mint ebéd után. A hegyi lakó lelkülete más irányban fejlődik, mint a síkságon élő, emezé ismét különbözik a tengerész népétől. Egyszóval, nincs miért több szót szaporítanunk, hogy azt a régi igazságot, mely szerint »quot capita, tot sententia« igazolhassuk. Azonban meg kell különböztetnünk azokat a különbségeket, melyek többé-kevésbé könnyen elenyészthetők, azoktól, melyek állandók, úgyszólván kitörülhetetlenek. Amazoknak előidéző oka megszüntethető — feltéve, hogy ez az előidéző ok még nem hatott oly sokáig, hogy az asszociációs pályák mélyreható differenciálódását vonta volna maga után — ennek az előidéző oknak megszüntével a különbözőség is megszüntethető. Egy tíz-tizenkét éves havasi fiúból az alföldön harmincz éves korára alföldi ember lesz, feltéve, hogy egyéb diszpozíciók ezt nem akadályozzák.

Az állandó különbségi jellegek meg nem szüntethető okok különbözőségétől függenek. Ilyenek első sorban az atavisztikus és különösen az öröklött diszpozíciók, továbbá a hosszú időn át hatott okoknak mélyre való hatása és — a mi itt egyforma alkotású emberekről lévén szó ($n = n$), nem jön tekintetbe, de annál inkább számbavesszük a következőkben — a fiziológikus körülmények.

A kinek zenei érzéke nincs, zeneelméletet sohasem fog megérteni, épen úgy nem, mint a hogy egy germán gondolkodása mindig más lesz, mint egy olaszé. Az öregkor ritkán érzi át az ifjúság eszméit, magáévá sohasem teszi; az pedig szintén gyakori jelenség, hogy egy foglalkozási körben dolgozó emberek az illető körben előforduló fogalmakat alkalmazzák egész gondolkodásukban s a matematikus mindent képletek, számtani műveletek módjára gondoljon, az orvos a természeti erők különböző pathológikus megnyilvánulását szemlélje és így tovább.

Eddig egyenlő elemi tényezővel bíró egyének gondolkodásmódjának különbözőségét és e különbözőség okait vizsgáltuk, most áttérünk a harmadik kategóriára s azokat vizsgáljuk, kiknek

a felvett alaptípus gondolkodásától, nemcsak a gondolkodás módjában, tehát az asszociációs pályáknak különböző irányában, hanem az elemi alkotórészek mennyiségében is eltérő a lelkük ($v_m^t = m^t$).

V_m^{it} kategória Ebbe a kategóriába soroztuk az alacsonyabb intelligenciájú és a pathológikus lelkű egyéneket. az elemi tényezőknél mennyiségbeli eltérései Ellentétnek tűnhetik fel az előzőkkel szemben, hogy itt különböző elemi tényezőről (kémiai vagy szövettani értelemben) beszélek akkor, midőn nem sokkal ezelőtt tagadtam, mintha kevésbé fejlett intelligencia és jobban kifejtett intelligenciának megfelelőleg kimutatott pozitív eltérés található volna az idegrendszer finomabb szerkezetében, egyenlő fizikumú embereket véve tekintetbe. Ugyanezt kell itt is megerősítenem. Ugyanabban a korban, és egészségi állapotban levő egyének idegrendszerének még legfinomabb szöveti alkatában sem mutathatunk ez idő szerint oly eltérést, mely megfelelné az egyének intelligencia-beli különbségének. Sem egyébként fejlődött szövettani elemeket, sem specifikus kémiai vegyületeket nem sikerül kimutatni olyat, melyek fokozott szellemi munkának és magasabbrendű intelligenciának megfelelőnek. Sőt még csak nem is szövettani értelemben vett összes elemi alkotórészek számbeli differenciájáról szólunk, midőn a gondolkodáshoz megkívánt elemi alkotórészek különböző mennyiségét tárgyaljuk. Mindaddig nem számlálták meg egy emberi központi idegrendszer összes dúcsejtjeit sem, ennél fogva összehasonlítást sem lehetne tenni, mi egyébként felesleges is volna, miután nagyrészt ismeretlen a dúcsejtek szerepe a pszichológiai funkciók legtöbbszörében. Ép ezért hibás volna a dúcsejteket mint anatómiai, illetőleg szövettani elemi egységeket azonosítani a pszichológiai elemi alkotórészekkel, melyekkel bár szervi összefüggésben kell állaniok, de ez összefüggés mikéntje még ismeretlen előttünk.

Az öntudat szerepe Ezért itt a pszichológiai elemi alkotórészeket vesszük melyek bár hipotetikusak, de működésüknek eredménye képzetek, érzetek alakjában nyilvánvaló. Ezek pedig a legkülönösebb mennyiségben lehetnek jelen egyesek szellemi funkcióiban, a nélkül, hogy a filogenezis szempontjából (mely első sorban anatómiai és szövettani adatokra támaszkodik) továbbfejlődésről vagy degenerációról beszélhetnénk. Ugyanis a gondolkodás mindig az öntudat mezején mozog; mely mező, mint tudjuk, egyszerre csak igen

kis mennyiségű képzetnek vagy érzetnek enged szereplést. Lehet tehát bármily nagy számban elemi alkotórésze valamely individuum lelkének, ha az az öntudat küszöbe felé nem emelkedhetik, az intelligenciára semmi befolyást nem gyakorolhat. Az elemi alkotó tényezők, legyenek azok magok a dűcsejtek vagy a dűcsejteknek részei, avagy azoknak csoportjai, abszolút számukra nézve alig bírnak fontossággal; a gondolkodás munkájánál az jön tekintetben, hogy az öntudat látósíkjába hány elemi alkotórész képes működni általában. Minél kevesebb ily elemi alkotórész van ily működési viszonyok közt, annál kevesebb tényező asszociál, minél több az öntudattal könnyű kapcsolatban levő tényezők száma, annál több asszociál és így keletkeznek az intelligencia-beli különbségek egynemű és azonos mennyiségű anatómiai és szövettani egységek mellett is.

Fiziológikus és pathológikus körülmények Itt első sorban tekintetbe kell vennünk az öntudatot befolyásoló tényezőket is s itt említhetjük azokat a fiziológikus különbségeket, melyek minden egyénben többé-kevésbé észlelhetők, de a melyek bizonyos irányban erősebben kifejlődve, az öntudatra és az elemi alkotórészek számára nagy befolyással lehetnek.

Az érzékszervek, a vezető pályák, a reflexkör eltérései, vegetativus és germinativus szervek kóros elváltozásai az öntudat mezején működő elemi tényezők számát lényegesen módosítják, lelki betegségeknel az elemi tényezők egész serege megy pusztulásba s ugyanez kisebb mértékben megtörténhetik kisebb mértékű kóros folyamatoknál, kifáradásnál, az idegrendszer bármely rossz táplálási viszonyainál vagy valamely irányú hipertrofiánál. Viszont ha az ingert felvevő szerv vagy az ingert továbbító ideg hiányos, az öntudat mezeje kisebbedik, a nélkül, hogy az elemi alkotórészek elpusztulnának. Ha valamely érzékszerv fokozott ingerlékenységű, abba az irányba növekedik az öntudat mezeje, míg a fiziológikus nagyságot el nem érte, ha ezt már elérte, egy másik rész rovására húzódik, a most már pathológikus érzékszerv működése által feltételezett irányba. És amelyik irányba az öntudat növekszik, az illető irányba eső elemi alkotórészek jutnak könnyebb szerephez az öntudatban az ellenkező oldali rovására. így keletkeznek az egyoldalú tehetségek fiziológikus vagy pathológikus diszpozíciók alapján s így keletkeznek ugyan-e diszpozíciók révén az egyoldalú gondolkodások.

Minél mélyrehatóbbak e fiziológikus vagy pathológikus eltérések, annál nehezebb megszüntetni az általuk feltételezett

pszichologikus eltéréseket, ellenben, ha kiküszöbölhetők, a pszichologikus folyamat is abba a mederbe terelődik, a merre az irányt változtató öntudat fordul. Így tágíthatjuk is az öntudat mezejét és irányíthatjuk is.

Tárgyunkra visszatérve azt látjuk, hogy a harmadik kategóriába tartozó egyének gondolkodási természete abban tér el alaptípusunktól, a filozófus gondolkodásától, hogy kevesebb számú elemi alkotórészszel dolgozik. Ennek oka lehet 1. hogy az öntudatmezeje kisebb pathologikus körülmények miatt; 2. hogy öntudatmezeje egy irányban fejlődött csak szintén pathologikus viszonyok miatt; 3. hogy az elemi alkotórészek koros folyamatok révén pusztultak; 4. végül hogy normális öntudat és elemi tényezők mellett a tényezőknek az öntudatba való jutása megnehezített.

Az első három okot főntebb tárgyaltuk. Levontuk a „tanulást”, hogy egy színvaknak, egy siketnek, vagy egy paralitikusnak, egy mániakusnak más lesz a gondolkodása, mint egy filozófusnak. De nem csak ily extraem esetekben látjuk tételeinket igazolva, hanem pl. alkoholistáknál, morfinistáknál, kéjenczeknél épúgy, mint pajzsmirigy megbetegedésénél, túleröltetett szellemi munkánál, egyszóval mindenütt, hol vagy az irritabilitás, vagy a vezetőképesség, vagy a központi idegrendszer táplálkozása szenved. Más lesz ismét a gondolkodása annak, ki a látás központja felé irányította öntudatát, hogy e mellett pl. a hallás központja (a temperális lebeny) távolabb essék és fordítva. Annál a látási, ennél a hallási képzetek fognak dominálni. A kinél nagyon erősek a szubjektív érzetek, sokkal többet foglalkozik saját énjével, mint az, kinél ezek hiányoznak. Végül a negyedik okra példák mindazok az esetek, a hol részben ingerhatás útján sohasem érintett, részben igen ritkán és rövid ideig érintett elemi tényezők az öntudat irányától távol esnek s felvéve, hogy fiziologikus egyéb körülmények nem akadályozzák, csupán e távolság és e hiányos funkció következtében nem érik el az ingerküszöböt.

Ezt az esetet látjuk a köznép legnagyobb részénél, melynek erős fizikuma és a maga szűk öntudatköréhez mért értelmes gondolkodása ép a nehezen kapcsolódó elemi alkotórészek miatt igen szűk körben mozog, egyszerű fogalmakkal dolgozik s első tekintetre valóban a filozófus gondolkodásával szemben alacsonyabb fejlődés stádiumának látszik.

Bizonyos, hogy egy magasabb intelligenciával bíró ember

érezkszervei is eltérnek bizonyos fokban a köznéptől, mely az egyszerűbb életkörülmények között nem tehetné oly különféle és subtilis érzések eszközévé és tolmácsává a maga érzékeit: azonban azt hiszem, hogy e különbség még nem idézné elő a gondolkodási különbözőségnek azt a nagy fokát, a mit az öntudat kisebb mezeje s az ingerhatásnak ki nem tett és az öntudattól messzeeső elemi tényezők nagyobb mennyisége okoz.

Csakis ezzel a hipotézissel tudjuk bizonyítani azt, hogy kisebb elemi tényezővel működő gondolkozások kifejlődhetnek a szerint, a mint nevelés, tanítás, szoktatás vagy gyógykezelés útján új alkatelemek lépnek működésbe az öntudat mezején. Példa erre a gyermek gondolkodásának, valamint a köznép vagy civilizálatlan emberek közé tartozó egyének lelki fejlődése; lelki betegeknek a gyógykezelésre beálló tisztább és szélesebb körű öntudata, egyoldalú tehetségeknek szoktatás útján való ellensúlyozása stb. Szem előtt kell tartanunk azonban, hogy ép úgy, mint az előzőekben a diszpozíciók okozta különbségek megszüntetésénél, itt is kétféleségű indokokat kell megkülönböztetnünk: olyanokat, melyek megváltoztathatatlan következményekkel járnak s olyanokat, melyek megváltoztathatókkal járnak. Az előbbiek sorába jönnek a patológikus elváltozások, akár a központi idegrendszer állományának, akár a vezető pályáknak, akár a végkészülékeknek fejlődésbeli rendellenességéről, illetőleg meg nem változtatható kóros elváltozásáról van szó. A második csoportba számítjuk az idegrendszernek és érzékszerveknek javulásos jellegű kisebb elváltozásait, a normálistói eltérő, de patológikusnak nem mondható és visszafejlődésre bírható rendellenességeket, végül az oly fejlődési hiányosságokat, melyek hajlamosítottak az esetleges további kifejlődésre.

Az első kategória indokait látjuk szerepelni gyógyíthatatlan lelki betegeknél (*insania*, súlyos hisztéria, melankólia) született vakoknál, siketeknél, idiótáknál, tabetikusoknál, alkoholizmus, morfinizmus előrehaladott stádiumaiban stb.

A második kategória példának mutathatja fel mindazokat az eseteket, hol kóros elváltozásokat sikerült orvosi beavatkozás megszüntetett, valamint azokat, melyeknél bizonyos organikus rendellenességek, fejletlenebb orgánumok, vagy orgánumok részei az egyéni fejlődés folyamán elérték normális fejlettségüket.

Erre az utóbbi esetre szolgáltatnak példát a köznép művelődésének egyes esetei, hol az eleinte igen csekély számú elemi

alkotórészszel dolgozó psyche mind több és több ily tényezővel gazdagodott s az egész lelki működés minősége megváltozott. Ugyancsak ide soroljuk azokat a példákat, midőn egy bizonyos központi centrumtól távol eső öntudatot szoktatás, nevelés, gyakorlat útján e centrumhoz közelebb hoznak. Így lehet ha egyéb diszpozíciók nem gátolják jó nyelvész, a ki egyideig egyáltalában nem értett nyelvészethez, vagy matematikus vagy rajzoló, vagy mintázó művész, kit egyideig sem önmaga, sem mások annak nem tartottak.

A gondolkodásnál azonban, mint már bizonyítottuk, nemcsak az öntudat mezejébe jutható elemi tényezők száma, hanem azoknak egymáshoz való viszonya, vagyis az asszociációs pályák fejlettségének iránya is tekintetbe jön. Egyenlő számú, működésre Képes, elemi alkatelem mellett két gondolkodás különbözőséget ennek az asszociációs hálózatnak különböző irányban való fejlődése okozza.

A mint ezt az előző kategóriában ($n:n$, $r:s$) láttuk éppen úgy megtaláljuk itt is és ez által még különfélebb, egymástól még jobban különböző gondolkodásokat találunk, a hol alaptípusunktól ($v_n^r = n^r$) nemcsak az alkatelemek száma (m) különbözhetik, de a variáció minősége is más lehet (t). Megeshetik azonban, hogy az alkatelemek száma különbözik ($n > m$) azonban a variáció minősége egyforma ($r = r$). Ebben az esetben relatíve megegyező gondolkodásokról szólhatunk, a hol m kisebb számú tényező ugyanabban az irányban asszociálódik, erősebben mint n nagyobb számú, hogy képletesen érzékszük ott ugyanolyan szövésű, de ritkább szálú hálózatot találunk, mint emitt. Ez magyarázza meg, hogy különböző intelligenciájú egyéneknek gondolkodásmódja s gondolkodásának minősége megegyezhetik egymással a nélkül, hogy gondolkodásuk tartalma egyenlő gazdag volna.

Végül a legnagyobb különbséget alaptípusunktól az öntudatban működhető különböző számú elemi tényező különböző irányú asszociációival kapjuk. E különbségnek az elemi tényezők számbeli változásában rejlő okát fentebb láttuk, az asszociációk kifejlődésére ható okokra vonatkozólag pedig ugyanaz áll, mint azt a második kategória diszpozícióira vonatkozólag kifejtettünk. **Összegezés.** Most végre elérkeztünk ahhoz, hogy a modern gondolkodás hatásának útját az eddig kifejtett elmélet és szabályai alapján megmagyarázni igyekezzünk.

Kiindulási pontunk volt az a tétel, hogy valamely filozófia

az illető filozófus lelki tényezőinek asszociációja révén készen hat a tanítvány lelkére, hogy ott lehetőleg ugyanolyan asszociációba lépjen az elemi tényezőkkel, mint a milyen asszociációban állott a filozófus lelkében. Ez asszociáció egy meghatározott mennyiségű elemi alkotórészt tételez fel, — ezért vizsgáltuk az alkotó tényezők számát — és egy bizonyos alkalmas asszociációs pályahálózatot — ezért néztük az asszociációk eltéréseinek okait.

E két tényezőre való tekintettel három kategóriát különböztettünk meg:

Az első kategóriában a tanítvány lelkében ugyanolyan mennyiségű elemi alkotórészek, ugyanolyan asszociációs pályahálózattal állanak egymással összeköttetésben, mint a filozófus lelkében; (1.)

a második kategóriában a tanítvány lelkében ugyanolyan számú elemi alkotó részek más irányban fejlett asszociációs kapcsolatban vannak; (2.)

a harmadik kategóriában pedig a tanítvány lelkében különböző (kisebb) számú elemi tényező vagy ugyanolyan, vagy különböző irányban fejlett asszociációs pályákon működik, mint a filozófus lelkében. (3.)

Eszerint a filozófia legkönnyebben, leghamarabb és változatlanul csak az első kategóriába tartozók lelkére hathat. Itt a tényezők is, az összeköttetés is megfelelő lévén, változnia nem kell s hatáskifejtésre csak annyi időt igényel, mint a mennyit maga az apperceptió, mint pszichológiai folyamat.

A másik két kategóriába tartozók lelkére sem ily rövid idő alatt, sem ily változatlanul nem hathat. Időt igényel, míg megtudja szüntetni a megszüntethető okokat, melyek a különbséget előidézik (II. kategória: megszüntethető diszpozíciók megszüntetése, elhanyagolt asszociációs pályák begyakorlása; III. kategória: öntudatkörének tágítása, több elemi tényezőnek az öntudattal való kapcsolása, diszpozíciók szerzése és törlése stb). változnia pedig szükséges ott, hol változatlan hatásának útját meg nem szüntethető okok által feltételezett különbségek akadályozzák. Minél több ily meg nem szüntethető ok (öröklött diszpozíciók, fiziológikus, patológikus mélyreható elváltozások) van, annál inkább fog változást szenvedni a filozófia, alkalmazkodva a tanítvány lelkéhez, és abban az esetben, ha mindenütt oly meg nem szüntethető tényezőkkel találkozik, melyek a filozófus lelki tényezőivel egyáltalában nem egyeznek meg: hatást egyáltalában nem tud kifejteni.

(Folytatjuk.)

Péterfi Tibor.

SZEMLÉK.

A tavaszi tárlat.

A tavaszi tárlat megfelel nevének. Egy csoport fiatal festő vonult be a Műcsarnokba, s képeik tavaszias hangulatot lopnak be annak termeibe. Ki nem próbált ifjú erőknél fellépésében mindig van valami vonzó, sőt több ennél: megindító. Mennyi forró vágyról, fakadó reményről, nemes bizakodásról adnak hírt e képek! S hozzátehetjük: nem egy közülök tehetségéről is. Az utóbbiak közé tartoznak Jávor Pál képei, kivált az *Apám* című (301. sz.) és a 303. számú *Arczkép*. Jávornak van érzéke a jellemzés tömörsége iránt, s hivatott arczképfestőnek ígérkezik. Az idő meghozhatja, a mi még hiányzik: a színérvék kiforrását, s az egyéniségnek iskolai íztől megtisztult zamatját. Tornyai János olajvázlata: *A juss* (98. sz.) ép úgy feltűnik a kitűzött feladat komolyságával, mint lobogó hevével, s széles kezelésének merészségével. Azonban a képen még sok a nyersség, a művészivé nem tisztult fölös erő, s a szenvedélyek rajza a torz felé hajlik. Alakjai, szerkezete különben élénken emlékeztetnek Munkácsyra, s a színfelfogásban is sok a rokonság; festőnk is azon kutatói közé tartozik a világosságnak, kik — Munkácsy egyik francia bírálója szerint — addig sajtolják a sötétet, míg aranyos sugarak csordulnak belőle. Egyelőre ez a törekvése csak részben sikerült. Czigány Dezső, Major Jenő, Frecskay Endre, megannyi új név, s egyúttal ígéret. S bár nem első ízben lép fel, fiatalos temperamentumával e csoportban van helyén Juszko Béla, kinek *Hajóvontatás Komárom vidékén* című (117. sz.) olajfestményén magyarosan szilaj érzés lüktet. A napfény, a vontató lovak erőfeszítése igazsággal van ábrázolva, s ez némileg kárpótol a részletekben mutatkozó rajzhibákért, a kevésbé meggyőző talajért, s a vidék túltengő sárga-kék színeinek édeskés hatásáért.

Az ígéretnél, melylyel az ifjúkor biztat, csak a beváltása értékesebb. Olgyay Ferenczre már rákerült a beváltás sora, s ő nem is marad adós, sőt szinte váratlan bőséggel fizet. Tehetsége most gazdagabban buzog, mint máskor; mintha maga is ereje próbájának szánta volna négy, méretre is tekintélyes tájképét, melyeket el nem nyűtt, nemes színhatás, finom dekoratív ízlés és a felfogásnak monumentális felé törekvő komolysága jellemez. A *Hold feljötté* címűn (183. sz.) különösen megragadó az ezüstös csillámban rezgő, sápadt színek újszerű, választékos harmóniája. A vászon azonban kelleténél nagyobb, s a kép előtere feltűnően üres. Az *Alföld*-et (181. sz.) főleg gomolygó felhőkkel népes, hatalmas ege teszi becsessé. De értékes másik két képe is: *A bihari hegyekből* című (180. sz.), lila és kékes

színekben csillogó hőmezőivel, s a *Füzes* (184. sz.), a festő által már előbb feldolgozott témának sikerült változata.

A dekoratív törekvésnek, melyet Olgyay követ, gyakran esik áldozatul a színek igazsága, melyeket a festő céljához képest majd halványra sáppaszt, majd teljesebbé, fénylőbbé fokoz. Grünwald Béla *Tavaszi* című (178. sz.) olajfestményén épen a színek természetes üdesége az, mely megfogja a szemet. Ezzel, valamint szerencsés motívumával, keresetlen igazságával, kitűnő egével a tárlat legkiforrottabb művei közé tartozik. Igénytelenebb, de friss és igaz *Szénaboglyák télen* és *Téli táj* című (177. és 179. sz.) két kisebb olajfestménye is. Többi tájfestőink közül számra tekintélyes gyűjteménnyel jelent meg Bosznay István. Képei közül messze kiválik az *Aberdour* című (199. sz.) rendkívül frissen, könnyeden festett nyári tájkép, melynek halványzöld alapszínében a finom árnyalatok nagy gazdagságát tudta a festő elrejteni. Újváry Ignác két kis tájképe, melyek közül főleg a *Téli reggel* (28. sz.) ötlök fel ragyogó levegőjével, Szlányi Lajos s néhány ifjabb tájfestő képei a tárlat élvezhetőbb részéhez tartoznak.

A figurális képekre térve, hamar szembeötlik Nagy Sándor szimbolikus temperája: az *Ave Miriam* (37. sz.). Színhatása kedves és női alakjának rajza nagy nemességű; kevés jó mondható a férfi egyensúlyozatlan, bizonytalanul lebegő alakjáról. Rippl-Rónai József tehetsége *Barna bútorok és fehér fal* (94. sz.) és *Karácsonyfa* (96. sz.) című olajfestményein érvényesül legjobban. Vidéki otthonát örökíti meg ezeken, s Rippl-Rónai ily tárgyak festésében valódi mester. Rendkívül kiművelt színérzékét ép úgy élvezhetjük itt, mint a biztosságot, melylyel a szoba finom levegőjét vagy a tárgyak anyagának sajátos természetét tükrözteti, vagy az otthon bizalmas, meleg érzését közvetíti. Zombory Lajos nagyobb gyűjteménye különböző értékű képekből áll. Festőjük tehetségéhez méltó művek mellett, minők a *Szántás*, *Szántók*, *Fahordás* címűek (61., 62. és 66. sz.), olyanok is akadnak, melyeken feltűnő a rajz kevésbé szabatos volta, a színfoltok hibás értékelése (58. és 59. sz.). Igen sikerült a *Szolnoki vásár* (65. sz.), egy hirtelen benyomásnak pompás megrögzítése, mely odavetett apró színfoltjaival híven tükrözi vissza a sokfejű vásáros nép nyüzsgését. Nagy Vilmosnak *A végszó* (170. sz.), s még inkább *Az első levél* (171. sz.) című képeit a tárlat legjavához sorozza színeik diszkrét finomsága. Az arczképek közül új dicséretre kényszerít Lotz egyik műve (47. sz.), s említsük még Karvaly József férfi-arcz-képét (167. sz.), melyet ép úgy ajánl eleven, jellemző kifejezése, mint a tartás keresetlen természetessége, s Kúmfy Lajos ízléses *Női arczképét* (239. sz.).

Mint látjuk, a tárlat épen nem érdektelen, s egynél több képe van, mely figyelmet ébreszt. Más kérdés, méltó-e festészetünk mai színvonalához? Bizonyára nem az. Legjobb művészeink közül többen teljesen hiányzanak, s csak egy-kettő van illőn képviselve. Sok a gyöngye munka s még számbajövő festőktől is oly selejtes képek láthatók, minők pl. László Fülöp Erzsébet királyné-ja, Boruth Andor életképei vagy Kacziány Ödön Pityókásan című festménye. A tavalyi tavaszi tárlat magyar része még gyöngébb volt. S ez nem is csodálható. A magyar művészet talaja még nem oly dűsan termő, hogy elbirja a kétszeri aratást. Egyéb okokon felül ez is ajánlja a jó szokás megőrzését, mely tavasszal mindig külföldi művészeknek is utat nyitott hozzánk. Reméljük, a társulat ezúttal csak kivételesen s nem rendszerből tért el attól.

Leszármazástan az iskolában.

„Die Abstammungslehre im Unterrichte der Schule, von Dr. Walther Schoenichen, Oberlehrer. Teubner. Leipzig u. Berlin, 1903.”

Szerző a mellett tör lándzsát, hogy a középiskolák állattani szakoktatása végre helyezkedjék a tudomány mai állásának megfelelő biológiai alapra, és ölelje fel tanításának körébe a fejlődés- és leszármazástant, azaz Darwin tanának a jelenkor zoológusai által általánosan elfogadott részét.

Kifejti, hogy a biológiai tanítás mily nagy befolyással van az ifjúság logikai gondolkodásának, művészeti érzékének, a természet szépségei iránti érdeklődésnek és végre a természeti tünemények helyes felfogásának fejlesztésére.

De a természetrajzi szakok biológiai alapon való tanítása már magában hordja a leszármazástan iskolai oktatását is, egyrészt, mert nélkülözhetlenekké válnak a genetikai magyarázatok, másrészt, mert — mint szerző igen helyesen bizonyítja — csak a törzsi (phylogenetikai) fejlődésnek segítségével magyarázhatjuk a rokonfajoknak, nemeknek, stb. morfológiai egyöntetűségét. Csak a leszármazástan képes az összes természeti jelenségeket okszerűen megmagyarázni. Nélküle a biológiai oktatás csak teleológikus világnézetre vezethet, a mi czéljával éppen ellentétes eredmény volna.

Szerzővel ellentétben ezt a modern teleológikus világnézetekre, a vitalizmusra is értem és határozottan a mechanikai világnézet alapján tartom előadandónak a természetrajzot. Ezt úgy értem, hogy a tanításból minden vitalisztikus magyarázatot ki kell zárni, de azért nem kell a mechanikai világnézetet a tanítványokra rákényszeríteni. Világnézetét kiki alkossa meg magának; az iskolában csak a tényeket adjuk elő, minden tendencia nélkül.

Nagyon helyesen mondja szerző, hogy senki előtt sem maradhat örökre rejtve a tudománynak mai nem teleológikus természetfelfogása és azért sokkal jobb, ha az ifjúság evvel a nyilvánosság ellenőrzése mellett tanára által ismerkedik meg, mint titokban szenzációt hajszoló röpiratok útján. A leszármazástant a köztudatban is el kell választani a kiválogatódás tanától, a tulajdonképeni darwinizmustól. A leszármazástant ma az összes biológusok elfogadják és tanítása ellen tudományos szempontból nem emelhető semmiféle ellenvetés. Másképp áll a dolog a kiválogatódás tanával, ez nem szolgálhat magyarázatul a fejlődés összes jelenségeinek, ennek az iskolában is csak, mint részleges átalakító tényezőnek szabad szerepelnie. Hibának tartom, hogy itt Reinkét állítja szembe Darwinnal, holott sokkal helyénvalóbb lett volna Eimert, Kassowitzot, Nägelit említeni.

Az értekezés második része azon gondolon alapul, hogy az ifjúságnak a leszármazástannal való megismertetése oly fontos lépés a közművelődés terén, hogy itt az összes tantárgyak együttes működésére van szükség. A történelem a népek létért való küzdelmét, a gazdasági tudományok a mesterséges tenyésztési eljárásokat, a földrajz az élő lények elterjedését az egyedül helyes biológiai alapon kell, hogy kifejtse. Nem bocsátkozhatok itt a részletekbe; különben szerző nagyobbára helyes úton halad és következetes marad, midőn kijelenti, hogy az ember valódi helyét a természetben és leszármazását sem szabad elhallgatnunk.

Végre a darwinizmus neve alatt ismert leszármazástan elleni, a köztudatban fájdalom mély gyökeret vert azon előítélet ellen száll síkra, mely ezen tannak isten- és vallásellenes voltát hirdeti. A leszármazástan nem jön ellentétbe egy felsőbb hatalom, istenség létének lehetőségével és senkit sem kell, hogy hitében megrendítsen.* Kár, hogy szerző e fontos kérdéssel oly röviden végez; helyes lett volna kifejtteni mennyiben ellentétes némely vallások dogmáival és az istenségről alkotott fogalmukkal és mennyiben enged tért az egyéni vallási bölcsekedésnek és meggyőződésnek.

De a leszármazástan nemcsak, hogy nem terjeszt vallás- és erkölcsellenes tanokat, de erkölcsainknek biztosabb alapot ad, serkenti és előmozdítja a faj nevesítésére irányuló törekvéseinket, erősíti a faji összetartozás érzetét és evvel hazafias czélokat is szolgál, végül türelmesebbé

* Persze ez csak arra áll, a ki már minden tételes vallási dogmatizmusmal szakított, míg egészen kétségtelen, hogy a bibliai teremtő isten összeegyeztethetetlen a darwinizmusmal. A szerk.

tesz embertársaink irányában, mert megtanít, hogy szellemi és erkölcsi életüket, mely egyéni szervezetükön alapul, csak nagyon felületesen vagyunk képesek megismerni.

Ezért tehát igen fontos célzt szolgál szerző, midőn a leszármazás-tannak, a fejlődés gondolatának utat akar nyitni az iskolákba. Ezen eszmének még sok előítélettel fog kellene megküzdenie, de erős meggyőződésem, hogy győzni végre is fog. Ezért ajánlom figyelmébe minden érdeklődőnek ezen bár nem minden részletében szerencsésen megszerkesztett, de helyes vezérgondolatból kiinduló füzetet. *Teleki tál gróf.*

Könyv az angol munkásvédelmi törvényhozásról.

A History of factory Legislation by B. L. Hutchins and A. Harrison. B. A. With a preface by Sidney Webb. London, King and Son, 1903.

Azon államok közül, melyek a munkások helyzetét törvényhozás útján akarták szabályozni, Angolország foglalja el az első helyet. Nemcsak azért illeti meg e hely, mert már 1802-ben felismerte, hogy a munkások helyzete törvényhozás útján szabályozandó, hanem első helyen áll azért is, mert ott fejlett ki legerősebben és terjedt legszélesebb körre a munkásvédelem. Fenti című mű szerzői e fejlődést akarják elélni állítani. Feltűntetik az eszmék fokozatos tisztábbá válását és a folytonos haladást azon irányban, hogy a munkásnak emberhez méltó élet biztosíttassék. Tárgyalásaik során azonban kizárólag a szoros értelemben vett iparvédelemre szorítkoznak, azaz csakis azon törvényhozási intézkedéseket tárgyalják, melyek a munkást munkaadó-jához való viszonyában védik és így pl. a munkásbiztosítást tárgyalásaik köréből kirekesztik. E törvényhozás azon az alapgondolaton nyugszik, hogy a munkásnak, mint ilyennek helyzete a munkaadóval szemben hátrányos és ezért a törvényhozás jus cogensének kötelessége a felek ezen egyenlőtlenségén segíteni. Ezen nézet Angliában a köztudatba is átment és ezen elvi alapon állanak szerzők is, kik szerint a munkás sorsán jótékonyssággal és egyesek izolált tevékenységével segíteni nem lehet, csupán az egész munkásosztályra kiterjedő általános törvény tud eredményt felmutatni.

Mínthogy ezt, t. i., hogy a törvény a munkásoknak az egész osztályát szabályozza, tartják a munkástörvényhozás ismertető jelének, az angol modern munkástörvényhozás eredetét is ott keresik, hol először alkotnak oly szabály, mely általában kiterjed mindenkire, ki bizonyos osztályhoz tartozik. Szerzők egyes német nemzetgazdákkal (Brentano stb.) ellentétben a középkori munkástörvényeket és gildaszabályzatokat nem tekintik e törvényhozás eredetének, sőt az analógiát is tagadják. A gildaszabályzat célja szerzők szerint u. i. vallási parancsok megtartása, vagy az áru minőségének óvása, a középkori munkástörvények célja pedig a munkátlanság megelőzése s így ezen szabályok főképp a munkaadó érdekében alkottattak. Ennélfogva ezeket szerzők figyelmen kívül hagyják és a XIX. század elején a fejlődést csak röviden említik meg. Az angol munkástörvényhozás első lépése szerzők szerint a Peel által indítványozott Health and Morals of Apprentices Act, 1802-ből, mely a tanoncok helyzetét szabályozza.

A szerzők a munkástörvényhozás fejlődését két korszakra osztják, melyeket az 1867-iki 2. törvény, a Factory Acts Extension Act és Workshop Act választ el. Ezen törvények előtt a munkástörvényhozás szabályozása csak egyes iparágakra terjedt, míg ezen törvények már az összes üzemekre — legalább elvben — kiterjednek, azóta pedig, mint Sidney Webb mondja e műhöz írt bevezetésében: „Nincs oly osztálya a kézműveseknek, oly faja a munkásszerződéseknek, oly kor, oly nem, oly ipar és oly kereskedelmi üzem, melynek szabályo-

zását céljai közé fel nem venné.” De a két korszakot főleg azon körülmény választja el, hogy míg a régibb korban a munkástörvényhozást az állam filantropikus működésének tekintette addig az újabb korban ez a gazdasági előrelátásnak következménye. A régibb korban ugyanis a *laissez faire* elve volt az uralkodó s az állami beavatkozást már önmagában is károsnak találták és tekintettel arra, hogy a munkásvédelmi törvények a munkaadót korlátozzák, e korlátokat úgy fogják fel, mint az ipari fejlődés és az állam gazdasági életének megromlását, melyet csak akkor lehet alkalmazni, ha már túrheterogén vált a baj. A modern korban már belátják, hogy a korlátlan szabadság nagy hátrányokkal jár, belátják, hogy csak egy bizonyos mennyiségű munka követelhető egy munkástól és ha mi túlsókat követelünk, akkor a természet rendjét sértjük, mely megtorolja a sértést. A régi korban a munkástörvényhozást csakis addig a határig alkalmazták, a meddig az egy nagyobb, illetve jobban szembetűnő visszásságot eltakart s csak a mennyiben az állapotok könyörületre indítottak, céljuk pedig csak az volt, hogy a legnagyobb nyomorúságon segítsenek s a kiáltó visszaéléseket megszüntessék. A modern korban cél oly feltételek megszüntetése, melyek a munkásnak bizonyos standard of life-t biztosítanak. A két kor közti különbséget szerzők tárgyalási módjukban tüntetik fel: míg 67-ig történeti sorrend szerint időrendben adják elő az eseményeket, addig a modern kort tárgyak szerint csoportosítva tárgyalják s ennek folytán e kort tárgyzó fejezetek mindegyike az illető kérdés fejlődését 67-től máig teljesen felöleli, míg az előző 8 fejezet történeti korszakok szerint oszlik fel.

Szerzők főleg az első kort tárgyalják, minek okát talán abban lehet találni, hogy egyrészt a régibb korban éleesebbek voltak az ellentétek, másrészt a mai hatalmas mozgalomnak eredetét és fejlődését akarják megfigyelni. E célból az 1802-iki törvény előzményeit vázolván, éles képet nyerünk a gyermekmunkának kiszípolozásáról és a tárgyalt visszaélések érthetővé teszik, hogy az 1802-iki törvényt majdnem egyhangúan szavazták meg. Majd a munkásvédelem hívei és ellenzői közt folyt küzdelmet tárják elénk és ennek eredményeképp az Owen izgatása folytán hozott 1819-iki törvényt, melyet az 1831. és 1833. a. törvények tettek hatályossá. E törvények a gyári szövőipar keretén belől a gyermekmunkát szabályozzák és kimondják, hogy csak 10 éven felüli gyermek dolgozhat és az is csak 8 órát, a felügyelettel külön e célra kinevezett iparfelügyelők bizattak meg. Így a gyermekmunka szabályozva volt, de a nők, ifjak és felnőttek munkaideje nem volt és a meglévő szabályozás is csupán a szövőiparra szorítkozott. A munkásvédelem feladata volt első sorban a többi korosztályt védeni, másodszorban a többi iparágbeli munkásokra a védelmet kiterjeszteni. A többi korosztály védelmezése céljából a nők és ifjak számára 47-ben megállapítják a munkaidő kezdetét és végét, behozzák a 10 órás munkanapot. E szabályozás helyességét mihamar belátták és a szövőiparral kapcsolatos iparágakat: a kékfestő-, majd a fehérítő- és csipke-gyárakat akarták szabályozni és ezen iparágakra 57-ben, illetve a csipke-gyárakra 64-ben kiterjesztik a szövőiparra nézve életbe léptetett munkásvédelmi törvényeket. Így a gyárakban a munka szabályozva volt, illetve szabályozva volt a szövő és az ezzel kapcsolatos más gyárakban végzett munka, de nem volt a házilag, műhelyekben és a nem szövőgyárakban végzett munka. A nem szövőgyárakat a 67-es Factory Acts „Extension Act, a műhelyeket az 1867-es Workshop Act szabályozza, mely hosszú küzdelem után létesült törvények meghozatala által az összes ipari üzemeket szabályozni akarták. A Factory Acts Extension Act alá

tartozik u. i. minden factory, azaz 50 munkásnál többet alkalmazó ipari üzem, melyekre a szövőipari munkásvédelmi törvények kiterjesztettek. A Workshop Act alá tartozik minden műhely (workshop), azaz oly üzem, mely nem factory; e törvény tiltja a 8 éven aluliak munkáját, 8—13 évig a half time rendszert hozza be, ifjak és nők munkaidejét 12 órában állapítja és az ellenőrzést helyi hatóságokra bízta. Azonban még mindig volt sok és lényeges hibája e szabályozásnak. Szerzők különösen azt a hibát emelik ki, hogy a határvonalak igen elmosódók, így kivált a factory s workshopnak a munkások számán alapuló elhatárolása igen megbízhatlan. De a különféle üzemekre vonatkozó intézkedések is különböznek egymástól és a köztük lévő határ mégis elmosódó, ugyanis máskép van a szövőgyárban, máskép a többi gyárban és újra másképen a műhelyekben végzett munka szabályozva és mégis sok a kétely, hogy egy gyár hova tartozik. E hibákon segítendő, a 78-as törvényhozás a factory és workshop közti különbséget más alapokra helyezi. Ugyanis e szerint a gépüzem factory, minden más workshop s ez alapon szabályozza a munkaidőt is.

Igy elértünk a második korig, melyben — minden üzem a 67-es törvény szerint szabályozva lévén — e szabályok fejlesztésének iránya és köre volt a főkérdés. Az angol nép praktikus hajlamának megfelelően 1878 óta nem theoretikus elveket alkalmaz, hanem az egyes felmerülő hiányokat akarja pótolni. Így a fejlődés igen szétágazó, úgy hogy szerzők a kronologikus sorrendtől eltérve, a törvényalkotásokat tárgy szerint csoportosítva adják elő, szólván 1. női munka védelméről, tehát egy csoport, illetve nem speciális védelméről; 2. egészségügyi és biztonsági óvintézkedésekről, azaz az anyagi védelemről és 3. a közigazgatásról, vagyis a munkásvédelem alaki oldaláról.

A könyv sorrendjét követve, első sorban a női munka szabályozását kell tárgyalnunk. A női munkával való óriási visszaéléseket az 1888-ban a parlament által e visszaélések kipuhatolására kiküldött u. n. Sweating Comission derítette ki, melynek jelentése következtében a női munkaidőt korlátozó törvények szigorúbban lettek keresztülvive és később (1895) a mosóintézetekre vonatkozó törvény létesített.

Az anyagi védelem tárgya a munkás egészségét veszélyeztető üzemeknek szabályozása, ha már teljes eltiltásuk lehetetlen. Mindenekelőtt vannak az iparnak egyes ágai, melyeknél magával az ipar üzésével együtt járnak bizonyos veszélyek, úgy, hogy az illető iparágban huzamos időn át dolgozó munkás egészségét az idő folyamán ép a munkája folytán éri az illető csapás. Így pl. közismeretű, hogy a foszforos gyufagyárakban a foszforforgó az állcsontokat megtámadja s idő folytán ezeket teljesen formátlanná teszi stb. Ezen iparágak szabályozása legégetőbb kérdése a munkásvédelem anyagi oldalának. E veszélyes iparágak némelyikéről már 64-ben és 67-ben is intézkedtek, de részletesen csak 83-ban alkotnak szabályokat, míg 91-ben a jelenleg fennálló és a jövőben keletkezendő veszélyes üzemekről való intézkedés a miniszter hatáskörébe tartozónak lett kijelentve és az ezen törvényben adott felhatalmazás folytán 96-ban számos iparág lett miniszteri rendelet útján szabályozva. A munkásvédelemnek másik fontos kérdése az, hogy mely térre terjedjen ki. 78-ban szabályoztatott, mint láttuk, a gyári és kézműipar minden faja, a szövőipar pedig már előzőleg is szabályozva volt. A háziipart csak a XIX. század utolsó éveiben akarják szabályozni, midőn a fentjelzett 1888-iki Sweating Comission jelentése a visszaélések nagyságát feltárta. A 91-es Act megköveteli, hogy a munkaadó összeállítsa a házilag alkalmazott munkások név- és lakjegyzékét, melyet a 95-ös Act a gyárfelügyelőmel, a 901-es Act

pedig úgy a munkaadó, mint a munkás illetékes helyi hatóságával közölni rendel. Így a helyi hatóság tudja, hogy hol lakik az illető munkás és így az ellenőrzés gyakorolható, miután a munkás egészségi állapotáért a munkaadó felelőssé tétetett.

A kereskedelem terén az üzletben végzett munkára nézve még kevesebb a törvényes intézkedés, mint a háziipart illetőleg, itt t. i. csak az ifjú munkásokra vonatkozólag áll azon szabály, hogy munkaidejük heti 74 óránál több nem lehet. A munkabér nagyságát illetőleg Angliában tétettek ugyan javaslatok a bérminimumnak törvényhozási után való megállapítására, de törvénynyé ezek nem váltak.

A mi a munkásvédelem alaki oldalát illeti, itt az a főkérdés, hogy kire bízassék a felügyelet: állami, vagy önkormányzati hatóságra. A fejlődés eredménye az önkormányzati hatóságok hatáskörének növekedése, de egyidejűleg tágult az állami felügyelőnek jogköre is. A második kor elején a gyárvizsgálat az állami közeg feladata, míg a műhelyé a községi hatóságé. Utóbbinak hatásköre részben átruháztatik 71-ben az állami közegre és 78-ban a gyermekeket és az ifjút alkalmazó műhelyeket teljesen az állami felügyelő alá rendeli, azonban 91-es és 95-ös törvények újra az összes műhelyeket az önkormányzati hatóságok alá rendeli, mely az 1901. évi törvény szerint a háziipari munkásokat is ellenőrzi.

Ezzel átpillantva az angol munkásvédelmi törvényhozás egész fejlődését, láttuk, hogy ezen alkotások ma már befolyásolják az összes iparüzemeket. De éreztetik hatásukat az elmélet terén is, hol a munkásvédelem hívei képviselik ma az uralkodó nézetet, minek következtében a század elején hangoztatott elvet: „egy angol háza az ő vára, melyben ő korlátlan úr” felváltja azon mondás: „ha az angol háza az ő vára is, de nem szabad e várból nyomorfészket csinálni”.

Szerzők élénk színekkel festik e fejlődést; szemeink elé állítva a mindenkor uralkodó állapotokat, feltüntetik az egyes nézeteket és e célból igen gyakran idézik is az egyes véleményeket, kiemelve az egyes törvények előnyeit és hátrányait, a teendőket különösen hangsúlyozzák.

A mű becsét növeli, hogy a technikai részekről is képet nyújt, így pl. nem csak azt tudjuk meg, hogy az u. n. törökvörös festőgyárak veszélyesek, hanem magunk előtt látjuk a régebben divatozó festési módok összes műveleteit.

Szerzők érdemét növeli azon körülmény, hogy mint Sidney Webb mondja, az angol ipari törvényhozás rendszeres és teljes történetét eddig még senki sem írta meg és így szerzőknek feladata nemcsak az adott tények regisztrálása, hanem ezen mindenféle körre kiható intézményeket az egységes szempont alá is kellett foglalni. Ez egységesítés annál nehezebb volt, mert e törvények hozatalakor nem indultak ki valamely absztrakt elvből, hanem minden egyes alkalommal csak a konkrét bajokat akarják orvosolni. Szerzők ezen összes alkotásokat egy alapra akarták fektetni s így egy elvet kerestek, mely valamennyiben megnyilatkozik. Ezen elv a munkástörvényhozás célja, t. i. hogy a munkásnak nyújtandó életfeltételek minimuma meghatározandó és az állam felelős, hogy egy munkástagja se sülyedjen e minimum alá, vagy mint Asquith mondta: „minden állam a szerint tud fennállani, a mint bizonyos erkölcsi és anyagi minimumot biztosít mind tagjának”. Ezen elvet látják szerzők az összes törvényekben, kezdetben szűkebb, később mind tágabb keretben megvalósítva.

Szerzők maguk is hívei ezen elvnek és e minimum mind erősebb biztosítását követelik. Ennek daczára a történeti eseményeket teljesen

pártatlanul adják elő, úgy, hogy teljes mérvben megérdemlik a reájuk Webb által alkalmazott jelzöt” „historical students”.

Nem fejezhetjük be jelen ismertetést a nélkül, hogy hazai viszonyainkra ne vessünk pillantást. Ha már az angol munkásvédelmi törvényhozást is több szempontból hiányosnak voltunk kénytelen jelezni, úgy ez fokozott mérvben áll Magyarországra, hol a munkásvédelem még csak bölcsőkorát éli. Nálunk még úgyszólván teljesen a munkaadó szabadakarátára van bízva a munkaidő megállapítása, alig néhány kisebb-nagyobb törvény és miniszteri rendelet szabályozza ezen oly nagyfontosságú kérdéseket. Állapotunknak körülbelül az egy százada Angliában uralkodó viszonyok felelnek meg, úgy, hogy azt lehet mondani, hogy a mennyivel fejlettebb Anglia ipara a miénknél, annyival hatályosabb a munkásvédelmi törvényhozása. Hogy egy országban az ipar és a munkásvédelem fejlettségi foka tényleg egyenes arányban áll egymással, azt könnyen érthetővé teszi az, hogy a munkásvédelmi törvényhozás útján nem szabályozott iparágakban a munkások túlmunkára kényszerítetnek és így mihamar idő előtt elpusztulnak, anyagilag és erkölcsileg tönkremennek. Így a nem szabályozott iparágak nem lehetnek oly produktívak, mint a szabályozottak. Tehát nem szabad az egyedüli súlyt az iparnak fejlesztésére fektetni, hanem az ipar fejlesztésével egyidejűleg kell a munkásvédelmet is fejleszteni. *Dr. Fried Ödön.*

A szegénységi jog: a perrendtartás tervezetében.

Rövid időn belül tárgyalásra kerül a képviselőházban a polgári peres eljárást szabályozó igazságügyminiszteri javaslat.

Szegényrendészeti szempontból nem jelentéktelen kérdés, miként szabályozza az állam a szegénységi jogon való perlekedést, miként gondoskodik azon személyek törvényes igényeinek érvényesítéséről, kik a perlekedéssel járó terheket viselni nem képesek. Csak a peres ügyek azon nagy csoportjára kell gondolnunk, melyek a munkabérbérvételési, gyermektartási, családi stb. ügyek körét képezik, hogy a szegénységre való perlés szabályozását mint társadalmi kérdést elismerjük.

Ezen kérdés szabályozása tekintetében el kell ismernünk, hogy a törvényjavaslat a mostani állapothoz képest nagy haladást mutat, s ha radikális újítást nem is tartalmaz, általánosságban az e téren felmerülő hiányokat megszünteti és sok üdvös újítást foglal magában.

A mostani törvény a szegénységre való perlést csak azoknak adja meg, kiknek jövedelme nem nagyobb, „mint a lakhelyen szokásos közönséges napszám”. Hogy ezen meghatározás nem meríti ki a „szegény” fogalmát, fölösleges bővebben fejtegetnünk.

Mert hiszen nemcsak a napszamos, hanem a kisiparos vagy kishivatalnok háztartásának egész mérlegét felbillentheti egy hosszadalmas perben felmerülő költség s gyakran ez a legjogosabb követelésének érvényesítéséről inkább kész leendő lemondani, mintsem, hogy magát ezen veszélynek kitegye. Az ő védelmük tehát ép úgy kihívja az állam pártfogását, mint azé a közönséges napszamosé.

A német és az osztrák törvény a kérdést már sokkal humánusabban oldja meg. Ezek szerint a törvények szerint a szegénységre való perléshez *feltétlen* joga van annak, a ki nem tudja fedezni a perköltséget a nélkül „hogy az ő vagy családja részére szükséges tartás sérelmet szenvedne”.

A magyar javaslat nem megy ilyen messzire sem. Zsinórmértékül fentartja azt a szabályt, hogy a szegénységre való perléshez feltétlenül csak annak van joga, kinek jövedelme nem haladja túl a közönséges

napszámot. Ellenben, ha a perlekedő fél a perköltséget nem fedezheti a nélkül, „hogy a saját és ellátásra jogosított hozzátartozóinak szükséges tartása sérelmet szenvedne” a szegénységi jog megadását a bíró belátására bizza.

Kívánatos volna, ha a magyar törvény e tekintetben a német és osztrák törvényeknél is messzibb menne, és a szegénységi jogot akkor is megadhatónak mondaná ki, ha különben nemcsak a *szükséges tartás* szenvedne sérelmet, hanem akkor is, mikor a perlekedés a háztartás vagy gazdasági helyzet túlságos megterhelését vonná maga után. Elvégre ma már a tekintetben a vélemények között nincs eltérés, hogy az állam kötelessége közérdekből nemcsak büntető és rendőri, hanem magánjogi ügyekben is a jogrend helyreállítása, a fél jogos magánigényeinek megtámasztása.

A szegényjogon perlést ezen utóbbi esetben mint minimumot annál is inkább követelhetjük, mert az állam ezen utóbb említett kötelességéből mindenféle peres illeték eltörlése önként következik.

A javaslat szerint a szegénységi jog tartalma:

1. a fél az ügyben felmerülő illetékek és díjak viselése alól fel van mentve;
2. ügyeinek vitelére *bizonyos esetekben* ügyvédet igényelhet. Csak „bizonyos esetekben”.

E tekintetben, sajnos, a javaslat nem haladást, hanem visszaesést mutat. Mai jogunk szerint ugyanis a szegény fél minden esetben igényelhet díjtalan ügyvédi képviselőt, a javaslat szerint azonban csak akkor, ha a perben az ügyvédi képviselőt kötelező, vagy pedig azt a bíróság szükségesnek találja. Ezt a megoldást annál kevésbé tartjuk kielégítőnek, mert mai tapasztalataink szerint sok bíró szívesebben tárgyal ügyvéd nélkül, talán mert a pert nem kell annyira kimélyítenie.

Mai jogunk szerint a szegényjogon való perlés csak az illetékes bíróság előtt kérhető. A máshol lakó fél így gyakran el van vágva jogainak érvényesítésétől. A javaslat segít ezen a hiányon azáltal, hogy a szegényjog engedélyezése iránti kérelem nemcsak a perbíróság, hanem a fél lakhelyének bírósága előtt is előterjeszthető.

Tekintve, hogy nálunk faluhelyen még a legközelebbi bíróság előtt való megjelenés is gyakran nehézségekbe ütközik, szerettük volna, ha a javaslat szerint a szegényjog engedélyezése iránti kérelem például a községi jegyző előtt is előterjeszthető lenne, ki azután a kérelmet a bíróság elé juttatja.

Megjegyeztük, hogy a javaslatot célszerű újításai mellett sem tartjuk olyannak, mely a jelenleg fennálló hiányokon gyökeresen segítene.

Mai törvényünk szerint vagy a kamara rendel szegényjogi képviselőt, vagy Budapesten még a jogvédő egyesület is, ebben az utóbbi esetben azonban a képviselő elfogadása csak az egylet tagjaira kötelező.

Anélkül, hogy az e tekintetben úgylis túlterhelt ügyvédi karnak szemrehányást tenni akarnánk, ki kell jelentenünk, hogy az a buzgalom és gyorsaság, melylyel a szegényjogos ügyek jelenleg ellátatnak szemben a nem szegényjogos ügyekkel, még sok kívánni valót hagy fenn.

Hiába! még nem tartunk ott, hogy a díjazás nélküli, merő emberszeretetből végzett munka ugyanazzal az ügybuzgalommal, ugyanazzal a gondossággal látassék el, mint a díjazott.

Nézetünk szerint az e téren mutatkozó hiányok csak akkor fognak eltűnni, ha az állam megteremti a díjazott szegényvédők intézményét olyan módon, hogy a szegényjogú pereket vivő ügyvédek más ügyekkel ne is foglalkozhassanak. Akkor aztán igazán nem lesz különbség szegényjogon vagy honarariumon folyó peres ügyek között. *Dr. Láncki Jenő.*

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

I.

Múlt számunkban röviden megemlítettük már azokat az előadásokat, a melyeket a Társaságban *a kötelező munkás-baleset-biztosítási tervéről* dr. Vermes Mór és dr. Ballagi Béla tartottak, valamint az előadások nyomán keletkezett vitát is. A következőkben bő kivonatban közöljük a két előadást és a vita folyamát.

Dr. Vermes Mór kijelenti, hogy a tervezethez, kivált mint orvos kíván hozzászólni, minthogy az jogi és szociálpolitikai szempontból a Jogászegyletben és a Közgazdasági Társaságban kellő méltatásban részesült. Ismertetése ehhez képest csak azokra a szakaszokra szorítkozik, a melyek az orvosi ténykedéssel közelebbi vagy távolabbi viszonyban vannak, de úgy gondolja, hogy így sem végez meddő munkát, mert a megalkotandó törvény munkástársadalmi viszonyainkra csakis akkor lesz üdvös kihatással, ha az annak végrehajtásában közreműködő összes tényezők, felismerve e törvény emberbaráti intenczióit, az abban lefektetett elveknek érvényt is fognak szerezni. Azt hiszi, nem túlzás az az állítása, hogy a legnagyobb és legterhesebb feladat az orvosokra fog hárulni, mert a kártalanítás substratumát balesetek folytán keletkezett sérülések gyógykezelése, nemkülönben időleges vagy végleges, részleges-vagy teljes rokkantsági eseteknek az elbírálása teszik ki. Vítás esetekben azonkívül feladatuk lesz annak a megállapítása, hogy valamely biztosított fél elhalálozása baleset folyamán-e vagy nem? Hogy azonban az orvosok a reájok rótt nagy feladatoknak meg is felelhessenek, szükséges, hogy a megalkotandó törvényben jog és hatáskörük szigorúan megállapíttassék; szükséges továbbá, hogy ténykedésük ne csak a gyógykezelésre és véleményadásra szorítkozzék, hanem bonyolódott esetekben szaktudásukat mint bírák is érvényesíthessék.

Ezek után áttér az egyes szakaszok méltatására, első sorban azokra, a melyek a sérülések bejelentésére és gyógykezelésére vonatkoznak. A baleset bejelentéséről az ötödik fejezet szól ekképen: »A munkaadó vagy megbízottja minden tudomására jutó balesethez orvost tartozik igénybevenni, a ki a balesetről kiállítandó jelentésben nyilatkozik az iránt, hogy a sérülés előreláthatólag halált, vagy mily ideig tartó gyógykezelést fog maga után vonni?». Kiegészítésül felemlí-

tendő volna az a záros határidő, a melyen belül a munkaadónak vagy megbízottjának kötelessége orvost hivatni, mert a kezelés eredményes volta annál valószínűbb lesz, minél előbb részesül a sérült megfelelő orvosi kezelésben.

Mínthogy továbbá az orvos jelentése számos esetben a kártalanítási eljárás egyedüli alapját fogja képezni, szükségesnek tartja, hogy következő adatokat tartalmazza: 1. A sérült neve és kora. 2. A sérülés helye és ideje. 3. Keletkezésének módja. 4. Neme (például metszett, zúzott, vágott, égési, lött seb stb.). 5. A sérült testrész ép volt-e azelőtt? Ha nem: a már előbb is fennállott kóros elváltozás tüzetes leírása. Mily idő múlva részesült sérült a baleset megtörténte után első orvosi segélyben? 8. Miben áll a kezelés? 9. Nem terheli-e a sérültet vagy hozzátartozóit mulasztás az orvosi rendeletek végrehajtása körül? 10. A sérülés múltó munkaképtelenséget, rokkantságot vagy halált fog-e előreláthatólag okozni? A kezelés befejeztével kiállítandó végbizonyítványhoz szükséges adatok a következők volnának: 1. A gyógykezelt neve. 2. Hány napig tartott a kezelés? 3. Mily időközökben látogatta meg a beteget az orvos? 4. Pontosan teljesítettek-e az orvos rendeletei? 5. Következmények nélkül gyógyult-e a sérülés vagy maradt-e vissza rokkantság? Ha igen: azoknak tüzetes leírása. 6. Elváltozások visszamaradása esetén: tüzetes leírásuk. 7. Ezen elváltozások kizárólag csak az elszennvedett sérülésre vezethetők-e vissza? 8. Állandó jellegűek-e, s ha nem, mily időn belül és mily fokig várható javulás vagy rosszabbodás? 9. Ha állandóak: mily fokig csökkent a munkaképesség? Az adatok ily részletes felsorolása nagy mértékben hozzájárulna a káresetek tárgyilagos elbírálásához. Precedens gyanánt arra nézve, hogy ily formulák az egyöntetű eljárás céljából a törvény szövegébe is kerülhetnek az országos gazdasági cseléd- és rokkant-pénztárról szóló törvényre hivatkozik.

A sérültek gyógykezelésére vonatkozó intézkedéseket a II-ik fejezet 22. és 23. szakaszai tartalmazzák. Az első így hangzik: „A baleset ellen biztosított sérült gyógykezelését annak teljes felgyógyulásáig a balesetet követő 21. héten túl is az illetékes betegsegélyző-pénztár látja el, melynek a gyógykezelés körül felmerült összes költségeit az országos balesetbiztosító-pénztár megtéríteni tartozik; a sérült halála esetén igényjogosult hozzátartozói pedig az ily esetre őket megillető kártalanítást az országos balesetbiztosító-pénztártól kapják”. A 23-ik szakasz szerint: „Oly esetekben, midőn az 1891. XIV. t.-cz. hatálya alá nem tartozó biztosított sérült igényel gyógykezelést, ennek az országos balesetbiztosító-pénztár ezt ugyancsak valamely elismert jellegű betegsegélyző-pénztár által nyújtatja”.

A balesetbiztosító-pénztárnak a ker. betegsegélyző-pénztárral létesítendő ily szoros kapcsolata az adminisztrációt mindenestre egyszerűsíti és olcsóbbá teszi, de orvosi szempontból helytelen. A balesetbiztosító-pénztár ugyanis önként lemond arról, hogy adott esetben befolyást gyakorolhasson a kezelés mikéntjére; lemond arról, hogy ki nem elégitó, vagy meg nem felelő kezelés esetén biztosított felét saját orvosa által gyógyíttassa. Kijelenti, hogy e bírálatának éle nem irányul betegsegélyző-pénztáraknál működő kartársai szakképzettsége és megbízhatósága ellen, sőt teljes elismeréssel adózik a budapesti kerületi betegsegélyző-pénztár iránt. De hasonlók-e a viszonyok a vidéken működő betegsegélyző-pénztáraknál is? A gyakran óriási beteganyaggal túlterhelt gyári orvos képtelen arra, hogy minden egyes betegének kellő időt szenteljen. Nem lehet egyaránt jeles képzettségű sebész, szemész, nőgyógyász és idegyógyász. Nem is rendelkezhetik mindama sokszor költséges segédeszközökkel, a melyek a helyes kórisméhez, a kezeléshez s utókezeléshez szükségesek.

(Pl. Röntgen-apparátus, mediko-mechanikai eszközök stb.) A teljes, vagy részleges munkaképesség helyreállása annál valószínűbb, minél gyorsabban részesül a sérült megfelelő kezelésben. Dr. Bum bécsi orvos idevágó adatait érdemesnek tartja felemlíteni. Az esetek kivétel nélkül szárapocstörésekre vonatkoznak és hozzá csak a rendes kezelés befejezése után kerültek utókezelésre. A teljes vagy részleges munkaképesség helyreállítása céljából foganatosított ezen utókezelés igényelt:

előre ment 19 hetes kezelésnél	105 napot,
„ 16	72 „
„ 14	54 „
„ 12	52 „
„ 9	46, 38, 35 napot,
„ 8	28, 17 napot,
„ 5	26 napot,
„ 9	8

Hasonlót tapasztalt Bum más természetű sérüléseknél is. Minél későbbben részesültek a sérültek megfelelő kezelésben, annál súlyosabb elváltozások, mint pl. ízületi merevségek, a hangintás és bólintás tökéletlensége, izomsorvadás maradtak vissza, teljes munkaképességet vagy a munkaképesség lényeges csökkenését okozva. A helyesen és a kellő időben alkalmazott orvosi beavatkozás fontosságára még több esetet hoz föl.

Németországban, a hol a kötelező munkás-balesetbiztosítás 1885. évi október hó 1-e óta van érvényben a balesetbiztosító-pénztárnak jogában áll biztosított feleit a kerületi betegsegélyző-pénztáraktól a kezelés bármely szakában átvenni. Sőt e törvény módosítása szerint a balesetbiztosító-pénztár sérültjeit, ha azt a sérülés természete megkívánja, valamely kórházban is kezelteheti. A törvény hasonló eljárásra jogosítja oly esetben is, a mikor a sérült az orvosi rendeleteknek több ízben nem tett eleget. Hozzá tartozói azonban, a kórházban való tartózkodás ideje alatt ideiglenes járadékot kapnak. Az ilyen intézkedéseket sokan az egyéni szabadság korlátozásának, sőt embertelenségnek is tartják. Nézete szerint a munkásnak sokkal nagyobb szolgálatot teszünk, ha a sérült munkaképességének helyreállítását esetleg kényszereszközök alkalmazásával lehetővé tesszük, mintha tétlenül nézzük, hogy miként válnak rokkantakká az előbb munkabíró emberek. Nálunk is így módon kellene a balesetbiztosító-pénztárnak a kerületi betegsegélyző-pénztárhoz való viszonyát szabályozni. Kisebb lesz ezáltal a rokkantak száma és aránytalanul kevesebb járadékkal terheli majd a pénztárt. A gyógykezelésen kívül fontos lesz az orvosnak szakértő szerepe. Feladata lesz első sorban annak a megállapítása, hogy forog-e fenn sérülés esete? Nyilatkoznia kell az iránt, hogy egy már fennálló elváltozás sérülésnek a folyamánya-e, vagy pedig rendes pathologikus folyamatnak a maradványa? Véleményeznie kell, hogy meglevő rokkantság ideiglenes-e vagy végleges, részleges vagy teljes.

Csak az V. fejezet 58. szakasza tartalmaz direktívát arra nézve, hogy ki tekintessék adott esetben orvos-szakértőnek. E szakasz 3. bekezdése szerint: „Kártalanításra vonatkozó határozat hozatalához, a mely a sérültet, kezelt orvos bizonyítványa alapján történik, az igazgatóság, illetve a kerületi választmány tagjai $\frac{1}{3}$ -ának jelenléte szükséges”.

Czélserűségi szempontból helyes volna, ha az orvos nem lenne egy és ugyanazon esetben kezelő és szakértő közeg. Az egzisztenciáját és a munkások között való népszerűségét veszélyeztetve látó gyári orvos ugyanis könnyen jöhet kísértetbe, hogy szakvéleményét a munkás javára készítse. Tehát az ideiglenes járadék sem adassék meg a kezelő-orvos, hanem a biztosító-pénztár ellenőrző szakközegének véleménye alapján.

Minthogy pedig az ideiglenes járadék megállapítása a létesítendő kerületi választmány hatáskörébe tartozik, ezen orvosi ellenőrzést a VI. fejezet 77. szakaszában kijelölt orvosok végezhetnék. A 77. szakaszt fontossága miatt bővebben méltatja. E szakasz így hangzik: „A választott bíróság elnöke minden év elején a székhelyén levő orvosi szövetséget vagy egyesületet keresi meg. Ezen kijelölés alapján a bíróság elnöke egy évre előre állapítja meg azt a sorrendet, a melyben az orvosok a tárgyalásokra meghívandók. Ha a bíróság székhelyén lakó orvosoknak ugyanott elismert képviselőjük nem volna, az orvosokat maga a választott bíróság minden év első ülésén jelöli ki. A kijelölésnek lehetőleg úgy kell történnie, hogy egy-egy szaktól több orvos álljon a bíróság rendelkezésére. A sorrendtől való eltérésnek csak kivételesen lehet helye.” Kimondja azonkívül, hogy oly orvos, a ki a sérültnek az első segélyt nyújtotta, vagy a sérültet kezelte, vagy a biztosító-pénztárnak a fenforgó ügyben már szakvéleményt adott, vagy a pénztárral szerződéses viszonyban áll, a tárgyalásra, mint szakértő nem hívható meg. Kár, hogy a tervezet ezen összeférhetlenségi elvet csak vitás esetekre állapítja meg. A maga részéről, az említett okoknál fogva, kiterjesztendőnek tartja az összes járadék alakjában nyújtandó kártalanítási esetekre. Helyes intézkedés, hogy minden szaktól egy vagy több orvos álljon a bíróság rendelkezésére. Egy esettel illusztrálja, hogy az általános gyakorlattal foglalkozó orvos sérülések következményeinek az elbírálásánál, mily gyakran van a szakorvos segítségére utalva. Az idézett szakasz nem számolt azonban azzal az eshetőséggel, hogy egyik-másik bíróság székhelyén nem működik, például szemorvos. Ez utóbbit azért említi, mert a szemsérülések munkásoknál igen gyakoriak. Így a fővárosi általános munkássegélyző-pénztár szembeteg-osztályán öt év alatt 27,585 szembeteg közül 7064 sérüléses szembeteg fordult meg.

Indokolt tehát a 77. szakasz oly irányú módosítása, hogy azon esetre, ha valamely választmány székhelyén egyik-másik szak képviselve nem volna, a kerületi választmánynak kötelessége, hogy egy más választmány székhelyén található szakorvoshoz forduljon. Annak az intézkedésnek helyességéhez, hogy a szakértőül meghívott orvosnak betekintés engedendő az összes tárgyalási iratokba, szó nem férhet.

A szakértők feladatát tehát az fogja képezni, hogy felülvizsgálat és egyéb adatok alapján állapítsák meg, vajjon az előre ment sérülés után maradt-e vissza teljes, vagy részleges munkaképtelenség. Elismerem, „hogy erre vonatkozólag bajos az orvosoknak utasítást adni, mert a beállott testi fogyatkozás értékének a megállapításánál tekintetbe veendő a foglalkozás, kor stb. A legtöbb magánbiztosító társaság teljes munkaképtelenségnek tekinti: mindkét kar, vagy kéz., mindkét láb, vagy lábfej, egy kar és egy láb, egy kéz és egy láb, mindkét szem látóérzékének teljes elvesztését, valamint a teljes és gyógyíthatlan elmezavart.

Részleges munkaképtelenségnek például egy kar, vagy egy kéz teljes elvesztését. Munkásoknál ily alapú osztályozás aligha vihető keresztl, a mennyiben munkást egy kézfej elvesztése teljes munkára teljesen képtelenné teheti, egy másik lényeges testi fogyatkozás azonban munkaképességét még csak nem is csökkenti. Érdekesnek tartja a felémeltésre Magnusnak „Die Einäugigkeit in ihren Beziehungen zur Erwerbs-Fähigkeit” cz. dolgozatából, hogy az általa észlelt 125 egyszemű munkás közül 98 keresett ugyanannyit, mint a hasonfoglalkozású két ép szemmel rendelkező munkás, „12 annál kevesebbet, 3 annál többet. A magánbiztosító társaságok taxatív felsorolják, hogy egyes testrészekért a biztosított összeg hány százalékát fizetik, pl. egy szemért 25%-ot egy végtagért 50% stb. A létesítendő balesetbiztosító-pénztár orvosainak ily

(Pl. Röntgen-apparátus, mediko-mechanikai eszközök stb.) A teljes, vagy részleges munkaképesség helyreállása annál valószínűbb, minél gyorsabban részesül a sérült megfelelő kezelésben. Dr. Bum bécsi orvos idevágó adatait érdemesnek tartja felemlíteni. Az esetek kivétel nélkül szárapocstörésekre vonatkoznak és hozzá csak a rendes kezelés befejezése után kerültek utókezelésre. A teljes vagy részleges munkaképesség helyreállítása céljából foganatosított ezen utókezelés igényelt:

előre ment 19 hetes kezelésnél	105 napot,
„ 16	72 „
„ 14	54 „
„ 12	52 „
„ 9	46, 38, 35 napot,
„ 8	28, 17 napot,
„ 5	26 napot,
„ 9	8

Hasonlót tapasztalt Bum más természetű sérüléseknél is. Minél későbbben részesültek a sérültek megfelelő kezelésben, annál súlyosabb elváltozások, mint pl. ízületi merevségek, a hangintás és borítás tökéletlensége, izomsorvadás maradtak vissza, teljes munkaképességet vagy a munkaképesség lényeges csökkenését okozva. A helyesen és a kellő időben alkalmazott orvosi beavatkozás fontosságára még több esetet hoz föl.

Németországban, a hol a kötelező munkás-balesetbiztosítás 1885. évi október hó 1-e óta van érvényben a balesetbiztosító-pénztárnak jogában áll biztosított feleit a kerületi betegsegélyző-pénztáraktól a kezelés bármely szakában átvenni. Sőt e törvény módosítása szerint a balesetbiztosító-pénztár sérültjeit, ha azt a sérülés természete megkívánja, valamely kórházban is kezelteheti. A törvény hasonló eljárásra jogosítja oly esetben is, a mikor a sérült az orvosi rendeleteknek több ízben nem tett eleget. Hozzá tartozói azonban, a kórházban való tartózkodás ideje alatt ideiglenes járadékot kapnak. Az ilyen intézkedéseket sokan az egyéni szabadság korlátozásának, sőt embertelenségnek is tartják. Nézete szerint a munkásnak sokkal nagyobb szolgálatot teszünk, ha a sérült munkaképességének helyreállítását esetleg kényszereszközök alkalmazásával lehetővé tesszük, mintha tétlenül nézzük, hogy miként válnak rokkantakká az előbb munkabíró emberek. Nálunk is így módon kellene a balesetbiztosító-pénztárnak a kerületi betegsegélyző-pénztárhoz való viszonyát szabályozni. Kisebb lesz ezáltal a rokkantak száma és aránytalanul kevesebb járadékkal terheli majd a pénztárt. A gyógykezelésen kívül fontos lesz az orvosnak szakértő szerepe. Feladata lesz első sorban annak a megállapítása, hogy forog-e fenn sérülés esete? Nyilatkoznia kell az iránt, hogy egy már fennálló elváltozás sérülésnek a folyamánya-e, vagy pedig rendes pathologikus folyamatnak a maradványa? Véleményeznie kell, hogy meglevő rokkantság ideiglenes-e vagy végleges, részleges vagy teljes.

Csak az V. fejezet 58. szakasza tartalmaz direktívát arra nézve, hogy ki tekintessék adott esetben orvos-szakértőnek. E szakasz 3. bekezdése szerint: „Kártalanításra vonatkozó határozat hozatalához, a mely a sérültet, kezelt orvos bizonyítványa alapján történik, az igazgatóság, illetve a kerületi választmány tagjai $\frac{1}{3}$ -ának jelenléte szükséges”.

Czélserűségi szempontból helyes volna, ha az orvos nem lenne egy és ugyanazon esetben kezelő és szakértő közeg. Az egzisztenciáját és a munkások között való népszerűségét veszélyeztetve látó gyári orvos ugyanis könnyen jöhet kísértetbe, hogy szakvéleményét a munkás javára készítse. Tehát az ideiglenes járadék sem adassék meg a kezelő-orvos, hanem a biztosító-pénztár ellenőrző szakközegének véleménye alapján.

értő is tehetetlen. Legcélszerűbb volna idevágó intézkedésekkel kiegészíteni a 60. szakaszt.

A választott bíróságoknak kártalanítási ügyekre vonatkozó határozatai ellen beadott felebbezések eldöntésére Budapesten és Zágrábban állami munkásbiztosító hivatalok szerveztetnek. Ez utóbbiak szervezéséről szól a törvénytervezet VII. fejezete, a melynek 89. szakasza így hangzik: „Az állami munkás-biztosító hivatalok zárt ülésben ötös tanácsban ítélnék. A tanács az elnökön kívül egy-egy kinevezett közigazgatási vagy bírói és műszaki képesítéssel bíró tagból, azonkívül egy választott munkaadó és egy a biztosítottak köréből választott tagból áll”. Műszaki képesítéssel bíró tagot bizonyára azon eseteknek az elbírálása tesz szükségessé, a mikor a munkaadót vagy munkást az előirt óvóközülékek figyelmen kívül hagyásáért vonják felelősségre. Csodálkozik azonban azon, hogy nem ruházzák fel az orvost is bírói tisztséggel, jölehet az esetek túlnyomó többségében a munkásbiztosító hivatal felelősviteli tanácsa elé vitás kártalanítási ügyek fognak kerülni. Azon ellenvetéssel szemben, hogy ítéletet minden szükséges esetben csak szakértői vélemény alapján hoznak, csak azt jegyzi meg, hogy a mindennapi élet a maga kifogyhatatlan változatosságával a szakértőt gyakran hozza azon helyzetbe, a mikor a feltett és az ügy lényegét érintő kérdésekre nem tud határozott feleletet adni. Annak a bebizonyítására, hogy gyakran mily nehéz helyes szakértői véleményt adni, például utal azon esetekre, a mikor munkaközben szerzett sérvek elbírálásáról van szó. A felfogás és a gyakorlat a legingadozóbb. Magánbiztosító-társaságok, kötvényfelvételeik értelmében sérveket nem kártalanítanak. Szerintük sérv nem keletkezhetik hirtelenül és így nem is baleset. Az osztrák állami munkásbiztosító hivatal ugyanezt az álláspontot foglalta eddig el. Egyes kiválóbb sebészek csak újabban hangoztatják, hogy sérvek baleset, túleröltetés folytán is keletkezhetnek. Így például dr. Kaufmann zürichi egyetemi tanár. Az ilyen testi fogyatkozás elbírálásának a nehézségét a következő a mindennapi életből merített eset mutatja. Egy gyári munkás járadékot követel, mivel sérve munkájában annyira akadályozza, hogy naponta csak néhány órán át képes terhes munkáját végezni. Sérvét állítólag 1½ év előtt munkaközben nagyobb teher emelése által szerezte. A sérve helyén azonnal nagy fájdalmakat érzett, a miért is napi munkáját amúgy is bevégezvén hazament és a fájdalmas helyre borogatásokat rakott. Orvost azért nem hivatott, mivel a borogatások által állapota annyira javult, hogy két nap múlva sérvkötő segítségével — a melyet orvosi utasítás nélkül szerzett be — munkáját ismét folytathatta. Sérve azonban azóta nagyobbodott, nehezen szorítható vissza és az ezzel kapcsolatban fellépő emésztési zavarok annyira elgyöngítették, hogy a már fentebb említett részleges munkaképtelenséget idézte elő. A balesetbiztosító-pénztár igazgatósága, illetve a választott bíróság a szakértői vélemény alapján kártalanítás iránti igényeivel elutasítja. Rokkantság esete forogván fenn, az ügy az állami munkásbiztosító hivatal tanácsa elé kerül, a mely legfelsőbb ítélkező fórum helyzete ilyen esetben igen nehéz. Sok körülmény ugyanis a biztosított fél igazsága mellett szól — sok ellene is. A bírák között helyet foglaló orvos ily kétes esetek elbírálását az ő szaktudásával és a mindennapi életből merített példákkal nagy mértékben megkönnyítheti.

Az 59. szakasz azon esetre intézkedik, a mikor kétség merül fel, hogy a bekövetkezett elhalálozás baleset folyamánya volt-e vagy nem? E szakasz értelmében a kártérítésre igényt tartó hátramaradottak jogosítva vannak az elhalálozástól számított 6 hónapon belül követeléseik érvényesítése céljából a kellő lépéseket megtenni. Kétségtelen, hogy

vitás esetekben, a mikor bizonyításra szorul, vajjon az elhalálozást baleset okozta-e vagy nem, ezen szakasz az orvosszakértő feladatát felette meg fogja nehezíteni. A szakértői eljárást ugyanis ily vitás esetekben csak az exhumálás és a boncolás képezheti. Egy 6 hónap óta elföldelt hullának lágyrészei azonban, különösen a nyári hónapokban, annyira rothadtak, hogy a legtöbb esetben az azokban esetleg jelen volt elváltozások felismerése majdnem lehetetlen. Ezen körülmény figyelembevételével a bejelentésnek a halál napját követő 2 hónapon belül kellene megtörténnie.

Ezzel dr. Vermes befejezte észrevételeit a törvénytervezetre vonatkozólag.

Dr. Ballagi Béla előadásának kivonata a következő:

Dr. Ballagi a javaslatnak történelmi részére két helyreigazító megjegyzést tesz. A javaslaton, mint vörös fonál, láthatóan húzódik keresztül egy gondolat, jobban mondva egy vágy, az a vágy, hogy a tervezet a maga alapeszméjét, a kényszerbiztosítást, a hivatalos kényszerpénztárakkal úgy tüntesse fel és úgy állítsa oda, mint szükségszerűt, mint Magyarországon a balesetbiztosítás megoldása iránt eddig történt kísérletek, tanácskozások és a közvélemény megnyilatkozásainak elmaradhatatlan fejleményét, mint oly következményt, mely az antecendenciák után az egyedül lehetséges megoldás. *Ez azonban téves.*

Két történelmi valóságot konstatál: először azt, hogy eddig azok az előző kormányok, a melyek ezzel a kérdéssel foglalkoztak, a balesetbiztosításnak kötelezővé tétele mellett magának a biztosításnak technikai kerestülvitelét a magánbiztosító társaságok közreműködésével és részben parallel a munkaadó fakultatív biztosító kötelékei útján, tehát a tiszta magánbiztosítás alapján szándékoztak megoldani.

Az előadói tervezet a valóságnak meg nem felelően azt állítja, hogy az előző kormányok a megoldás e módját azért ejtették el, mert a közvélemény és a szakkörök a magánbiztosítás igénybevétele *ellen* foglalt állást; a valódi ok azonban az volt, hogy a kérdés törvényhozási rendezését az akkori ipari és munkáviszonyok között még korainak találták és mert a balesetbiztosítás rendezése előtt a betegsegítés kérését tartották szükségesnek megoldani.

Másodszor, hogy rövid idővel, körülbelül egy évvel az előadói javaslat megjelenése előtt, az ipari érdekeltség a magyar vasművek és gépgyárosok országos egyesületének kezdesére tanácskozást tartott ebben a kérdésben és eleve állást foglalt azzal a rendszerrel szemben, a melyet az előadói tervezet oly melegen pártol.

Az ipari érdekeltségnek ez a széleskörű mozgalma és állásfoglalása valóságos határkö a balesetbiztosítás kérdésében és az értekezlet szava a nagyipari érdekeltség véleményének autentikus megnyilatkozása gyanánt vehető. Az előadói tervezet az osztrák és német legjelentéktelebb ipari szakszövetkezetek statisztikáját, alapszabályait és tömördek más ily dolgot per longum et latum ismerteti; ellenben ennek a nagyfontosságú értekezletnek alig féldoldalt szentel, a mit csak az magyarázhat meg, hogy az értekezlet egész lefolyása, melyen a szövetkezeti biztosítás árnyszabályai kirívóan meg voltak rajzolva, nem illett bele az előadói tervezet érvelésébe és annak harmóniáját zavarta volna.

Az 1898. évi jogászgyűlés szintén tárgyalta ezt a kérdést és határozattá emelte, hogy a munkások baleset elleni biztosítása törvényhozási úton szabályozandó s a biztosítás nem állami kezelés által, hanem állami felelősség mellett magánkezelés alá veendő.

Mindezeket tekintetbe véve, a történelmi hűség szempontjából Ballagi

nem tartja elfogadhatónak azt, hogy tervezet úgy tüntesse föl a maga javaslatait, mint a közvélemény lelkéből fakadt valamit.

Az egész előadói javaslaton, mint éles, tendenciózus vonás vehető észre az, hogy el akarja velünk hitetni, hogy a kötelező balesetbiztosítás eszméjét csak a német és az osztrák rendszer valósítja meg, ellenben a többi államokban elfogadott és életbe léptetett rendszer semmivel sem jobb és semmivel sem több, mint a szavatossági jog fentartása.

Ebben a szembeállításban egy nagy tévedés van, melyet szó nélkül hagyni nem lehet. A szavatosság, mint tudva van, a közönséges magánjog elvén alapul, a mely szerint mindenki és így az ipari munkaadó is, a hibája, vagy mulasztása következtében beállott kárért teljes anyagi felelősséggel tartozik. Ennek a magánjogi szavatosságnak két jellemző vonása van: az egyik, hogy a szavatosság alapjául mindig szükséges, hogy a munkaadó hibája, vagy mulasztása, egyszerűen *culpája* legyen meg, és a másik, hogy a kárterítés a magánjogi elvek következményeképpen a teljes kár helyreállítása legyen. Ez a közönséges magánjog, a *Common Law* szerint való szavatosság és a magyar joggyakorlat is ma ezen az alapon áll.

Már most tudvalevő, hogy a szavatossági elvet az ipari munkára alkalmazva, az nem fedi az előforduló balesetek igen nagy részét, talán 42%-át, melyek senki hibájául fel nem róhatók, hanem a melyek az ipari munka veszélyességéből erednek. Ez az u. n. „*risque professionnel*”. S a mikor azután a törvényhozás ezekre a balesetekre is kiterjeszti a munkaadó felelősségét, világos, hogy olyan lépést tesz, a mely már nem a magánjogi szavatosság elvéből foly, mert hiszen itten nincsen culpa, culpa nélkül pedig nincsen szavatosság. Hanem akkor a törvényhozás megvetette az alapját annak az épületnek, a melyet szociális biztosításnak szoktunk nevezni. Ezt tette az angol törvényhozás a „*Workmen's Compensation Act*”-tal, a melyet nem nevezett szavatossági törvénynek, mert nem is az, hanem a munkások kártalanításáról szóló törvénynek.

Az előadói javaslat *sehol sem látja azt a nagy demarkáczióvonalat a kettő között, t. i. a szavatossági jog és a kötelező kártalanítás között*. Ez a demarkáczióvonal pedig az, mely a culpából eredő balesetek kivételével a *risque professionnel*-ből eredő baleseteknek a kártalanításba való befoglalásán fordul meg. Van még ezenkívül egy másik kritériuma a szociális biztosításnak a szavatossági joggal szemben. A míg ugyanis a szavatossági jog elvéből a kár teljes megtérítése következik s e tekintetben a kár mértékének határa nincs, addig a szociális biztosítás teljes kárterítést nem ad, hanem a munkaadó által viselendő kárpótlás mértékét már előre korlátozza és bizonyos csoportok szerint és bizonyos határok között a megítélhető kárterítéseket már eleve megszabja. Ez a másik fontos különbség, a mely a kötelező kártalanítást a szavatosságtól elválasztja.

Minthogy tehát az angol és a vele rokon törvényhozások mind a *risque professionnel* alapján állanak és minthogy — apró eltéréseket nem tekintve — azért a balesetért, a melyért a német munkás kártalanítást kap, az angol munkásnak is kárpótlás jár: ez a szembeállítás, a melyet az előadói javaslat követ, teljesen helytelen. Az alapvető eszméje mind a két rendszernek ugyanaz, t. i. a magánjogtól eltérő, szociális kártalanítás kötelezővé tétele. A különbség pedig a két rendszer között az, hogy míg az egyik, a német-osztrák rendszer a biztosítás módját kötelezően írja elő és kizárólagos joggal u. n. kényszer-pénztárakat és biztosító intézeteket állít fel, addig a másik rendszer szerint, a melynek típusa az angol, a biztosítás módja kényszer alá helyezve nincs és a munkaadók a biztosítást a magánbiztosító társaságoknál eszközlik.

A balesetbiztosításra vonatkozó egész vitának tulajdonképpen ez a veleje. Ez itt a főkérdés.

A tervezet igyekszik a figyelmet részletekre és mellékkérdésekre terelni el; azonban nem a körül forog itt a vita, vajjon tőkefedezeti rendszer legyen-e vagy költségfedezeti rendszer, vajjon a törvénytelen gyermek egyenlő bánásmódban részesüljenek-e a törvényes gyermekekkel vagy sem, vajjon Horvátországgal fennálló közjogi viszonyunk alapján a társországokban külön balesetbiztosító-pénztár és külön munkásbiztosító hivatal állíttassék-e fel; ezek lehetnek magukban véve igen érdekes kontroverziák, azonban mind oly kérdések, melyek csak másod-sorban következnek.

Az előadói tervezet a hivatalos kényszer-biztosítás mellett tör lándzsát. Azt, hogy a nagy hivatali apparátus, a nehézkes bürokratikus formákkal és végeredményben az adófizető vállára nehezedő súlyos anyagi terhekkel fog jární, nézetünk szerint tagadni alig lehet, legfeljebb szépíteni. Lássuk már most az érem másik oldalát, azt, hogy ezzel szemben mit nyújtana az „Országos Balesetbiztosító-Pénztár” és mily nagy körre fognak kiterjedni a hivatalos balesetbiztosítás áldásai?

Itt különösen a javaslatnak két rendelkezése érdemel figyelmet. Az egyik az, hogy a beteg munkásnak húsz hetet meg nem haladó orvosi kezelése és segítése, akár balesetből származik a betegség, akár nem, ez időn belül a betegsegítő pénztárak feladata és terhe.

A másik korlátozás, a melyet az előadói tervezet tartalmaz, az, hogy csak oly balesetek után van kártalanításnak helye, melyeknek következménye gyanánt a sérült előbbi munkaképességének több mint 10 százalékát elveszíti.

Már most a tervezet maga felvilágosít bennünket — a II. 489. lapon — hogy az iparban előforduló balesetek legnagyobb része, a kis-iparban azoknak kerekén 90 százaléka, jelentéktelen, tulajdonképpen munkaképtelenséggel nem járó sérülés volt. „Nem mutatnak sokkal nagyobb eltérést — úgymond a tervezet — a nagyipari balesetek sem. 13,641 sérült közül 161 szenvedett halált, 11 teljes és 119 részleges állandó munkaképtelenséget; 61 sérülés ismeretlen fókú volt, 48 olyan, mely 20 hétnél hosszabb tartamú, tehát időleges munkaképtelenséggel járt, a többi, vagyis 13,241 sérült mind a betegsegélyezés tartama alatt meggyógyult.”

Mit mondanak ezek a számok? Azt, hogy a 13,641 sérült közül — ha az 1901. évi adatokat vesszük — 339 olyan eset fordult elő, melyre az „Országos Balesetbiztosító-Pénztár” figyelme kiterjedne; ellenben 13,241 sérült ápolása, kezelése és segélyezése terhét úgy mint eddig a betegsegítő pénztárak fogják viselni. Ebből úgy látszik, hogy az „Országos Balesetbiztosító-Pénztár” exclusiv intézmény lesz, a honnan a nagy sokaság ki lesz rekesztve és csak kevesen, a creme de la creme, vagy négyszáz baleset juthat be. Itt méltán föl lehet vetni azt a kérdést, vajjon szükséges-e erre a célra nagy bürokratikus apparátust, új állami hivatalokat, kúriai tanácselnököket és bírákat és ráadásul még egy új horvát-magyar közjogi kérdést is kreálni vagy nem lehetne-e a 3—400 sérültről való gondoskodást egyszerűbben és olcsóbban megszerezni?

Íme, ez az, a mit az állami balesetbiztosítás a szerencsétlenül járt munkások többségének nyújtana; ezután dr. Ballagi azt a kérdést vizsgálja, vajjon mit nyújtana a munkaadóknak és különösen meghozná-e ez a rendszer azt, a mit az ipari érdekelttség oly nehezen és áhítva vár, a szavatossági terhek alól való menekvést, a szabadulást abból a helyzetből, melyben a gyáros bizonytalan pereknak és meg nem határozható anyagi terheknek néz folytonosan elébe?

Hát erre a kérdésre az előadó határozottan nemmel felel és bizonyításul egyszerűen a német viszonyokra és a német balesetbiztosításra „mutat rá és két oly szerzőre hivatkozik, a kik ezt a kérdést, t. i. a szavatosság és a törvényes balesetbiztosítás viszonyát, különös vizsgálódás tárgyává tették. Az egyik *Riesenfeld*, a ki „*Das besondere Haftpflichtrecht der deutschen Arbeiter-Versicherungsgesetze*” című munkájában (1894) kimutatja, hogy az, a mit a német balesetbiztosítás rendszerével el akartak érni, t. i. a munkaadó magánjogi felelősségének és kártérítési kötelezettségének megszüntetését, nem érték el.

Meines, az a szerző, a kire az előadói tervezet is gyakran hivatkozik, az esetek felsorolása mellett bőven kifejti, hogy a német baleseti biztosítás mellett sem szűnt meg a munkaadó felelőssége, a mely esetenként igen terhes lehet rá nézve és ha nincs szavatosság ellen külön biztosítva, anyagi érdekeinek védelme ép oly kevésbé teljes.

A hivatalos kényszerbiztosítás tehát az ipari érdekelttség szempontjából is majdnem egészen illuzórius; mert a munkaadó szavatossági felelősségét éppen nem szünteti meg, hanem csak részben korlátozza, részben pedig más alakot ad neki, a mennyiben a munkaadó ezentúl nem csupán a munkás részéről lesz szavatossági pöröknek kitéve, hanem az országos pénztárnak elnevezett ipari szakszövetkezet részéről is. Íme, a hivatalos kényszerbiztosításnak két biztos eredménye van: a munkásra nézve az, hogy száz eset közül 95 esetben balesete a betegsegítő-pénztár gondozása alá fog tartozni, a munkaadóra nézve pedig az, hogy az állami balesetbiztosítás mellett még tovább fogja élvezni a szavatossági perek kellemes izgalmait. *Ez a hivatalos biztosítás kettős perspektívája.*

Dr. Ballagi felfogása szerint — és ezzel a felfogással, nézete szerint, nem áll egyedül — a balesetbiztosítás kérdésének leghelyesebb és leg-egyszerűbb megoldása az, mely a magánbiztosító-társaságok útján való biztosítást választja, a minek az előadói javaslat több okból ellene van.

Az elsők egyike az, hogy a magánbiztosító-társaságokat a magán-érdek, az üzleti érdek vezeti és azért nem alkalmasak arra, hogy a munkásbiztosítás szociális feladatának megoldásánál eszközül használtassanak fel. Dr. Ballagi azt hiszi, hogy ez oly frázis, a melynek nagyon kevés magja van; és könnyű történelmileg megczáfolni azzal, hogy rámutat azokra az országokra, a melyekben a magánbiztosítás kezében maradt meg a kötelező munkásbiztosítás, első sorban Angliára, a hol a magánbiztosítás befolyása a balesetbiztosításban teljes harmóniában összefér a szociális feladatok előmozdításával. Egyáltalában nincs második ország a föld kerekiségén, a hol a szociális eszmék annyira érettek volnának. Az angol társadalom minden intézménye szociális tartalommal van megtöltve, jólehet fenmaradtak az egyéni kezdés és az individualizmus alkotásai. A baj az, hogy a mi tisztelt szociológusaink és reformátoraink nem ismernek egyebet és nem látnak maguk előtt mást, mint a németországi államszociálisztikus intézményeket és azt hiszik, hogy csak ez az egyféle szocializmus van a világon és hogy a szociális kérdéseket másképen, mint a Bismarck-féle program alapján megoldani nem lehet.

Közelebről vizsgálva, hogy miben nyilvánulhat a biztosító-társaságnak az az üzleti érdeke, a mely a szociális biztosítás szolgálatára képtelenné teszi, azt mondják, hogy a magánbiztosítónak üzleti érdeke kívánja, hogy azt az anyagi kárt, a mely a szerencsétlenül járt munkást éri és az érte járó kártérítést a lehető legszűkebben szabja meg és hogy a hivatalos balesetbiztosítás már ebből a szempontból is kívánatos. Ez azonban az előadó felfogása és tapasztalása szerint is tévedés. Igaz,

hogy a biztosító-társaságok a káreseteket és az ebből származó követeléseket bizonyos szigorral vizsgálják meg; de nem szabad elfelejteni, hogy ez a szigor, bármely formája a biztosításnak áll is fenn, két szempontból okvetlen szükséges. Az egyik az, hogy mindenki, a kinek kára van, hajlandó azt túlozni és különösen, ha joga van kára megtérítését követelni, az emberi természettel össze van növe, hogy többet követel, mint a mennyi a törvényes szabályok és a biztosítási szerződés értelmében szigorúan véve járna. Hát ez az emberi gyöngesség nem változik meg, vagy nem lesz kisebb, ha a magánbiztosításnak³³ a hivatalos biztosítás lép is a helyébe; a túlzott követelések akkor is megmaradnak. A másik szempont pedig az, hogy az a pénz, a melyből a balesetet szenvedett munkás kártérítést kap, a többi biztosítottnak a pénze: akkor tehát, a mikor a biztosító-társaság rigorosusan jár el, nemcsak a saját érdekét védi, a mint ezt hangoztatják, hanem egyúttal és első sorban a biztosítottak nagy közösségének érdekét veszi oltalmába, mert világos, hogy minden túlköltekezés a károk u. n. likvidációja tekintetében csak a díjak megfelelő emelése által lenne ellensúlyozható. Világos, hogy ez a helyzet sem változik meg semmiben az által, hogy a magánbiztosító-társaságokat az állami bürokrácia vagy az érdekelt munkaadók köteléke váltja föl s bátran mondhatni, hogy a hivatalos biztosítás csak sokkal nehezkesebb, mint a magánbiztosítás, de jó oldalai nincsenek túlsúlyban amazéi fölött.

Ezzel függ össze az a további kifogás, hogy a magánbiztosítás a perlekedések melegágya. Szerényi úr azt mondja a javaslatot ismertető egy cikkében:

„Nem érdektelenek az idevágó német adatok, a melyek szerint a mostani kötelező biztosítás előtt a szavatossági biztosításon alapuló 100 kártalanítási igény közül kerek 95%-ot kellett per útján érvényesíteni és csupán 5%-ot lehetett simán lebonyolítani. Ilyen körülmények között természetesnek látszik, ha a mi tervezetünk a biztosítási kényszerrel választotta.”

Régi dolog — jegyzi meg dr. Ballagi — hogy a legnehezebb az oly téves állítások alaptalanságát demonstrálni, a melyekben a tévedés mellett egy rész igazság is van. Ilyen ez az érvelés is. Az, hogy a szavatossági biztosításon alapuló 100 kártalanítási igény közül 95%-ot per útján kellett érvényesíteni, tökéletesen igaz; mert másképen nem is volt lehetséges. A magánjogi szavatosságnak ugyanis két lényeges kelléke van: 1. a culpa és 2. a kártérítés teljessége. *Mind a kettő olyasmi, a mit csak a törvény rendes útján, perrel lehet csak megállapítani azért*, mert a szavatossági biztosításra vonatkozó szerződés sem a culpát, sem pedig a teljes kár értékét előre nem láthatja és nem fixírozhatja.

Azonban a mikor Szerényi úr ezt a szavatossági biztosítást szembeállítja a kényszerbiztosítással, ismét fogalomzavart támaszt, mert a szavatossági biztosításról mond ugyan rosszat, de tulajdonképen a magánbiztosítás útján berendezett kötelező kártalanítást akarja vele rossz hírbe keverni. A tapasztalat és a statisztika azonban egyenesen megczáfolja azt a hiedelmet, hogy a hivatalos kényszerbiztosítás mellett az előforduló perek száma csökkenne. Németországban a perek száma 1886-tól, a mikor 1098 per volt, 1898-ban 40,772-re emelkedett, vagyis negyvenszer annyira lett, míg a bejelentett balesetek száma 1896-ban 100,159-ről 1898-ban 407,522-re emelkedett, vagyis négyszer annyira. Más szóval a perek a bejelentett baleseteknek 1886-ban 1%-át tették, 1898-ban pedig 10%-át. Mit jelent az, hogy a munkás-balesetbiztosításra vonatkozólag Németországban 1898-ban 40,772 per volt? Azt jelenti,

hogy 40,772 esetben az iparos munkaadók biztosító köteleke a bejelentett kárigényeket elismerni és a követelt kártérítést megfizetni vonakodott.

A munkás-balesetbiztosításból folyó perek száma Angliában nem tesz ki többet, mint egy százalékát azoknak az összes baleseteknek, a melyekért kártalanítás volt fizetendő, míg Németországban a perek száma a kártérítésben részesülő balesetek számához arányítva 40%-ot tesz ki.

A „Nemzeti Balesetbiztosító Társaság”-nál a múlt 1903. évben összesen 3293 kollektív káresetet és ugyanannyi kárkövetelést jelentettek be. Ezek közül 24 került per alá, a mi azt jelenti, hogy a 3293 kárkövetelés közül 3269 esetben, vagyis az esetek túlnyomó nagy többségében, jobban mondva majdnem minden egyes esetben a munkás kielégítése akadálytalanul, minden vita és per nélkül történt.

Egyébiránt az előadói munkálat II. 706. és II. 707. lapjain közölt adatokból is kiténik, hogy Németországban és Ausztriában igen nagy volt a vitás ügyek száma és az is a sokat dicsért rendszer, a mely mellett azzal érveltek, hogy a perlekedések elkerülése végett szükséges, a *pereknek valóságos özönét hozta magával*, a mihez képest a magánbiztosítás terén perek tekintetében valóságos szélcsend uralkodik. El lehet tehát mondani, hogy a kényszerbiztosító intézmények mellett felhozott az az érvelés visszafelé sül el.

Teljesen hasonló sorsra jutott egy másik kedvelt argumentuma a német rendszer híveinek, a melyet Bismarcktól tanultak, hogy tudniillik a szociális munkás-biztosítás intézményeivel a munkásosztály elégedettségét kell, ha drága pénzen is, megvásárolni, és hogy ezek az intézmények arra valók, hogy a munkaadó és munkás között az egyetértést helyreállítsák és a szociális békét megteremtsék. Már egy más alkalommal rámutattam arra, hogy éppen Németországban kitént, hogy a baleseti biztosítás és a többi munkás-biztosító intézmények paczifikáló hatása a munkásosztályra nem következett be és hogy a szociáldemokrata párt az a párt, a mely esküdt ellensége az uralkodó államnak és az uralkodó társadalmi osztályoknak, ma nemcsak sokkal erősebb számban, de befolyásban is és az utolsó választásokon aratott győzelme alkalmával ez a párt proklamációjában kijelentette, hogy most már arra fognak törekedni, hogy magukhoz ragadják a hatalmat.

Ez a párt — a mely alapelvei szerint és a még érvényben levő *erfurti programot* tekintve — még mindig fölforgató párt, a német államszocialisztikus intézmények égisze alatt nőtt nagyra; azt állítani tehát, hogy ezek az intézmények a szociális békét szolgálják, fejtetőre állítása az igazságnak.

Ezek után — úgymond dr. Ballagi — ha szétszedjük egyenkint azokat az érveket, a melyeket a balesetbiztosításnak a magánbiztosítás útján való berendezése, illetően e berendezésnek, a mely már ma meg van, fentartása és további kiépítése ellen felhozunk, azt kell konstataálnom, hogy ezek közül az érvek közül nem marad meg egy sem, ha csak érv helyett ok gyanánt el nem fogadjuk azt az okatlan ellenszenvet, a melyet némely körök a magánbiztosítás ellen újra meg újra fel akarnak szítani. *Ez annál érthetlenebb, mert alig van a világon intézmény, mely — úgy anyagi eszközeiben, mint feladatai teljesítésében — a fejlődésnek oly bámulatos emelkedését mutatná, mint a magánbiztosítás.* Maholnap alig lesz intézmény, közgazdasági vagy kulturális alkotás, a mely ne helyezkednék a „magánbiztosítás védő szárnyai alá és Magyarországon, a mely messze el van maradva a biztosítás terén is, a biztosítási intézmény a fejlesztést és a jóakarátú

támogatást érdemelné meg az illetékes körök részéről, nem pedig a visszaszorítást, az akadémikuskodást, a melylyel minduntalan találkozik.

Az egész tervezet nem egyéb, mint a fejtét felütni kezdő államszocializmus újabb, vehemens támadása az individualizmus ellen. Ez a támadás két okból csodálatra méltó, először, mert annak a kormányzati ágának a részéről jön, a mely hivatott öre kell, hogy legyen a magyar közgazdasági érdekeknek és így a magántevékenységen alapuló biztosításnak is, másodsor, mert a kereskedelmi intézmények ama ága ellen irányul, a mely altruisztikus célokat valósít meg és ezeket saját üzleti céljaival a legszebb összhangban tudja tartani.

Azonban mit látunk? Az előadói javaslat egyfelől felállít oly rendszert, a mely ha nem maga az államszocializmus szőröstül-bőröstül, hát legalább is nagyon közel áll hozzá, másfelől pedig azzal a sokoldalúságával és változékonyosságával az érvelésnek, a mely különösen jellemző sajátossága ennek a nagy munkának, a magántevékenységet magasztalja kerekded, szépen hangzó mondatokban.

„A magántevékenységgel — II. 512. 1. — már ez idő szerint is nagyon szomorúan állunk és legfőbb ideje volna, hogy nálunk erőteljes intézkedések történjenek a szabad mozgás nagyobb arányú kifejlesztésére, az egyéni és társadalmi tevékenység szélesebb körű érvényesítésére, mely nélkül egészséges közélet és még kevésbé egészséges gazdasági fejlődés nem képzelhető.”

A hány szó, annyi igazság; de ha ez így van, akkor nem marad más bánta, mint azt felelni az előadói tervezet szerzőjének: „*que M. Szerényi commence!*” Ha ő erőteljes intézkedéseket tart szükségesnek a szabad mozgás nagyobb arányú kifejlesztésére, miért nem teszi meg az erőteljes intézkedést itt, a kínáló alkalommal? Ha nem akarja megzavarni a magántevékenységet, akkor miért zárja el előtte itt a tért? Miért nem használja fel a kedvező alkalmat arra, hogy a magántevékenység lássa el a szociális feladatok eme szféráját és ezzel az állam vállairól levegye a terhet? A tervezet minden érvelése sem tudja felejtetni azt, hogy itt a szerző beszéde és tettei között ellentmondás van.

Befejezésül Ballagi oda konkludál, hogy az előadói javaslat ellenkezik a kormányzatunk elé elérendők gyanánt kitűzött célokkal, valamint a viszonyaink között helyes és célravezető szociális politika elveivel s azért azt sem tartja elfogadhatónak és gyakorlati megvalósításra alkalmasnak. Azt hiszi, hogy nemcsak egyszerű, hanem célszerű megoldás is az, a melyet már két évvel ezelőtt a Közgazdasági Társaságban tartott előadása alkalmával javaslatba hozott. E szerint a balesetbiztosításnak oly törvényhozási rendezését óhajtana, a mely a törvényes feltételeket teljesítő magánbiztosító intézeteket — esetleg egy kötelekbe Egyesítve — jogosítaná fel a balesetbiztosítás keresztülvitelére, s a mely egyszersmind a kötelező kártalanítás mértékét és körét világosan meghatározza.

Az előadásokat követő vita során az első főlshzóaló dr. Vermes Mór volt.

Dr. Ballagi úr előadására megjegyzi, hogy azon állítása, hogy a legtöbb sérülés azon a 20 héten belül gyógyul, a mikor gyógykezeléséről a kerületi betegsegélyező-pénztár gondoskodik, téves, minthogy ezen idő alatt az esetek egy jelentékeny részénél csak a gyógyfolyamat fejeződik be — teljes gyógyulás nélkül. Ilyen alapon pedig a teljesen vagy részlegesen rokkantak száma is sokkal nagyobb, mint a hány volna a t. előadó úr számítása alapján. A rövid időn belül rokkantságot okozó

sérülések jelentékeny százalékát szolgáltatják a sérvek, a melyeket, mint kártalanítandó részleges rokkantsági eseteket az alsó-ausztriai állami munkásbiztosító hivatal már elismert.

A következő folszóló, *Poór Jakab*, mindenekelőtt utal arra, hogy bár ő is, mint Ballagi úr is egy magánbiztosító-társaság élén áll, nem osztja a felolvasó nézetét, sőt azzal határozottan ellentétben van, mert míg felolvasó a Szerényi-féle javaslat fő és sarkalatos elvét elveti, Poór azt helyesnek ismeri el és ahhoz ragaszkodik, s bízik benne, hogy a jövő is neki fog igazat adni.

Többek között nem osztja az előadónak azt az elragadtatását, a melylyel az angol viszonyokról szól, midőn azokat mintaképpen állítja oda. Anglia ugyanis a nagyhatalmak között legkésőbb fogott a munkás-baleset ellen való biztosítás kérdésének a rendezéséhez. Azok a világra szóló angol gyárosok, azok a hatalmas milliomosok munkásaiknak azt mondták, hogy a kapott munkabérük tulajdonképpen két részből áll. Az egyik, a nagyobbik rész a munkadíj, a mi jár nekik a valóban elvégzett és teljesített munkájuk fejében, a másik, a kisebbik rész pedig a kockázati díj, a mely nekik azért jár, mert azáltal, hogy a gyárban munkát vállaltak, kitétték magukat az azzal járó kockázatnak, veszélynek és e veszély következményeinek. És ebből az elvből kiindulva az a sokat dicsért angol gyáros azt vallotta, hogy a munkásnak, ha a munkaközben bármilyen baleset vagy sérülés éri, a munkaadó ellen nincs mit követelni, mert a munkabérben megkapta a díjat, a melylyel vagy önmagánál biztosította magát, avagy köthetett volna magánbiztosító-társaságnál balesetbiztosítást. Ha utóbbit nem tette, az az ő baja, a miért a munkaadó nem tehet. Hogy 100 munkás közül még 99 sem biztosította magát ilyenformán, az csak természetes. De Angliában is tarthatatlanok lettek ezek az állapotok. 1880-ban hoztak egy szavatossági törvényt, de ez sem javított ezeken az égbekiáltó sérelmeken. Végre jött az 1897-iki törvény, mely 1898-ban lépett érvénybe. Ez a törvény igen rövid, 10 §-ból áll, de oly szerencsétlenül oldja meg a kérdést, hogy a munkás voltaképpen saját munkaadójánál van baleset ellen biztosítva. A munkaadó ugyanis a baleset ellen való biztosítást saját magánál helyezheti el, ez az úgynevezett önbiztosítás, vagy egy a törvény által meghatározott ügykörrel bíró magánbiztosító-társasághoz adhatja tovább, mintegy magát annál viszontbiztosítva, vagy pedig más munkaadókkal egy biztosító-egyletté, vagy segélyező-szövetkezetté állhat össze. Ilyen az a híres angol biztosítás. Ebből mi nem kérünk. Angliában épen úgy nem szeretik a német mintát, mint a felolvasó úr és azért mégis csak a segély-, azaz biztosító-egyletek, (*Friendly Societies*) melyek kisebb eltérésekkel csak úgy vannak szervezve, mint a német törvény szerint alakult *Berufsgenossenschaft*-ok, működnek legjobban és legüdvösebben. Ezeknél van a munkás érdeke a legjobban megvédve.

Ilyen hármass alternatív rendszer szerint van a munkáskérdés Franciaországban és Olaszországban is szabályozva; csak hogy itt még azonfelül egy negyedik, egy állami biztosítási intézmény is van. Azonban ezen országokban sem váltak be saját intézményeik.

Attér arra a kérdésre, hogy miért nem kívánja, hogy a munkás-baleset ellen való biztosítás a magánbiztosító társaságok által oldassék meg. Teljesen osztja a felolvasó úr állításait, hogy azok az érvek, a melyek a magánbiztosítás ellen általánosságban felhozattak, nem állanak, ő maga is ezen úton-útfélen hangoztatott érveket, mint a valóságnak meg nem felelőket a leghatározottabban visszautasítja. Az ő álláspontja, minden üzleti mellékgondolat nélkül az, és a mellett már éveken keresztül harcol, hogy a munkás-balesetbiztosítás tulajdonképpen humanisztikus jótékonyági intézmény és mint ilyen nem való a magánbiztosítók ügy-

körébe. Ő ugyanis a munkás-balesetbiztosítási fogalmat három részre osztja. A legfontosabb az első rész, mely a munkás életét, egészségét és testi épségét megvédi. Erre fekteti a fősúlyt. Olyan intézményeket kell teremteni, a melyek ezt a védelmet lehetővé tegyék. Nem a fizetés a fődolog, hanem a balesetek számának a csökkentése, ez a fő, erre pedig a magánbiztosításnak semmi néven nevezendő befolyása nincs, de nem is lehet. Ez ugyan az iparfelügyelők feladata volna, de azok ennek az óriási feladatnak nem tudnak megfelelni. Nekünk pedig oda kell törekednünk, hogy ne sok a biztosításból élő, nem dolgozó munkásunk legyen, hanem hogy óvintézkedések akadályozzák meg a munkások idő-előtti rokkantságát, munkaképtelenségét. Nekünk egészséges emberek, egészséges munkások kellene. A második rész az úgynevezett biztosítás, ez világos dolog, ezzel most itt nem akar foglalkozni. De annál súlyosabb fontossággal bír a harmadik rész, mely abból áll, hogy a baleset következtében beállott sérülés tényleg meg is gyógyíttassék; mert e körül vetkeznek legtöbbet. A szegény sérült munkás a magánbiztosítótól várando kártérítésre már előre is kénytelen adósságokat csinálni és teljes gyógyítására nincs ideje, nincs pénze. Családja éhezik, fázik és neki idő előtt, beteg testtel már munkába kell mennie, neki keresni kell; baja, törése, zúzása megmarad, avagy rosszabbra fordul és idő előtt pusztul el, mi meg nem történik, ha van módja, alkalma, magát gyógyíttatni, a mivel ma senki sem törődik; a magánbiztosító pedig legkevésbé, mert neki nincs megadva arra sem a mód, sem az alkalom. Felszólaló nagyon helyesli az előtte szóló dr. Vermes úr nézetét. Itt csak a német kórházi és egyéb gyógyítási kényszer használ. És ha a mi törvényünk úgy fog működni, a mint azt ő gondolja, akkor ennek nemzedékekre való kihatása lesz, mert mily nemzedék jöhet abból a munkásosztályból, mely sérülések folytán betegen sínylődik? Ez az osztály is egészséges lesz, egészséges nemzedéket fog a hazának adni és, hiszen a társadalomtudományi társaságban vagyunk, ennek hasznát a társadalom évtizedek múlva fogja csak valóban élvezni és érezni. Kifejezte végre, hogy ő maga sem tudná ekesebben védeni amaz álláspontját, hogy a kártérítés ne a 20-dik, hanem már a 10-dik, esetleg 5—6-dik héttel kezdődjék, mint azt dr. Ballagi kitűnő adataival tette és ezzel tulajdonképpen nem ellene, hanem mellette érvelt.

Dr. Ballagi Béla válaszában kifejti, hogy nézete szerint nem ő, hanem Poór Jakab úr látja téves világításban az angol viszonyokat, a minek az lehet az oka, hogy a felszólaló egyoldalú német forrásokból merített s a mit mond, feltűnően megegyezik azzal, a mit Lass és Zacher az angol viszonyokról írnak. Poór úrnak az angol munkás sötét helyzetéről adott képe talán a XVII. századra ráillik, de a jelenre nem.

Az az állítás, hogy az angol törvény szerint a munkás voltaképpen saját munkaadójánál van baleset ellen biztosítva, nem felel meg a valóságnak és Poór úr, a ki bizonyosan a régi Contracting out-ra gondolt, ebben ismét nagy tévedésbe esett. A *Workmen's Compensation Act* szerint ugyanis a munkaadó és a munkások szerződésben megegyezhetnek a kártalanításnak a törvényben meghatározott módja helyett a kártalanítás vagy biztosítás valamely más módjában, feltéve, hogy a munkássegítő-egyesületek felügyelője, a „Registrar of Friendly Societies”, a munkaadó és a munkások véleményének meghallgatása után azt találja, hogy a javasolt biztosítás a törvényben meghatározott kártalanításnál általában véve a munkásokra nézve nem kedvezőlenebb. Ez esetben a Registrar of Friendly Societies jóváhagyja a bemutatott biztosítási tervet, legalább öt évre, jóváhagyását azonban visszavonhatja, s a magánbiztosítást megszüntetheti, ha a munkások részéről panasz

merül fel s a vizsgálat kiderítene, hogy a kártalanítás e módja kedvezőtlenebbé vált a törvényben foglaltnál vagy hogy a kivitel körül szabálytalanságok vagy visszaélések fordultak elő.

Az, a mit az angol törvény ez intézkedésekben kontemplál, semmi más, mint a munkaadók kötelelki biztosítása, tehát — fakultatív jelleggel — ugyanaz, a mi a német balesetbiztosító rendszerekben egyetemessé és kötelezővé van téve. Másodszor hatályos kormányfelügyeletről van gondoskodva, a Registrar of Friendly Societies útján és a fakultatív kötelelki biztosítás a felsorolt feltételek révén igen erős garanciák alá van helyezve.

Szintén a viszonyok teljes félreismerésén alapul az, a mikor Poór úr a Friendly Societies-eket a németországi Berufsgenossenschaft-okkal állítja párhuzamba, mert a két intézmény között az összehasonlításra abszolúte semmi alap sincs.

Poór úrnak egyébiránt a balesetbiztosítás nem azért kell, hogy a munkások kártalanítást kapjanak; ezt ő másodrendű dolognak tekinti, szerinte a balesetbiztosítás humanisztikus jótékonyági intézmény, melynek két főczélja van, először a balesetek megelőzése és elhárítása, másodszor a sérült munkás okszerű gyógyítása, már pedig — szerinte — ez a két cél magánbiztosítás mellett nem valósítható meg. Dr. Ballagi szerint ezek nagyon kívánatos célok ugyan, de mégis csak mellékesek a kártalanítás kérdése mellett s a balesetbiztosítástól függetlenül kell azok elérésére törekedni; s erre megvan a teljes lehetőség a magánbiztosítás mellett is.

A munkaadónak ugyanis kettős érdeke a balesetek elhárítására törekedni. Egyfelől, ha a munkaadó az óvőrendszabályokat elmulasztja és gyári berendezései hiányosak s mentül hanyagabb e tekintben, ez nem maradhat hatás nélkül a kockázatra s annál magasabb díjfizetést fognak követelni tőle a társaságok. Másodsorban pedig hatályos adminisztratív és büntető rendszabályokról kell a balesetek elhárítása céljából gondoskodni.

Végül a sérült munkások tökéletes orvosi kezelése orvosi intézményeink jószágától függ. Ha ezeknek a színvonala emelkedik, akkor a sérült munkások orvosi kezelése is helyesebb lesz; a hivatalos kényszerbiztosítás azonban magában véve nem lenne képes ezt a célt megközelíteni.

II.

A Társadalomtudományi Társaság vitáit április hó 12-én kezdte meg a társadalmi fejlődés irányáról. Az első előadást Lánczy Gyula, a másodikat Gieswein Sándor tartotta.

A második, április 15-iki ülésen Bernát István, Wolfner Pál és Kégl János.

A harmadik, április 19-iki ülésen Prohászka Ottokár és Vészi József beszéltek.

A negyedik, ápr. 22-iki ülésen ifj. Leopold Lajos és Migray József.

Az ötödik, április 26-iki ülésen Harrer Ferencz, Baross János és Hajós Lajos.

A hatodik, április 29-iki ülésen Tegze Gyula és Schmitt Jenő. Lánczy Gyula beszédét, essayszerű kidolgozására való tekintettel, jelen számunk élén, egész terjedelmében, közöljük; a többi felszólalásokat sorrendben következő számaink hozzák.

A vita május havában befejezést nyer.

A 22-ik ülésen Lánczy Gyula elnökölt; az összes többin Pikler Gyula.